

Tava *Enciklopēdija*
katrai ģimenei

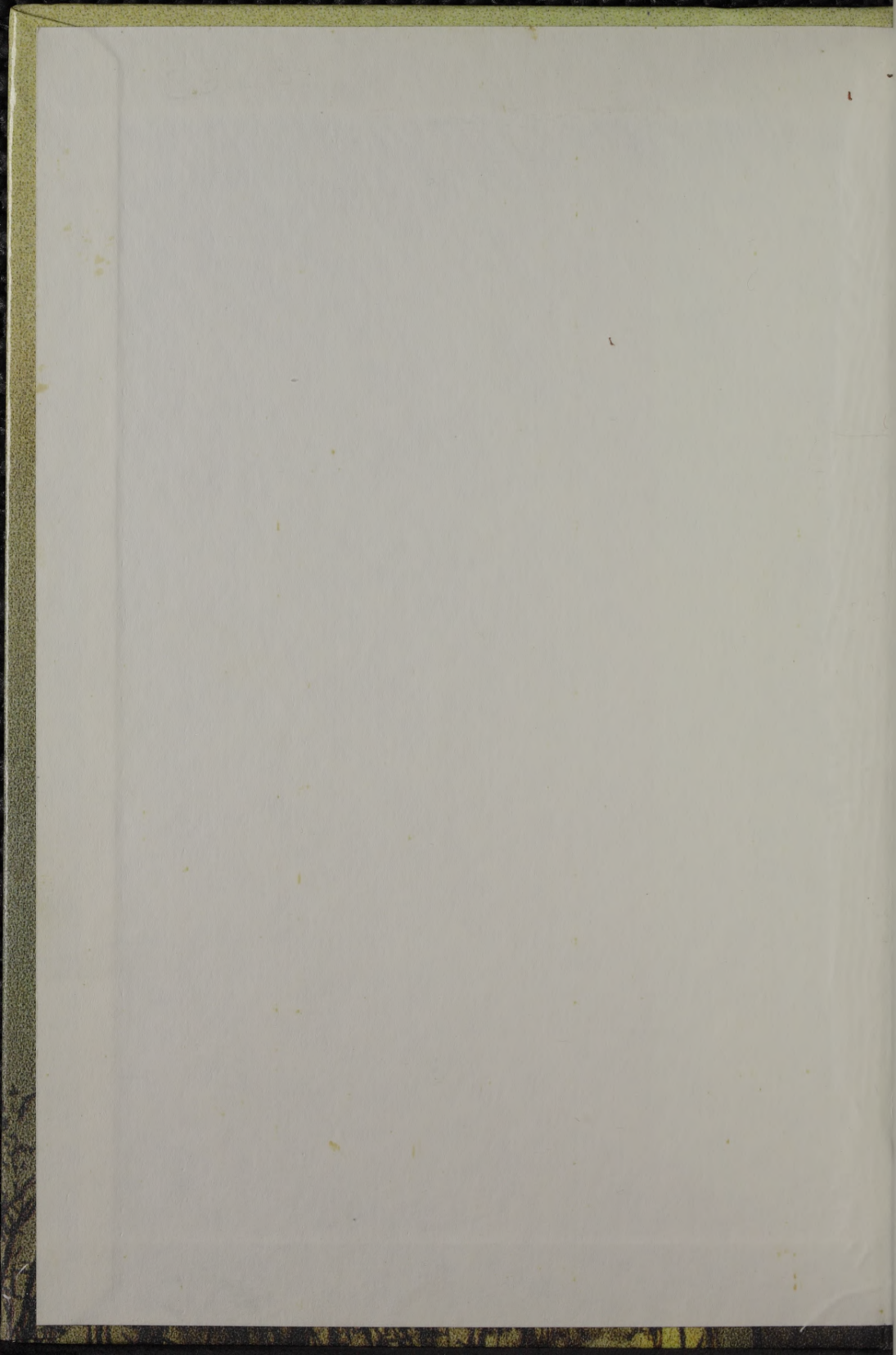
labākā
grāmata

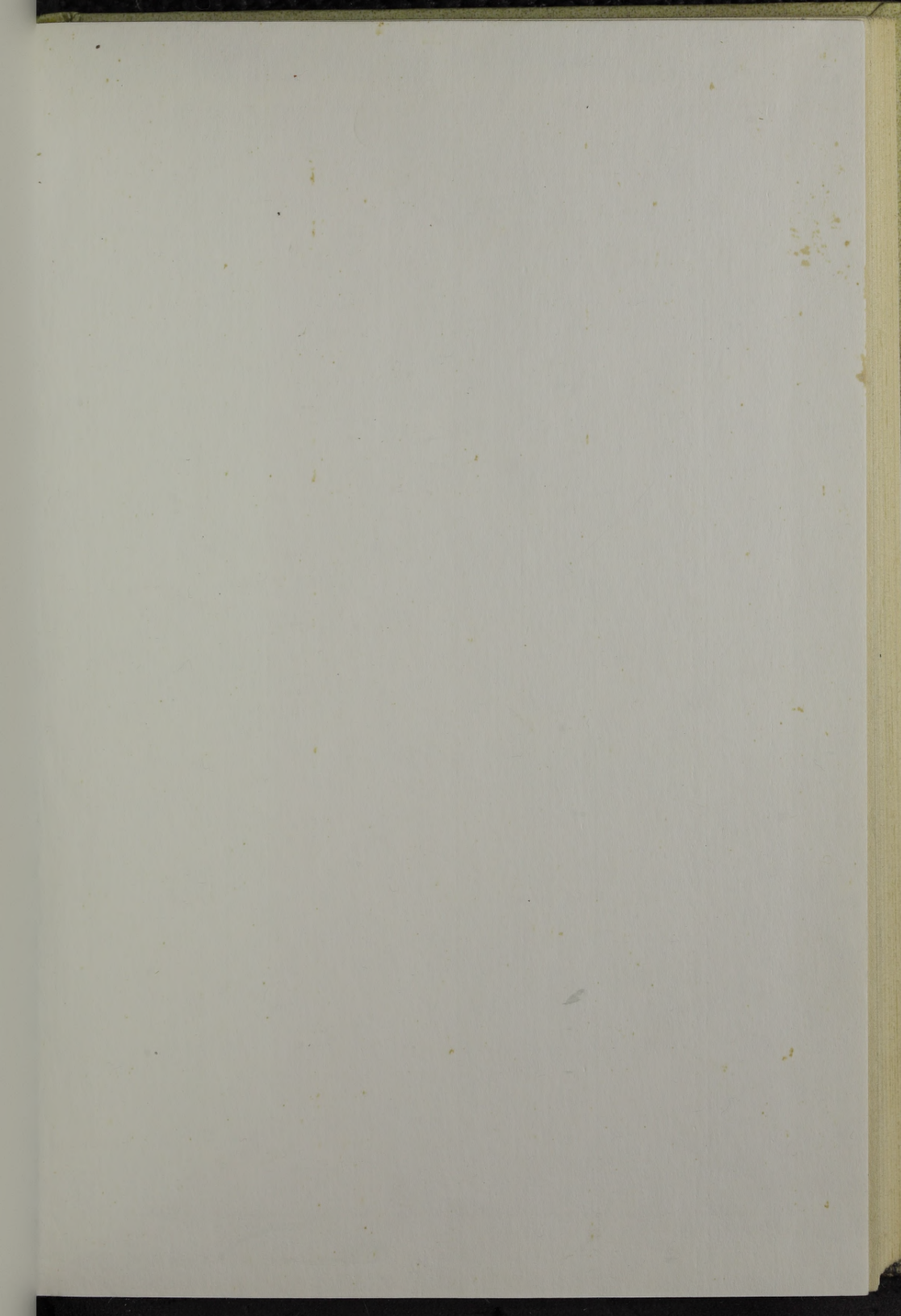
par

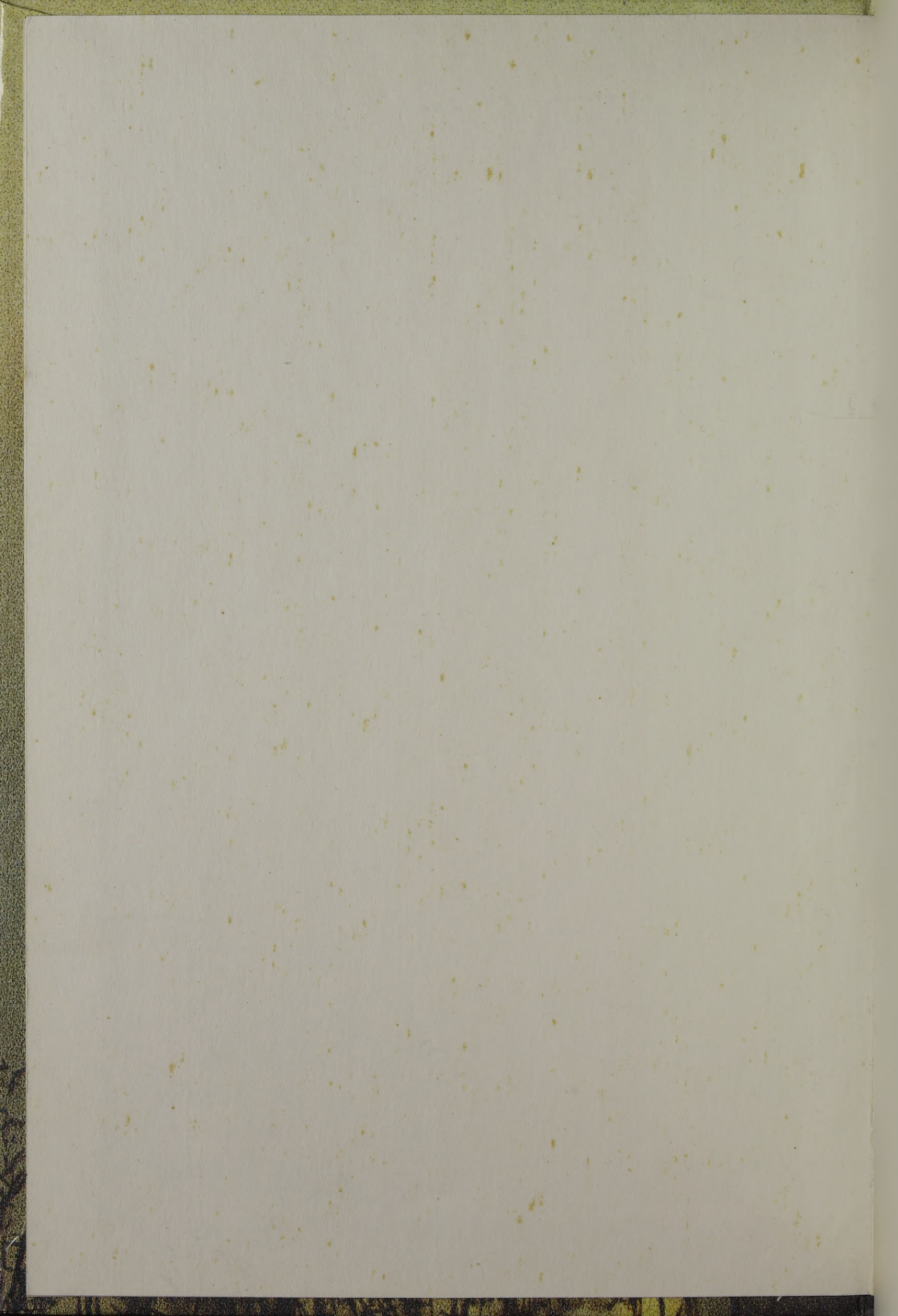
Latviju

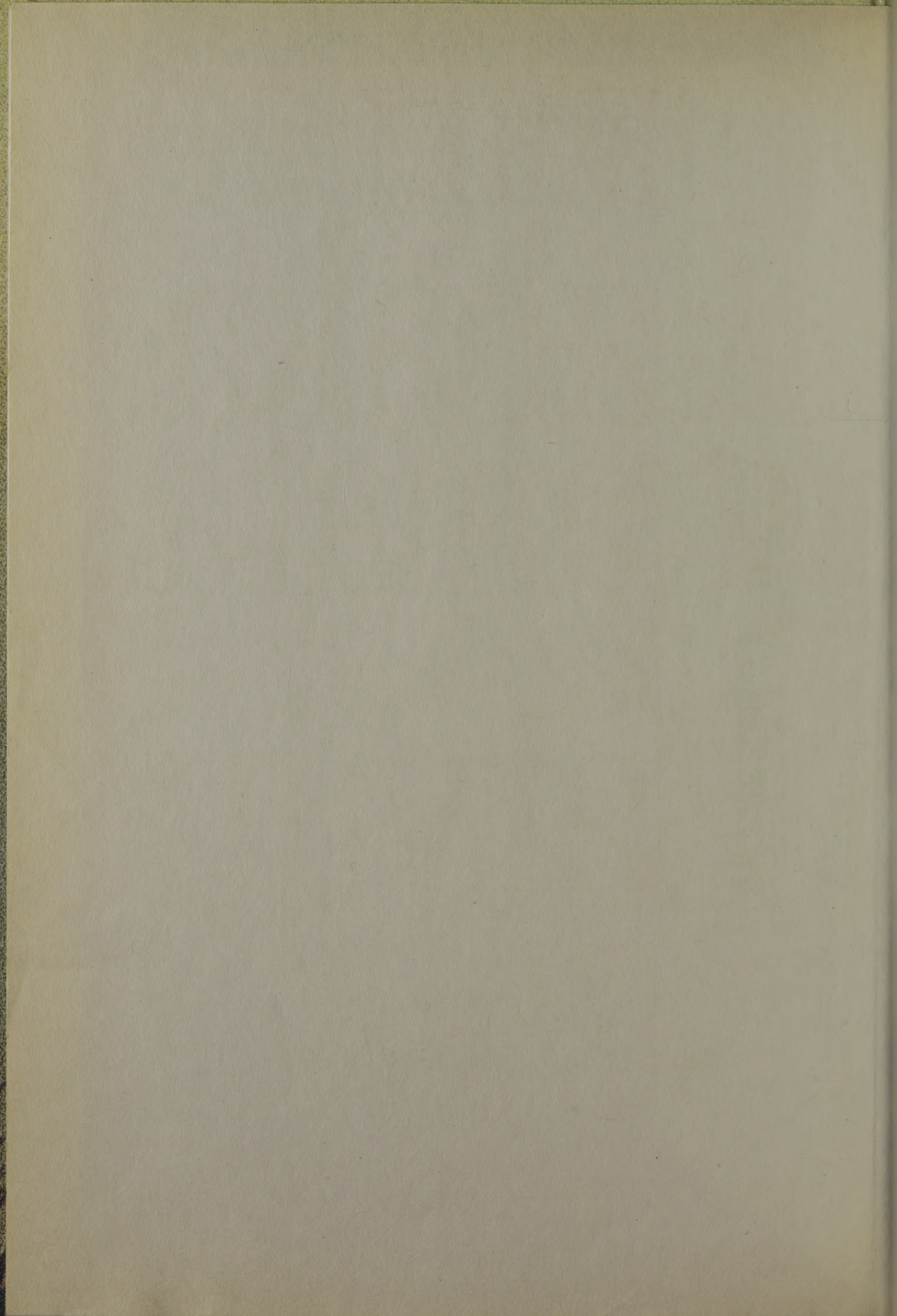
109 *jautājumi*
un atbildes

aplis

97-4
L 77

L 9

Tava *Enciklopēdija*
katrai ģimenei

labākā
grāmata

par

Latviju

109 *jautājumi*
un atbildes

āplis

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

UDK 030 (474.3)
Ta 930

~~97 11411~~
030 474.3 930

**Autori: Māra Janaus, Māra Ozoliņa, Digna Pilāte,
Valdis Pilāts, Valdis Veilands**

Sastādītāji: Māra Ozoliņa, Valdis Veilands
Grāmatas sagatavošanā piedalījies arī **Andris Celmiņš**

Mākslinieks Vilnis Didrihsons

Kartes sastādījis Valdis Veilands

ISBN 9984-10-010-3

© «Aplis», Rīga, 1997

SATURS

Priekšvārds	9
Kā nodibināja Latvijas valsti?	11
Kad Latvijas teritorijā ieradās pirmie cilvēki?	14
Ko pielūdza senie latvieši?	16
Kāds izskatījās seno Latvijas iedzīvotāju apģērbs?	19
Kas ir vikingi?	21
Vai senajā Latvijā bija karaļi?	22
Kas bija pirmais bīskaps Latvijā?	25
Kas zināms par Rīgas pilsētas pirmsākumiem?	26
Kas bija Rīgas bīskaps Alberts?	29
Kā gadsimtos mainījies Rīgas karogs?	31
Kad notika Saules kauja?	32
Kas bija Lielais Kristaps?	34
Kas bija Nameisis?	35
Kas bija cunfte?	37
Kas bija melngalvi?	39
Vai Latvijā ir notikušas raganu medības?	42
Kas bija Maija grāfa svētki?	44
Kas bija reformācija?	46
Kas bija hercogs Jēkabs?	47

Kur bija Kurzemes hercoga kolonijas?	50
Kas redzams Reiterna nama fasādē?	52
Vai Rīgā cilvēkus mūrēja sienās?	53
Cik ilgi cēla Rundāles pili?	55
Kas bija Šteinhaueri?	57
Ko paveica Nikolauss Himzelis?	58
Kā tapa vecākais muzejs Baltijā?	60
Ko Latvijai devusi Tērbatas Universitāte?	62
Kāpēc notika Kauguru nemieri?	65
Kā izveidojās Vērmanes dārzs?	67
Kad nodibināta Kuzņecova porcelāna fabrika?	70
Kādi divi posmi bija Rīgas pirmās augstskolas attīstībā?	72
Kas bija "Pēterburgas Avīzes"?	74
Kur Latvijā atvērta pirmā jūrskola "vienkāršajiem ļaudīm"?	75
Ko izrādīja vecākais latviešu teātris?	78
Vai rīdzinieki ir sēdējuši uz māju jumtiem un kājas mērkuši ūdenī?	80
Kā norisēja Rīgas ostas izbūve 19. gadsimta beigās?	82
Kas bija "Rīgas dumpis"?	84
Kad Rīgas Doms ieguva savas romantiskās ērģeles?	85
Kā aug Ventspils osta?	87
Kā veidojās latviešu strēlnieku bataljoni?	89
Kam piešķīra Lāčplēša Kara ordeni?	92
Kas bija Latvijas pirmais Valsts prezidents?	94
Kā tika veidots Rīgas Brāļu kapu memoriālais ansamblis?	97
Ko vēstī Brīvības piemineklis?	99
Ko paveicis Kārlis Zāle?	101

Vai Rīgai ir savs Baltais nams?	103
Kas bija aizsargu organizācija?	105
Cik liela ir Latvija?	106
Kādā laika joslā ir Saldus?	108
Vai Latvijā ir izzudušas pilsētas?	110
Kur var dzirdēt trīs novadu gaiļus dziedam?	112
Kā Latvija ar Lietuvu mainīja pilsētas?	113
Kad Latvijā izdeva pirmo enciklopēdiju?	115
Kad notika pirmie dziesmu svētki?	116
Kas ir Nāves sala?	118
Vai Latvijā ir ogļraktuves?	120
Vai Latvijā iegūst gāzi?	121
Kāpēc uzcēla un pacēla "Alīsi"?	122
Kad Latvijā uzbūvēti pirmie dzelzceļi?	124
Cik plats ir dzelzceļš?	125
Kur Latvijā ir šaursliežu dzelzceļš?	127
Kas Latvijā ir tikai Rīgā, Daugavpilī un Liepājā?	128
Kā Daugavpils pārcēlās tuvāk Rīgai?	130
Cik tālu no Rīgas ir Valmiera?	131
Kas iekalts Augusta akmenī?	132
Kad Latvijā sāka darboties telegrāfs?	133
Cik ilgi cēla Latvijas Universitātes galveno ēku?	135
Kas kopīgs Rīgas Centrāltirgum un cepelīniem?	136
Kur Rīgā redzams cara kronis?	138
Kur Minhauzens piesēja zirgu?	140
Kāpēc nav Makša salas?	141
Bet kur tad ir pieminekļi?	142
Kur atdusas 1812. gada kara varonis?	144
Kas notika 1812. gada 23. oktobrī?	145
Kāpēc Gliks stādīja ozolus?	146
Kas izgudroja garumzīmi?	147
Kas ir dzimis Jaunmuižas kalpu mājā?	148

Vai papīra formātiem ir kāds sakars ar Latviju?	150
Kā Blaumanis ceļojis pa Rīgu?	152
Kur vieglāk peldēt?	153
Vai Latvijas ezeros ir daudz ūdens?	154
Kurš ir dziļākais Latvijas ezers?	156
Cik augsts ir ezers?	158
Kā no Gaujas nokļūt Daugavā?	160
Kāpēc Daugava kļuvusi īsāka?	161
Kura ir Latvijas lēnākā upe?	162
Kur ir augstākais ūdenskritums Latvijā?	163
Vai Kolkas bāka peld prom no krasta?	165
Kur Latvijā ir kāpas?	167
Kur atrodas Latvijas lielākais amfiteātris?	168
Kur meklēt Staburagu?	170
Kur sprediķo velns?	172
Kur gulējis Lielais vīrs?	174
Kur atrodas Latvijas lielākais akmens?	175
Kurš ir Latvijas nacionālais putns?	178
Cik Latvijā putnu?	179
Cik putnu Latvijā valkājuši gredzenu?	181
Vai baltais stārķis ir svēts putns?	182
Ar ko melnais stārķis atšķiras no baltā stārķa?	187
Kāpēc titiņu sauc arī par grozgalvīti?	189
Kas tas ir - bauro kā bullis, nav bullis?	190
Kas varētu būt gudrākais Latvijas putns?	192
Kas neskrien kājām uz Āfriku?	194
Kur dzīvo zivju dzenītis?	196
Kur ir Latvijas dižākā priede?	198
Vai gliemezis lien ārā no savas mājas?	199
Kā sauc Latvijas lielāko sauszemes gliemezi?	201
Kur Latvijā vēl lido vāveres?	203
Kur dzīvo "dzīvžogu cūkas"?	205

Priekšvārds

Cienījamie lasītāji! Jūsu rokās ir nonācis pirmais enciklopēdiskais izdevums ar 109 jautājumiem un atbildēm par Latviju. Šķiet, ka satura rādītājā minētie jautājumi ir jūs ieinteresējuši uzzināt ko vairāk par mūsu zemi. Pirmās grāmatas ceļš līdz nākšanai klajā nebūt nebija viegls – tikai strādājot pie šīs grāmatas un veidojot to, mēs pamazām sapratām, kādai tai jābūt. Taču vislabākie vērtētāji būsiet jūs, lasītāji.

Ja jau minēts, ka šī ir pirmā grāmata, tad tas nozīmē, ka tai sekos arī otrā, trešā utt. Šāda grāmatu sērija, kurā tiks uzdoti jautājumi un arī sniegtas atbildes par visdažādākajām ar Latviju saistītām lietām un parādībām, iecerēta un iznāk pirmo reizi. Tā pakāpeniski iepazīstinās jūs ar Latvijas vēsturi, dabu, ievērojamiem cilvēkiem, kultūru, zinātni un tehniku. Jūs uzzināsiet gan par atsevišķiem nozīmīgiem notikumiem Latvijas vēsturē, gan par Latvijas iedzīvotāju dzīvi pirms daudziem gadu desmitiem, simtiem un pat tūkstošiem, gan arī par ievērojamu cilvēku dzīvi un viņu devumu Latvijai. Varbūt daži raksti liks arī jums uz vienu otru lietu, cilvēku vai notikumu paraudzīties no cita redzes viedokļa, ieraudzīt lietu kopsakarību. Grāmatā kopumā par Latviju stāstīts pēc

iespējas plaši, bet vienlaikus samērā īsos rakstos. To ilustrē zīmējumi un shematiskas Latvijas kartes, kurās parādītas rakstos minēto objektu atrašanās vietas, kā arī papildina latviešu tautas teikas un pasakas. Pie tam, kā jau norāda vēl viens no grāmatas nosaukumiem, tā ir iecerēta kā enciklopēdija ģimenei – kaut arī grāmata domāta dažāda vecuma bērniem, šķiet, ka to ar interesi izlasīs arī viņu mammas un tēti, vecmāmiņas un vectētiņi. Bet vēl labāk, ja viņi lasīs šo izdevumu kopā ar bērniem.

Cerams, ka šī grāmatu sērija, ko mēs esam nosaukuši gan par “Enciklopēdiju katrai ģimenei”, gan par “Tavu labāko grāmatu par Latviju”, tik tiešām tāda arī būs. Domājam, ka tā būs jūsu labākā grāmata arī turpmāk. Zināmā mērā tas būs atkarīgs ne tikai no grāmatas veidotājiem, bet arī no jums – lasītājiem, no tā, vai jūs būs ieinteresējis šis pirmais mūsu piedāvātais izdevums. Mēs labi apzināties, ka nav iespējams sagatavot tādu grāmatu, kurā visus interesēs viss, taču ceram, ka katrs lasītājs starp pirmajiem 109 piedāvātajiem rakstiem atradīs sev kaut ko jaunu un interesantu.

Kā nodibināja Latvijas valsti?

Latvijas neatkarīgās demokrātiskās republikas dibināšanā bija divi posmi. Pirmais – Latviešu pagaidu nacionālās padomes (LPNP) 1918. gada 30. janvāra deklarācija un otrais – Latvijas Republikas proklamēšana 1918. gada 18. novembrī.

Ceļš uz Latvijas neatkarību tika sagatavots pakāpeniski. Pirmo reizi neatkarīgās Latvijas ideja izskanēja tikai 20. gadsimta sākumā Šveicē nelielas latviešu politisko emigrantu grupas nelegālā žurnāla “Proletāriets” numuros. Kādā no tiem Cīrihes Universitātes Juridiskās fakultātes students Miķelis Valters, uzrunājot ikvienu Krievijā dzīvojošo tautu, rakstīja: “...lauzies ārā no Krievijas... esi pati likumu devēja.” Šī ideja izskanēja arī viņu izveidotās Latviešu sociāldemokrātu savienības kongresā 1905. gadā pieņemtajā programmā.

Tālāku Latvijas neatkarības jautājuma risinājumu veicināja pirmais pasaules karš un 1918. gada Novembra revolūcija Vācijā. Nozīmīgs fakts bija arī nacionālo kara spēka vienību – latviešu strēlnieku bataljonu izveidošana. Laikā no 1915. gada līdz 1917. gadam par šo jautājumu diskutēja dažādās organizācijās Latvijā un ārzemēs.

1917. gada oktobrī sanāca pēc februāra revolūcijas izveidoto Pagaidu zemes padomju un dažādo organizāciju

pārstāvju sanāksme. Tā nolēma nodibināt Latviešu pagaidu nacionālo padomi, kas pārstāvētu visu latviešu tautu. Latviešu pagaidu nacionālo padomi dibināja Valkā novembra beigās. Sanākušie pārstāvji pieņēma deklarāciju par Latgales apvienošanos ar pārējo Latviju un deklarēja, ka Latvija ir autonoma valsts.

Lai izskaidrotu situāciju valstī un celtu nacionālo pašapziņu, LPNP izplatīja uzsaukumu "Visiem latviešiem". Tā tekstu sacerēja rakstnieks Kārlis Skalbe. Viņš savus tautiešus uzrunāja šādiem vārdiem: "Latvieši! Nemiet sev paši šo zemi, kuru mūsu tēvi ir pirkuši ar saviem asins sviedriem, un ceļat tur labāku valsti nekā tā, kura tagad iet bojā."

1918. gada 30. janvārī Pēterburgā LPNP otrajā sesijā pieņēma lēmumu par pilnīgu Latvijas valsts neatkarību. Sesijā atzina, ka Latvijai jābūt neatkarīgai demokrātiskai republikai, kas apvienotu Kurzemi, Vidzemi un Latgali. Tādējādi LPNP jau šajā sesijā lika pamatu Latvijas neatkarīgās demokrātiskās republikas dibināšanai.

LPNP centās panākt Latvijas suverenitātes atzīšanu ārzemēs. Pamatojoties uz lēmumu par Latvijas neatkarīgās demokrātiskās republikas dibināšanu, 1918. gada 11. novembrī Lielbritānijas valdība atzina Latvijas Republiku *de facto* (oficiāla, bet nepilnīga valsts vai valdības atzīšana, kurai ir īslaicīgs raksturs).

LPNP nebija vienīgā organizācija, kas cīnījās par Latvijas neatkarību. 1917. gadā vācu okupētajā Rīgā nelegāli sanāca politisko organizāciju pārstāvji. Šī apspriede uzskatāma par Demokrātiskā bloka dzimšanu. 1918. gada vasarā sākās LPNP sarunas ar Demokrātisko bloku par Latvijas valsts veidošanu. Sarunu rezultātā 1918. gada 17. novembrī nodibināja Latvijas Tautas padomi (LTP). Padomi dibināja kā teritoriāli valstisku varu, kurā bija pārstāvētas visas Latvijā dzīvojošās tautības. Par LTP priekšsēdētāju ievēlēja Jāni Čaksti, bet par viņa biedriem

Gustavu Zemgalu un Marģeru Skujenieku. Tika izveidota Pagaidu valdība, par kuras ministru prezidentu kļuva Kārlis Ulmanis. LTP savā pirmajā sēdē pieņēma politisko platformu un nolēma Latvijas neatkarību pasludināt nekavējoties – nākamajā dienā – 1918. gada 18. novembrī.

1918. gada 18. novembrī latviešu sabiedrības pārstāvji pulcējās uz LTP sēdi Otrajā Rīgas pilsētas teātrī (Krievu teātrī; tagadējais Nacionālais teātris). Skatuves noformējums bija veidots pēc profesora Jāņa Kugas norādījumiem. Skatuvi greznoja daudz zaļumu, ziedu un sarkanbaltsarkanais karogs.

Latvijas Tautas padomes sēdi atklāja Tautas padomes priekšsēdētāja biedrs Gustavs Zemgals. Viņš paziņoja, ka, pamatojoties uz notikušo vienošanos, suverēnā valsts vara Latvijā ir pārgājusi Latvijas Tautas padomes rokās. Pirms vārdu deva Latvijas valsts pirmajam ministru prezidentam Kārlim Ulmanim, Latvijas operas koris Teodora Reitera vadībā dziedāja tautas himnu “Dievs, svētī Latviju!” – pirmo reizi kā valsts himnu. Vēsturisko svinīgo sēdi noslēdzot, skanēja Gustava Zemgala vārdi: “Vienīgā mūsu vēlēšanās – lai Latvijai saules mūžs!”

Laikā, kad pasludināja Latvijas neatkarību, gandrīz visa tās teritorija atradās vācu karaspēka rokās. Tikai izejot cauri brīvības cīņu posmam, tika izkarota patiesa Latvijas brīvība.

1940. gadā Latvija savu neatkarību zaudēja uz piecdesmit gadiem. Tomēr jātic, ka Gustava Zemgala 1918. gadā teiktie vārdi piepildīsies un Latvijai tiešām būs saules mūžs, jo tā spēja pēc šiem ilgajiem nebrīves gadiem atgūt savu neatkarību.

1990. gada 4. maijā toreizējā Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākā Padome pieņēma deklarāciju “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” un 1991. gada 21. augustā konstitucionālo likumu “Par Latvijas Republikas statusu”.

Kad Latvijas teritorijā ieradās pirmie cilvēki?

Cilvēku dzīve Latvijas teritorijā kļuva iespējama tikai pēc ledus laikmeta, t. i., pirms trīspadsmit līdz četrpadsmit tūkstošiem gadu. Tomēr līdz pirmo iedzīvotāju ienākšanai vēl pagāja vairāki gadu tūkstoši.

Senākie atradumi, kas liecina par cilvēku klātbūtni Latvijas teritorijā, attiecas uz 9. gadu tūkstoša otro pusi p. Kr., t. i., senāko akmens laikmetu – paleolītu, un tātad ir ap 11 000 gadu veci. Šie cilvēki bija ziemeļbriežu mednieki, kuri klejoja plašos apgabalos starp Vislu un Dņepru. Ļoti iespējams, ka Latviju viņi sasniedza savos medību pārgājienos no pastāvīgās dzīvesvietas Dienvidlietuvā un vēl daudz attālākiem apgabaliem dienvidrietumos un dienvidaustrumos.

Pēc arheologu domām, tagadējā Latvijas teritorijā cilvēki varēja nokļūt pa diviem ceļiem: gar Baltijas jūras krastu un gar Daugavas krastu.

Par pirmā ceļa esamību liecina kaula šķēpu galu atradumi Lietuvas ziemeļrietumos pie Baltijas jūras. Latvijas teritorijā šādu atradumu nav.

Otru ceļu gar Daugavas krastu iezīmē savrupatradumi (nejauši atradumi) un konstatētā vissenāko Latvijas iedzīvotāju apmetne Daugavas krastā netālu no Salaspils pagasta Laukskolas (mūsu dienās pār šo izpētīto vietu viļņojas Rīgas ūdenskrātuves ūdeņi).

Pie Ogres ir atrasti ziemeļbrieža ragi, bet Daugavas krastā pie Dvietes – kaula harpūna. Tas ir 1938. gadā atrastais pirmais vissenākais priekšmets Latvijā, kas piederējis šiem ziemeļbriežu medniekiem. Šis harpūnas vecums – ap 11 000 gadu. Savukārt pie Burtnieku ezera atrasti ap 10 000 gadu veci bultu gali. Ar Daugavu

saistītajā Lubāna ezera baseinā atrasti gan ziemeļbrieža ragi, gan kaula un raga harpūnas. 80. gadu vidū Daugavas krastā pie Ikšķiles izskalota krama nažveida šķila ar slīpi nošķeltu un rūpīgi apdarinātu smaili, divi gala kasīkļi un trīs atšķilas. Līdzīgus atradumus izdevās konstatēt arī vēlā dzelzs laikmeta kapulauka teritorijā pie Skrīveru pagasta Lielrutuļiem.

Gan Ikšķile, gan Skrīveri atrodas Daugavas labajā krastā. Daugavas kreisajā krastā līdzīgus atradumus izdevies iegūt tikai senajā Sēlpilī, kur arheoloģiskos izrakumus veica no 1963. gada līdz 1965. gadam. Šajos izrakumos starp citiem atradumiem uzieti arī 52 ļoti senas formas krama rīki.

Jāpiebilst, ka Daugavas labajā krastā pie Salaspils pagasta Laukskolas 70. gadu sākumā starp vēlāka perioda priekšmetiem atrada arī krama darinājumus, kas ir līdzīgi Lietuvas teritorijā atrastajiem. Veicot sīkāku izpēti darbu, arheologi secināja, ka senā apmetnes vieta atradusies Daugavas augstajā labajā krastā uz dienvidiem no bijušās Laukskolas ēkas. Pastāv uzskats, ka šo vietu varēja sākt apdzīvot jau 9. gadu tūkstoša otrajā pusē pirms Kristus dzimšanas.

Šajā laikā Latvijas teritorijā pastāvēja tundras tipa augu valsts. Šeit auga driādes, smiltenes, vistenes, andromēdas, mitrākās vietās – grīšļi, zāle un sūnas. Bija sastopami arī polārie kārkli un pundurbērziņi. Šim periodam raksturīgākais dzīvnieks bija ziemeļbriedis. Cilvēki, kas sāka apdzīvot Latvijas teritoriju, bija mednieki. Šo cilvēku ticējumos lielu vietu ieņēma ziemeļbrieža kults.

Arheoloģiskajos izrakumos atrastie bultu gali liecina par medību ieroču lietošanu. Galvenie ieroči bija metamie šķēpi, harpūnas, loki un bultas. Nomedītā dzīvnieka ādu un kaulus apstrādāja ar dažāda veida krama griežņiem un kasīkļiem.

Ko pielūdza senie latvieši?

Par senlatviešu ticējumiem dažādas ziņas sniedz arheoloģiskais materiāls, hronikas, latviešu tautasdziesmas un citi folkloras žanri. No daudzajām seno latviešu dievībām par galveno uzskatāms Dievs, kurš no debeskalna vadīja visas debess un zemes lietas kā saimnieks savu sētu.

*Dievs kokiem lapas deva,
Dievs – vārpiņas tīrumā.*

Viens no Dieva dēliem ir Pērkons, kuram savukārt piedēvēja piecus dēlus (citās tautasdziesmās sešus vai pat deviņus), kas par sevi atgādināja rūcot, sperot un zibeņojot. Cilvēki ticēja, ka Pērkons palīdz labajiem ļaudīm, bet nežēlīgi soda tos, kas izdarījuši kādu sliktu darbu.

Bijībā pret Pērkonu cilvēki nēsāja rotaslietās pārkoņa simbolus – cirvīšus. Pērkonam lielā sausumā centās izlūgties lietu. Meža vidū uz pakalna tam ziedoja melnu govī, melnu āzi un melnu gaili. Pērkonu piesauca, ejot ap ugunsroku un lejot ugunī alu.

Tautasdziesmās līdzās Dievam minēta Laima.

*Lūdzu Dievu, lūdzu Laimu,
Abus divus mīļi lūdzu!
No Dieviņa veselību,
No Laimiņas labu mūžu.*

Tātad abas dievības rūpējas par cilvēku labklājību. Laima ir likteņa dievība – laimes dieve. Tā pavada cilvēkus viņu gaitās, sargājot to dzīvību un godu. Par Laimas uzturēšanās vietu uzskatīja mājas aizkrāsni, pavardu vai sliekni. Mājas iemītnieki ticēja, ka Laima mājās atgriežas pēc saules rieta. Savukārt ceļinieki bija pārliecināti, ka viņus pavada Laima, ejot tiem pie labās rokas.

Laimu pavada trīs pavadones: Dēkla, Kārta un Māra,

bet tās nav likteņa lēmējas. Ticēja, ka Laima palīdz dzemdētājām, bet Dēkla ieauklē jaundzimušos.

Ievērojama vieta senču dzīvē bija ierādīta arī dievībām – mātēm. Viena no tām bija Zemes māte. Dievs bija zemes valdnieks, turpretī Zemes māte (Veļu māte) – zemzemes dievība, kas saņem atpakaļ visu, kas ir uz zemes, – arī cilvēkus. Ļaudis ticēja, ka Zemes mātes valstībā turpināsies virszemes dzīve, tāpēc tie izpildīja dažādus bēru rituālus. Mirušos apbedīja svētku tērpos un aizgājējiem lika līdzīgas lietas, kas jaunajā dzīvē varētu noderēt. Ticēja, ka mirušie – veļi – pēc kāda laika apciemo savus piederīgos, kuri lika tiem ziedojumus, klāja mielasta galdu,

lai veļi (ir saukti arī par dieviņiem) nestu svētību.

Mūsu tālie senči nēsāja arī amuletus – ūdensputnu atveidus, lāča zobus. Daudzi ticēja, ka, pielūdzot dažādus dzīvniekus, nodrošina sev veiksmi medībās.

Senajiem latviešiem bija izteikts mātes kults. Tautasdziesmas piemin Meža māti, Veja māti, Ūdens māti.

*Malu, malu visu rītu,
Siekam kaudzes nenomalu:
Gausu māte ietupās
Mana sieka dibinā.*

Arī Saulei un Mēnesim bija sava mitoloģiskā loma. Kā Saules simbolu cilvēki nēsāja apaļus piekariņus, bet par Mēness simbolu kalpoja lunulas (sirpjveida piekariņi). Saules un Mēness kulta izpausmes jo plaši vērojamas ornamentikā, adījumu un audumu rakstos, kā arī dažādās gadskārtu ieražās.

Senie latvieši ticēja mājas dievībām un pielūdza tās. Par svētiem uzskatīja akmeņus virtuvē, rijā un klētī, arī akmens krāvumus sētā. Pie mājas gariem piederēja arī mantas vilcēji pūķi kāda dzīvnieka vai putna izskatā.

Dievu svētību izlūdzās un to nodrošināja ar dažādiem ziedojumiem. Ziedojumu vietas parasti bija svētavoti, ozolu birzis, kā arī atsevišķi ozoli, liepas un citi īpaši lieli koki. Šajās vietās atradās upurakmeņi, uz kuriem ziedojumus sadedzināja.

*Es sakuršu sausu malku,
Es sakuršu uguntiņu;
Dieviņam ziedu došu,
Dievs dos manim arājiņu.*

Bija cilvēki, kam piedēvēja pārdabiskas īpašības, – burvji, raganas un vilkači. Lai novērstu viņu ļauno ietekmi, nēsāja dažādus skanošus piekariņus – zvārgulišus, mēlites. Cilvēki dažādās dzīves situācijās ievēroja paaudzju paaudzēs saglabātās tautas paražas un ticējumus.

Latviešu tautas teika

Kā cēlies Gavilu nosaukums

Senos laikos tur, kur tagad Gavilu mājas, kalnā bijusi upuru vieta – svētozolu birzs. Tur ziedojuši senie zemgaļi Pērkonam asinsupurus, pirms devušies sirojumos.

Kādreiz nikni uzbrukuši leiši. Vairākās kaujās zemgaļi cietuši zaudējumus.

Reiz leišu sirotāju bari ielauzušies Tērvetē un nonākuši pie Gavilu kalna. Svētbirzes priekšā sapulcējies kareivju pulciņš, kas sīvā un ļoti varonīgā cīņā – viens zemgalis pret desmit leišiem – uzvarējuši un iznīcinājuši iebrocējus. Cīņa bijusi ļoti nikna, jo uz spēles bijušas senču svētnīcas un upuru ozoli. Tad no svētbirzs iznācis vaidelotis, pacēlis rokas un svētījis uzvarētājus, tā sacīdams: “Gavilējiet, gavilējiet, naidnieki uzvarēti, zeme brīva!”

Un tā arī radies Gavilu nosaukums.

Kāds izskatījās seno Latvijas iedzīvotāju apģērbs?

Zīņas par to, kā ģērbās mūsu senči pirms vācu ienākšanas tagadējā Latvijas teritorijā, sniedz apbedījumu vietās saglabājušās tērpu atliekas un rotaslietas. No iegūtajiem izrakumu materiāliem arheologi ir restaurējuši vīriešu un sieviešu apģērbus.

Pēc viņu domām, 10. un 12. gadsimtā vīrieši tērpās linauduma kreklos un linu vai pakulu auduma biksēs. Virs krekla viņi valkāja vilnas auduma svārkus. Kā kreklu, tā arī svārkus pie kakla sasprauda ar īpašu adatu vai saktu, jo pogas vēl nepazina. Svārkus izrotāja ar

bronzas spirālītēm un dažādiem piekariņiem. Tos sajoza ar jostu, kuru auda vai darināja no ādas un rotāja ar metāla kalumiem. Pie jostas ikviens vīrietis parasti nēsāja piestiprinātu nazi un citus līdzī nēsājamus priekšmetus. Karavīram pie jostas bija piestiprināts zobens. Kājas līdz ceļiem notina ar vilnas auduma lenti – kājautu, bet kājās āva ādas pastalas vai arī no liepu lūkiem pītas vīzes. Bagātākie ļaudis valkāja ādas kurpes vai zābakus. Jātnieki pie zābakiem piestiprināja piešus. Vīru cepures izgatavoja no vilnas auduma vai zvērādām. Sevišķi iecienītas bija caunādas cepures. Tās izgreznoja ar bronzas spirālītēm. Nepieciešama sastāvdaļa bija vilnas auduma apmetnis. Ziemā nēsāja zvērādas apmetni vai kažoku.

Sievietes nēsāja linauduma kreklus, kurus izrotāja ar dažādiem rakstiem, vilnas auduma brunčus, kājautus un ādas apavus. Neatņemama sievietes apģērba sastāvdaļa bija villaine – vilnas auduma plecu lakats. Tā bija bagātīgi rotāta – gan ar ieaustiem rakstiem, gan ar bronzas vai sudraba pavedieniem, stīpiņām vai spirālītēm. Visu šo krāšņumu kopā saturēja saktas. Ap viduci nēsāja izrakstītas, austas jostas. Precētas sievietes galvasrota bija īpaša cepure – sievas aube vai galvas auts. Jaunavu galvasrota bija vainags. To darināja gan no bronzas spirālītēm un stīpiņām, gan arī no izrotāta auduma. Vasarā meitenes greznojās arī ar ziedu vainadziņiem.

Katra Latvijas novada tērpi bija atšķirīgi gan pēc krāsu salikuma, gan arī pēc rakstiem. Šie raksti apģērbā, arī uz darbarīkiem, ieročiem un sadzīves priekšmetiem, bija saistīti ar dažādiem ticējumiem. Tos veidoja ģeometriskās formās izveidoti aplū, svītru, rombu un krustiņu salikumi. Saktas, piekariņus, važiņas, gredzenus, rokasprādzes un kaklariņķus nēsāja gan sievietes, gan vīrieši. Rotaslietas lielākoties darināja no bronzas, sudraba un dzintara. Kaut gan reti, bet sastopamas arī zelta vai apzeltītas rotas.

Kas ir vikingi?

Vikingi. Ar šādu vārdu apzīmēja zviedru, norvēģu, dāņu un islandiešu jūras braucējus un izceļotājus. Šis apzīmējums varētu būt cēlies no senskandināvu darbības vārda *vikja*, kas nozīmē – aiziet prom, nošķirties. Šie cilvēki pameta savas mājas, lai dotos tālos jo tālos sirojumos plašajā pasaulē. Rietumeiropā viņus pazina kā normaņus (ziemeļu vīrus), Bizantijā – kā varingus, bet Krievzemē – kā varjagus.

Kas tad piespieda šos cilvēkus doties tālajos un bīstamajos braucienos? Zemi un varu skandināvu zemēs mantoja vecākais dēls. Jaunākajiem dēliem bija jāpakļaujas vai jāatstāj māja. Viņi parasti pieteicās kalpot kādam karavadonim vai arī paši devās laupīt, lai pārvestu mājās dārgumus un varoņa slavu. Ar laiku tas kļuva par vikingu dzīvesveidu.

Vikingu sirojumi aptvēra laika posmu no 9. gadsimta līdz 11. gadsimta vidum. Šajā laikā viņi apmeklēja visas Eiropas jūru piekrastes un tirgojās ar to iedzīvotājiem, bieži viņus aplaupot un apmetoties viņu zemē uz dzīvi – arī pakļaujot tos. 888. gadā lūgšanu tekstā Mecas (pilsēta Francijas ziemeļaustrumu daļā) katedrālē bija arī šādi vārdi: “Dievs, atpestī mūs no normaņu cietsirdības!” Par vikingu sirojumiem tagadējā Latvijas teritorijā stāsta senie skandināvu vēstījumi – sāgas, kā arī akmeņos iekaltie raksti – rūnas.

Skandināvu vēstures avotos teikts, ka jau 6. gadsimtā Gotlandes iedzīvotāji devušies pa Daugavu līdz Krievijai un Grieķijai (t. s. “Ceļš no varjagiem uz grieķiem”). Tāpēc vēlāk viņiem mūsu zeme ir pazīstama. Egila sāga vēstī par vikinga Egila un viņa brāļa Torolfa sirojumu Kursā ap 925. gadu. Egils un Torolfs ar kuģi nonākuši Kursā,

kur uz divām nedēļām noslēguši tirdzniecības līgumu, bet pēc līguma termiņa izbeigšanās sākuši sirot.

Skandināvu sāgas stāsta arī par kuršu sirojumiem ziemeļu zemēs, jo arī tiem nav trūcis drosmes doties tālos jūras braucienos, lai atgrieztos ar bagātīgu guvumu. Arī par viņiem Dānijas baznīcās teica: “Dievs, pasargā mūs no kuršiem!”

Visos karagājienos vikingi pielūdza savu kara dievu Odinu. Viņi ticēja, ka kaujā kritušie nonāks Odina pilī Valhallā un tur laiku pavadīs mūžīgās dzīrēs un ieroču spēlēs. Iespējams, ka tieši šī ticība deva vikingu karavīriem viņu tālajos un bīstamajos karagājienos izturību un spēku.

Vai senajā Latvijā bija karaļi?

Karaļu – tādā izpratnē kā Francijā, Anglijā, Vācijā – Latvijā 12. gadsimta beigās un 13. gadsimtā nebija. Latvijas teritorijā šajā laikā var runāt tikai par dažādiem valstiskiem veidojumiem, bet ne par valstīm. Šie politiskie veidojumi parasti neaptvēra visu attiecīgās tautības aizņemto teritoriju.

13. gadsimta sākumā Kursā ciema kopienām bija kolektīvie nocietinājumi – pilskalni. Un tajos varēja būt tikai viens noteicējs – valdnieks.

Kurzemes libieši, tāpat kā igauņi, ciema kopienu sauca par kiligundu. Valstiskajiem veidojumiem attīstoties, tie kļuva par meslu (nodevu) ievākšanas vienību. 13. gadsimta dokumenti Kurzemē min 9 plašākus novadus – zemes. Ikvienā no šīm zemēm bijušas daudzas kiligundas un ciemi. Zemgalē atzīmēti 6 šādi novadi.

Politiskajā attīstībā tālāk uz priekšu bija aizgājušas

atsevišķas latgaļu un sēļu zemes, kas apvienojās augstāka tipa valstiskajos veidojumos – kņazistēs. Jersikas kņazistes sastāvā ietilpušas Autīnes (Sārumkalns), Cesvaines, Lepenes, Asotes, Beberines, Alenes (Oliņkalns), Gendenes, Negestes un Mārcienas pilis ar attiecīgajām zemēm ne vien Daugavas, bet arī Gaujas baseinā. Uz rietumiem no Jersikas atradās Kokneses kņaziste. Gan Jersikas, gan Kokneses kņazistes bija atkarīgas no Polockas kņaza.

Viens no lielākajiem valstiskajiem veidojumiem latgaļu apdzīvotajā teritorijā bija Tālava ar Beverīnas (Beberines) pili. Tālava aptvērusi Gaujas baseina augšgala latgaļu novadus. Tā bijusi meslu atkarībā no Novgorodas un Pleskavas. Latgaļu Atzeles zeme atradās apgabalā starp Tālavu rietumos un krievu Polockas kņazisti austrumos. Valstiskie veidojumi Tālava un Atzele maksāja meslus Pleskavai.

Rakstītie avoti izšķir četrus lielākus lībiešu apdzīvotos novadus – Daugavas, Turaidas, Metsepoles un Idumejas novadus. Atšķirībā no latgaļu apdzīvotajām teritorijām lībiešu zemēs vēl nebija kņazistes tipa valstisko veidojumu. Par lībiešu apdzīvotajām zemēm 12. gadsimta beigās un 13. gadsimtā mūsu dienās var uzzināt no Indriķa hronikas, Livonijas atskaņu hronikas un arī no tā laika dokumentiem. Ziņas par šo zemju robežām nav saglabājušās. Par tām aptuveni var spriest pēc uzrakstītajā tekstā minētajām vietām.

Senajās hronikās un dokumentos minēti šo zemju valdnieki, kurus autori reizēm dēvē arī par karaļiem. Attieksme pret tiem ir visai subjektīva. Liela nozīme pievērsta apstāklim, vai vietējais valdnieks ir pieņēmis kristīgo ticību un pakļāvis vāciešiem.

Indriķis par karali un kņazu dēvē latgaļu dižciltīgo Jersikas valsts valdnieku Visvaldi, kurš bija pieņēmis kristīgo ticību, bet kristīgo Tālavas valdnieku Tālibaldu (vēlāk pārrakstītajos tekstos Tālivaldis) viņš nosauc tikai

par latviešu vecāko. Iemesls varētu būt Tālavas atkarība no krieviem. Indriķa hronikā starp citiem latgaļu vecākajiem vairākkārt minēti Rūsiņš un Varidots. Kristīto Satekles kungu Rūsiņu arī vajadzētu godāt par karali, bet viņu autors sauc par zemes vecāko. Acīmredzot hronikas autoram bija zināms, ka Rūsiņš Autīnes sacelšanās laikā cīnījās pret vāciešiem. Hronists viņu sauc par drošsirdīgo no latgaļiem un katoļu baznīcas ienaidnieku. Otrs minētais latgaļu vecākais Varidots aktīvi piedalījās vāciešu un latgaļu kopējā karā pret igauņiem.

No Daugavas lībiešu valdniekiem īpaši tiek izcelts 12. un 13. gadsimtu mijā Mārtiņsalā dzīvojušais Ako. Viņu dēvē par virsaiti un vecāko.

Valdnieku Turaidas novadā, Turaidas pils saimnieku Kaupo dēvē par "it kā karali". Viņš pārvaldīja daļu no Gaujas lībiešu zemēm. Kaupo bija kristijies, un viņu Romā bija pieņēmis pats pāvests.

No Zemgales valdniekiem Indriķis vairākkārt piemin Viestardu, kura pārziņā bija Zemgales rietumu daļa ar sēdekli Tērvetes pilī. Viņš hronikā nosaukts gan par dižciltīgo, gan par vadoni, gan par visu zemgaļu vecāko. Viestards sākumā sadarbojās ar vāciešiem, bet vēlāk aktīvi cīnījās pret tiem. Viestards nebija kristīgais, bet bija solījies kristietību pieņemt. Livonijas atskaņu hronikā, kas sarakstīta vēlāk nekā Indriķa hronika, viņš tiek dēvēts par karali.

Livonijas atskaņu hronika stāsta par Tērvetes valdnieku Nameisi. Hronikā viņu dēvē par virsaiti, bet citos dokumentos – par zemgaļu karali. Jau pieminētais Tērvetes valdnieks Viestards valdīja Zemgalē 13. gadsimta sākumā, bet Nameiša darbība saistās ar 13. gadsimta otro pusi – ar zemgaļu brīvības cīņu trešo posmu.

13. gadsimta sākumā sastādīts dokuments vēstī, ka pāvesta sūtnis Alnas Balduīns noslēdzis līgumu ar rietumkuršu karali Lamekinu.

Abās hronikās minēts, ka daži valdnieki tiesības pārvaldīt savu zemi ir mantojuši. Šādas tiesības no sava tēva ieguva Jersikas valdnieks Visvaldis.

Valdnieku atbildīgākais pienākums bija kara laikā vadīt savus karapulkus.

Kas bija pirmais bīskaps Latvijā?

Latvijas piekrastē ap 12. gadsimta vidu sāka piestāt vācu tirgotāju kuģi. Izmantodami Daugavas ūdensceļu, tirgotāji pamazām virzījās arvien dziļāk zemes iekšienē. Tirgotājiem līdzī brauca arī garīdznieki, jo, ar nelieliem izņēmumiem, tikai garīdznieki prata lasīt un rakstīt. Viņi ceļojumā parasti izpildīja rakstvežu pienākumus un vadīja dievkalpojumus.

Kā stāsta senas hronikas, šādu pienākumu uzņēmies arī Zēgebergas (mūsu dienās neliela pilsētiņa Vācijas ziemeļos netālu no Hamburgas) klostera mūks Meinards. Ap 1180. gadu viņš ieradās Ikšķilē, kur libiešu ciemā vācieši bija izveidojuši preču noliktavu, palikdami tur arī ziemā. Viņa nolūks bija izplatīt kristīgo ticību starp Daugavas libiešiem. Tā kā Daugavas libieši bija atkarīgi no Polockas kņaza, tad Meinards lūdza tam atļauju šīs misijas veikšanai. Saņēmis kņaza atļauju, Meinards centās kristīgo ticību izplatīt mierīgā ceļā. Šajā nolūkā viņš pat iemācījās libiešu valodu.

Meinards apsolīja, ka nodrošinās vietējos iedzīvotājus pret iebrucējiem, jo tolaik līvu novados bija iebrukuši lietuviešu sirotāji. Šim nolūkam tika no Gotlandes ataicināti amatnieki, kuri no 1185. gada līdz 1186. gadam Ikšķilē uzcēla mūra pili un baznīcu. 1186. gadā Brēmenes arhibīskaps iecēla Meinardu par pirmo Ikšķiles bīskapu.

Lībiešu kristīšanai gan nebija sevišķu panākumu. Jaunā mācība viņiem bija grūti saprotama un nespēja tos saistīt. Meinards viņus kristīja ar Daugavas ūdeni. Tāpēc lībieši uzskatīja, ka, lai atbrīvotos no kristīgās ticības, jānomazgājas Daugavā un tādējādi viņi būs brīvi. Uz mūža beigām Meinards bija nolēmis vietējos iedzīvotājus piespiest kristīties ar varu. Viņš lūdza palīdzību Romas pāvestam, kas izsludināja pirmo krusta karu pret Baltijas tautām. Visiem, kas kristīgās ticības vārdā devās uz Livoniju, tika apsoltā grēku atlaišana. Karaspēka izveidošana ieilga. Meinards, nesagaidījis palīgus, nomira 1196. gadā Ikšķilē, kur arī tika apbedīts. 13. vai 14. gadsimtā (nav konkrētu ziņu) viņa mirstīgās atliekas pārvestas uz Rīgu un guldītas Rīgas Doma altāra ziemeļu pusē, bet vēlāk ievietotas speciāli sagatavotā nišā.

14. gadsimtā Meinardu iecēla svēto kārtā. Viņa godināšanu Latvijā atjaunoja 1993. gada 8. septembrī, kad Rīgas Domā notika ekumeniskais dievkalpojums Romas pāvesta Jāņa Pāvila II vadībā.

Kas zināms par Rīgas pilsētas pirmsākumiem?

Rīgas pilsētas pirmsākumi meklējami pussalā, kura veidojusies Rīgas upes ielokā Daugavas labajā krastā. Šajā vietā 12. gadsimtā pastāvējusi apmetne – divi vietējo iedzīvotāju ciemi. Viens no tiem atradies pie Rīgas upes grīvas – dabiskās ostas krastā, teritorijā starp tagadējām Kalēju, Audēju, Mārstaļu un Reformātu ielām. Bagātu materiālu par šo ciemu sniedz no 1959. gada līdz 1964. gadam veiktie arheoloģiskie izrakumi Alberta laukumā (Kalēju un Vecpilsētas ielas stūrī).

Otrs ciems pastāvējis Daugavas piekrastē Strēlnieku laukuma un Peldu ielas apkaimē. Pirmās senlietas, kas datējamas ar 11. un 12. gadsimtu, šajā rajonā atrastas 1938. gadā. Izrakumi te notikuši arī 1967. un 1969. gadā. Pilnīgāku Daugavas krastmalas ciema rašanās laiku un apbūvi izdevās izpētīt 1974. – 1976. gada izrakumos Peldu un Ūdensvada ielu stūrī.

Apdzīvotās vietas turpinājums, pēc arheologu domām, varētu būt ciems Doma baznīcas apkārtnē pašā Daugavas krastmalā. Starp ciemiem, kas atradās Rīgas upes grīvā un Daugavas piekrastē, atradās dabiska ieplaka, aiz kuras Doma baznīcas vietā bijis kapulauks. Rīgas Doma restaurācijas darbu laikā 1960. gadā izrakumi veikti tieši pašā baznīcā, bet turpmākajos gados tie turpināti baznīcas pagalmā un apkārtnē.

Rīgas apmetnes strauja izaugsme 12. gadsimtā notika tāpēc, ka te, Rīgas jeb Rīdzenes upes grīvā, pie izdevīgās dabiskās ostas rosīga tirdzniecības ceļa malā bija laba tirdzniecības vieta, kur varēja ierasties viesi no tuvām un tālām zemēm.

12. gadsimta beigās Daugavas lejtecē uz palikšanu ieradās vācu tirgotāji, misionāri un krustneši. Rīgas libieši 1201. gadā līdzās saviem ciemiem bīskapam Albertam ierādīja vietu pilsētas celšanai. Jaunajai vācu apmetnei saplūstot ar abām vietējo iedzīvotāju dzīvesvietām, veidojās viduslaiku Rīgas pilsēta.

Rīgas ciemu teritorija bija sadalīta nelielās sētās, kur atradās koka dzīvojamās un saimniecības ēkas. Ielas un pagalmus sedza koka klāsti. Ēkas apsildīšanai izmantoja māla vai akmens krāvuma krāsnis un pavardus. 12. gadsimtā Rīgā dzīvoja Piedaugavas libieši, ieceļotāji no Ziemeļkurzemes, nelielā skaitā arī zemgaļi, latgaļi un sēļi. 13. gadsimtā uz dzīvi šeit sāka apmesties vācieši, krievu un citu tautību tirgotāji.

12. gadsimtā rīdzinieki nodarbojās ar zvejniecību, dravniecību, lopkopību, mājamatniecību un tirdzniecību. Viena no svarīgākajām amatniecības nozarēm bija dzelzs ieguve un apstrāde. Dzelzi ieguva, īpašos cepļos kausējot vietējo purva rūdu. Līdzās kalējiem ciemos strādāja arī rotkaļi. Viņu darbarīki – māla tīģeļi, akmens lejamveidnes, pincetes –, kā arī izejmateriāli atrasti izrakumos.

Amatnieki apstrādāja arī dzintaru un kaulu. Lielākā dzintara apstrādes darbnīca atrasta izrakumos Alberta laukumā. Kaula apstrādē izmantoja aļņu un briežu ragus, arī liellopu stību kaulus.

Visās arheoloģisko izrakumu vietās lielā skaitā sastopami dažādi zvejniecības piederumi – tīklu gremdi un pludiņi, makšķeru āķi un vizuļi, laivu detaļas, murdi, tīklu linumi. Par lopkopību ciemos liecina izrakumos atsegtais lopu novietnes. 13. gadsimta sākumā jaunajā viduslaiku pilsētā līdzās šīm tradicionālajām amatniecības nozarēm izveidojās arī daudzas jaunas – stikla apstrāde, mūra celtniecība un citas.

12. gadsimtā un 13. gadsimta sākumā mirušos Rīgā apbedīja pēc senajām tradīcijām – svētku tērpā ar rotām un ieročiem. Pirmie Rīgas senkapi tika atklāti pie Rīgas Doma 19. gadsimta beigās. Vēlāk arheoloģiskajos izrakumos senie apbedījumi atsegti arī pie Pētera baznīcas, zem vairāku Jaunielas namu pamatiem, Doma laukumā un pagalmā.

Latviešu tautas teika

Teika par Rīgas dibināšanu

Vecos laikos, kad Rīga vēl nebijusi, ļoti garš vīrs, Lielais Kristaps, nesis cilvēkus pāri Daugavai, brizdams pa ūdeni pretī tai vietai, kur tagad atrodas Rīga.

Dzīvošanai un gulēšanai Kristaps uzcēlis būdu Daugavas labajā krastā. Reiz naktī guļot tas dzirdējies, ka uz Daugavas kreisā krasta raud mazs bērns. Viņš tūlīt gājis pēc bērna un to nesis pār Daugavu. Daugavas vidū bērns palicis tik smags, ka Lielais Kristaps to tik ar lielām mokām pārnesis un noguldījis savā būdā. Nākamajā rītā, kad Kristaps pamodies, bērnu atradis pārvērstu lielā kastē, pilnā ar zelta naudu. Kristaps šo naudu glabājis neizdotu līdz savai miršanas dienai. Pēc viņa nāves nauda izlietota Rīgas dibināšanai. Pirmās Rīgas mājas celtas taisni tai vietā, kur atradusies Kristapa būda.

Kas bija Rīgas bīskaps Alberts?

Pašās 12. gadsimta beigās – 1199. gadā Daugavas krastos sāka valdīt trešais bīskaps (pirmais bīskaps bija Meinards, bet otrais – Bertolds). Par trešo bīskapu kļuva Brēmenes virsbīskapa māsas dēls, kāds augstāks garīdznieks Alberts. Viņš bija vairāk valstsvīrs nekā mācītājs – gudrs, darbīgs, izturīgs un izveicīgs, vīrs pašos spēka gados. Alberts cerēja kļūt par arhibīskapu un reizē valdnieku jauniekarotajās zemēs. Viņš saprata, ka cīņa Baltijā nebūs viegla, tāpēc nesteidzās doties turp, bet ļoti centīgi gatavojās šim solim. Alberts apmeklēja Vācijas un Dānijas karaļus, apspriedās ar sakšu tirgotājiem un vācu krustniešiem Vācijā un Visbijā.

Vācu tirgotāji bija ar mieru dot naudu karavīru vākšanai un apbruņošanai, jo tirdzniecības ceļi caur Latviju jau agrāk bija viņus vilinājuši. Dānijā šajā laikā valdīja karaļi no Valdemāru dzimtas. Šī valsts bija kļuvusi tik varena, ka Alberts neuzdrošinājās uzbrukt Baltijai bez dāņu piekrišanas. Viņš panāca, ka katoļu baznīcas galva

Romas pāvests Innocentijs III 1199. gadā ar sevišķu rakstu (bullu); šo rakstu apstiprināja ar zīmogu, kuru arī sauca par bullu) izsludināja krusta karu pret Livoniju. Visiem, kas piedalītos karā, tika apsolīta grēku piedošana.

1200. gadā ar 23 kuģiem un 500 krustnešiem bīskaps Alberts iebruca Daugavas grīvā. Jau ceļā uz Ikšķili viņš sadūrās ar lībiešiem. Krustneši nežēlīgi postīja lībiešu mājas un laukus. Lībieši bija spiesti padoties un noslēgt pamieru, kā arī pieņemt kristīgo ticību.

Bīskaps Alberts ielūdza lībiešu kungus un vecākos uz dzīrēm Rīgas ciemā. Paļaudamies uz pamieru un bīskapa aicinājumu, lībieši arī ieradās. Viņu vidū bija arī Turaidas kungs Kaupo. Bet lībieši nenovērtēja Albertu, kurš bija pavēlējis krustnešiem māju ielenkt. Ar viltu sagūstītajiem lībiešu vadoņiem bīskaps uzstādīja savus noteikumus: jāpiešķir vāciešiem zeme pie Rīgas ciema pilsētas celšanai un jādod 30 dižciltīgi jaunekļi par ķīlniekiem. Lībiešu vecākie bija spiesti šos noteikumus pieņemt. Viņu dēlus bīskaps Alberts ar kuģi nosūtīja uz Vāciju, lai izaudzinātu par uzticamiem vācu piekritējiem. Bet vācieši nocietinājās pie Rīdziņas upes ietekas Daugavā, kur jau atradās lībiešu ciems un osta.

Īsā laikā tur izveidojās nocietināta pilsēta, kurā apmetās uz dzīvi vācu tirgotāji un amatnieki. Šeit turpmāk atradās arī bīskapa sēdeklis. Albertam izdevās dabūt no pāvesta jaunajai pilsētai dažas privilēģijas (izņēmuma tiesības). Arī tirgotāji turpmāk drīkstēja iebraukt tikai Rīgas ostā, bet nedrīkstēja izmantot Zemgaļu ostu Lielupes grīvā. Lai varētu sekmīgi turpināt Livonijas iekarošanu, 1202. gadā bīskaps Alberts izveidoja pastāvīgu karaspēku – Zobenbrāļu ordeni.

1229. gadā bīskaps Alberts mira. Ar savu 30 gadu ilgo, nenogurstošu darbību, izmantodams “skaldi un valdi” politiku, viņš pakļāva lībiešus, latgaļus, igauņus un panāca kristietības nostiprināšanos Baltijā.

Kā gadsimtos mainījies Rīgas karogs?

Vēstures avotos Rīgas karogs pirmo reizi minēts kādā 1232. gada dokumentā. Šajā dokumentā aprakstīts, kā Rīgas bīskaps Nikolajs izšķīris strīdu starp Rīgas namniekiem un iebrāucējiem tirgotājiem par karoga lietošanu kopīgos karagājienos. Nekādas sīkākas ziņas par šo karogu nav saglabājušās. Turpmāk pilsētas karogs bieži bija saistīts ar kuģu karogu, jo tieši kuģu karogu ne vienu reizi vien pilsēta pieņēma par savu atšķirības zīmi. Tas tikai lieku reizi apstiprina to, cik liela loma Rīgas dzīvē bija tirdzniecībai.

1270. gadā izdotās Rīgas tiesības noteica, ka Rīgas kuģu karogs ir ar baltu krustu. Vēlākajos, 14. gadsimta sākumā pārstrādātajos Rīgas statūtos teikts, ka karoga pamatkrāsa ir melna.

Pēc Livonijas ordeņa sakāves 1561. gadā notika izmaiņas arī karogā. Turpmāk pilsēta lepojās ar baltu karogu, kurā bija attēlots tās ģerbonis. Interesanti, ka Polijas pakļautības laikā šo karogu Rīgas pilsētas statūti neapstiprināja, bet tirdzniecības kuģi to lietoja kā piederības zīmi vēl 19. gadsimta 60. gados.

Zviedru valdīšanas laikā 1673. gadā izdotie Rīgas statūti noteica jaunu Rīgas kuģu karogu. Tā krāsas bija zils ar baltu vienāda platuma daļās. Šī bija otrā reize, kad statūtos apstiprinātais kuģu karogs kļuva par pilsētas karogu. Bija kuģi, kas lietoja arī zviedru valdības neapstiprinātu kuģu karogu – zilu ar dzeltenu krustu. Tā centrā sarkanā vairogā bija attēlots mazais Rīgas ģerbonis – divas sakrustotas atslēgas zem krusta.

19. gadsimta vidū Rīgu sāka simbolizēt trīskrāsu karogs – zils, sarkans, balts. Arī šim karogam pilsētas

statūtos nav apstiprinājuma. Kāpēc tieši šīs krāsas parādījās pilsētas karogā? Vai tās ņemtas no 1823. gada Rīgas vācu studentu korporācijas "*Fraternitas Rigensis*" karoga vai arī no Krievijas impērijas karoga? Jāatceras, ka Rīga šajā laikā atradās Krievijas sastāvā.

20. gadsimta 20. gados pāri Latvijai un Rīgai sāka plīvot sarkanbaltsarkanais karogs, simbolizējot nesen izcīnīto Latvijas valsts neatkarību. 30. gados daļai Latvijas pilsētu atjaunoja agrākos vai arī apstiprināja jaunus simbolus – karogus un ģerboņus. Rīgas pilsētai zili balto karogu, kura centrā attēlots pilsētas ģerbonis, apstiprināja 1937. gada 4. maijā.

Pēc 1940. gada, kad Latvija tika iekļauta Padomju Savienības sastāvā, šo karogu nelietoja un vietā neapstiprināja arī jaunu. Padomju vara par pilsētas karoga nepieciešamību atcerējās tikai tad, kad 1970. gadā Rīgai piešķīra Ļeņina ordeni un nebija, kur to piespraust. Risinot šo problēmu, netika atjaunots neviens no vēsturiskajiem karogiem. Zili balto karogu ar pilsētas ģerboni centrā Rīga atguva tikai 1991. gada 26. aprīlī.

Kad notika Saules kauja?

Trīsdesmit četrus gadus pēc Zobenbrāļu ordeņa dibināšanas, 1236. gadā, ordeni piemeklēja liktenīga sakāve, kas bija tā sagraves cēlonis. Minētā gada septembrī Zobenbrāļu ordeņa mestrs Folkvins sapulcināja lielu karaspēku (2000 līdz 3000 vīru). To veidoja krustneši, ordeņa brāļi, kā arī 200 krievu karavīri no Pleskavas, pakļautie lībieši, latgaļi un igauņi, kuri bija spiesti piedalīties vācu karagājienos. Būdam šī karaspēka priekšgalā, mestrs iebruka Dienvidzemgalē un Lietuvā. Savākuši bagātu laupījumu,

karavīri devās atceļā. Pēc grūtā pārgājiena viņi nakti pārlaida kādā Saules novada purva salā. No rīta atklājās, ka tos ielenkuši lietuvieši. Tā 1236. gada 22. septembrī sākās kauja, kas vēsturē pazīstama kā Saules kauja.

Gaidāmo cīņu vietu lietuvieši bija jau iepriekš iepazīnuši. (Saules kaujas vieta nav zināma; kauja varētu būt notikusi Zemgalē Vecsaules apkaimē vai arī Lietuvā pie Šauļiem.) Zobenbrāļu atkāpšanās ceļus varēja aizšķērsot nelielas karavīru grupas, bet nakts tumsā tās bez grūtībām spēja uzbrukt zobenbrāļu galvenajiem spēkiem. Zobenbrāļu ordeņa lielākais spēks – smagi bruņotā vācu kavalērija – bija bezspēcīga purvainajā apvidū, kur visas priekšrocības bija viegli bruņotajiem lietuviešiem. Zirgi klupa, lietuviešu ieroču ķerti, viņiem līdzī zemē vēlās dzelzīs kaltie bruņinieki. Ordeņa mestru Folkvinu kopā ar 48 bruņiniekiem ielencā un nogalināja. Tos karotājus, kam izdevās aizmukt no kaujas lauka, ceļā uz Rīgu sagaidīja zemgaļu zobeni.

Kāds Zobenbrāļu ordeņa hronists šo cīņu ir aprakstījis šādi: “To ieroči bij purvā vāji. Kā sievas viņus apkāva. Man žēl vēl daža varoņa, kas tur bez pretestības krita. Daudz izmisušo redzēja, kas mājup bēga, cik vien spēja.” Mājās gan atgriezās tikai katrs desmitais no jau minētā 2000 līdz 3000 karavīru lielā karaspēka.

1237. gadā Zobenbrāļu ordeņa atliekas apvienojās ar Vācu ordeni. Vācu ordeņa vietējais nozarojums Baltijā turpmāk saucās par Livonijas ordeni. Pēc Saules kaujas lietuvieši bija novērsuši vācu uzbrukuma draudus savai zemei uz ilgāku laiku, bet kurši un zemgaļi, kas bija jau pakļauti vācu varai, uzsāka sacelšanos. Kurši uz sešiem gadiem atguva brīvību.

Saules kaujas netiešās sekas skāra arī Igauniju, jo pāvests uzdeva ordenim atdot dāņiem Rēveli (Tallinu), un Ziemeļigaunijā iestājās dāņu laiki.

Kas bija Lielais Kristaps?

Kurš gan nav dzirdējis vai lasījis teiku par Lielo Kristapu – milzi Daugavas malā, kas nesis cilvēkus pāri upei?

Ja nav, tad šo teiku var izlasīt šajā pašā grāmatā aiz raksta par Rīgas pirmsākumiem. Kādā vētrainā naktī milzis izpildījis maza zēna lūgumu pārnest to upes otrā krastā. Negaisā viņš nesis zēnu pāri satrakotajiem Daugavas ūdeņiem. Pusceļā bērns kļuvis ļoti smags, un tikai ar lielām pūlēm milzim izdevies ceļu turpināt. Izrādījies, ka zēns ir Kristus bērns, tāpēc spēkavīrs turpmāk ieguvis Kristapa (Kristofora) vārdu. Atgriežoties savā alā, viņš atradis tur veselu kaudzi zelta naudas, par kuru vēlāk uzcelta Rīgas pilsēta.

Kristaps, Kristofors – Kristus nesējs kristiešu mitoloģijā ir sargātājs no ūdens briesmām, arī ceļinieku, sevišķi tirgotāju, kuģinieku, vēlāk nesēju un amatnieku aizstāvis. Kristofora tēls bija izplatīts visā Eiropā. Viduslaikos arī Rīgas latviešu krāvēju un nesēju brālība viņu bija izvēlējusies par savu patronu.

Rīgas Lielais Kristaps ir saglabājies līdz mūsu dienām. Tas varētu būt darināts 15. gadsimta otrajā pusē vai 16. gadsimta sākumā. Nav zināms, kas bijis skulptūras autors. Masīvā skulptūra izgriezta no četriem kopā savienotiem priedes blūkiem. Tās augstums ir 2,36 metri. Uz pleca Kristaps turēja bērnu, bet rokā – garu vāli. Kristapa tēls vienmēr bijis krāsots.

Sākotnēji Kristapa statuļa stāvējusi vecās pārceļtuves vietas tuvumā Lastadijā, t.i., aiz Rīdzinas ietekas Daugavā, apmēram tagadējās 13. janvāra ielas galā. Bet 17. gadsimtā, kad ap pilsētu izbūvēja zemes vaļņus, Lielo Kristapu pārvietoja Kārļa vārtu tuvumā – ārpus vaļņiem. Tur ar milzi atgadījās nelaime. 1824. gada decembrī lielas

vētras laikā tēls apgāzās un nosita kādu kareivi, kurš atradies tā tuvumā. Pēc notikuma daudz runāja un sprieda par Kristapa tālāko likteni, taču beigu beigās tēlu atstāja vecajā vietā. Un tomēr, lai neatgadītos līdzīga nelaime, to ievietoja īpašā namiņā. Pie Kārļa vārtiem Lielais Kristaps nostāvēja četrdesmit gadus. Tikai pēc Kārļa vārtu nojaukšanas 1862. gadā Kristapu pārvietoja iepretī kaņepāju svariem – ar skatu uz Daugavu. 1909. gadā namiņu ar lielo skulptūru pārvietoja pie Sarkanajiem spīķeriem turpat Daugavmalā, bet 1923. gadā – stipri cietušu – tēlu nogādāja Doma krustejā. Kopš 1926. gada Lielais Kristaps atradis drošu mājvietu Doma muzejā, tagadējā Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejā.

Pie Kristapa kā pie sava aizgādņa ieradās strūdzinieki un plostnieki, lai pateiktos par veiksmīgu ceļu. Pie viņa nāca zemnieki, kas brauca uz Rīgu, lai tur pārdotu savus ražojumus. Kristapa uzticīgo acu skatiens aicināja gan lielus, gan mazus, jo viņš taču palīdzot visiem nelaimē. Bērniem, kad tos pirmoreiz atveda uz Rīgu, vajadzēja iet pie Kristapa roku bučot. Kristapam nesa dāvanas – puķes, prievītes, dažādus apģērbus. Un, protams, – naudu. To meta īpašā kārbā. Savākto naudu izlietoja Sv. Jura hospitālis, bet prievītes, dzīparus, lentes izmantoja dziedināšanai.

Kas bija Nameisis?

Nameisis bija zemgaļu valdnieks no 1270. gada līdz 1281. gadam. Par viņu stāsta divi avoti: Livonijas atskaņu hronika un Molianas Franciska izmeklēšanas protokols. Hronika viņu sauc par karali un kara draudzes dižo vedēju, bet protokols par labieti, karali jeb kungu. Nameiša karaļvalsti tur apzīmē par Zemgali. Var pieņemt,

ka viņš valdīja Zemgalē, izņemot vācu ieņemto Mežotni. Nameisis varēja piedalīties 1272. gadā starp vāciešiem un zemgaļiem noslēgtā miera līguma izstrādāšanā. Tā rezultātā tika samazinātas zemgaļu nodevas un klaušas, bet viņiem vajadzēja uzņemt savās pilīs vācu karaspēku un atzīt vācu virskundzību.

Nameiša vārds saistās arī ar zemgaļu brīvības cīņu trešo posmu. Tas ir laiks no 1279. gada līdz 1281. gadam. Cīņas sākās ar vāciešu iebrukumu Lietuvā 1260. gadā. Ar bagātu laupījumu atgriežoties mājās, viņus negaidīti ceļā pārsteidza leiši un vāciešus sakāva. Leišu uzvaru veicināja tas apstākļi, ka viņu pusē bija pārnākuši arī vāciešu pakļautie kurši un igauņi, kam vācieši bija likuši karot kopā ar tiem.

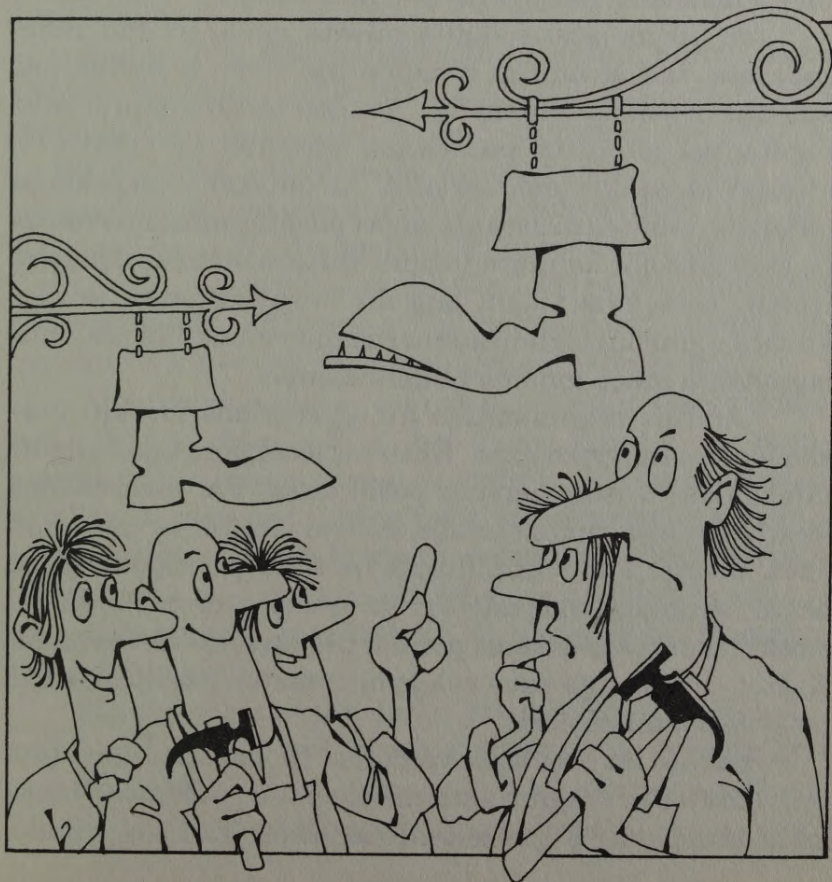
1279. gadā pie Aizkraukles zemgaļi Nameiša un lietuvieši sava valdnieka Tvaideņa vadībā sakāva Livonijas ordeņa mestra karaspēku un atņēma tiem Lietuvā iegūto laupījumu.

Izmantodami vācu spēku novājināšanos, zemgaļi sacēlās sava kunga Nameiša vadībā. Viņi ieņēma Tērvetes pili. Vācieši, atguvušie no zaudējumiem, devās uzbrukumā Zemgalei un nodedzināja Dobeles pilsētu. Lai iedragātu vācu varenību, Nameisis izplānoja uzbrukumu spēcīgajam vācu atbalsta punktam – nocietinātajai Rīgai. Šis uzbrukums neizdevās, jo par to vācieši tika brīdināti. 1281. gadā vācieši uzsāka jaunu uzbrukumu Zemgalei. Viņi aplenca Tērvetes pili. Zemgaļi aizstāvējās ļoti varonīgi, taču pārspēks bija vāciešu pusē. Nameisis bija spiests ar viņiem noslēgt miera līgumu. Tajā bija teikts, ka zemgaļi var paturēt savu pili, bet viņiem jāmaksā mesli un jāapsola “nedarīt kristīgiem nekādu ļaunumu”. Nameisis nebija apmierināts ar šādu pakļaušanos un kopā ar leišiem uzbruka vācu ordenim Prūsijā. Pēc šī kara gājiena Nameisis Zemgalē neatgriezās. Viņa turpmākais liktenis nav zināms.

Kas bija cunftē?

Viduslaikos pilsētas saimnieciskajā dzīvē liela nozīme bija amatniekiem. Pilsētas ietvaros tie izveidoja īpašas apvienības, kuru locekļi savstarpēji cits citu atbalstīja un vērsās pret svešinieku konkurenci.

Šādas amatnieku organizācijas sauca par cunftēm. Pilntiesīgi cunftes locekļi bija tikai tie amatnieki, kam piederēja sava darbnīca, darbarīki un kas paši strādāja darbnīcā kopā ar ģimenes locekļiem, mācekļiem un zeļļiem. Cunftu skaits varēja sniegties vairākos desmitos.

Katrā no tām apvienojās tikai viena amata vai radniecīgu amatu meistari – maiznieki, drēbnieki, kurpnieki, stiklinieki, cimdinieki, kalēji un citi. Parasti šie meistari dzīvoja vienā ielā, kas saucās attiecīgā amata vārdā.

Cunftes organizācija balstījās uz šrāgām – noteikumiem, kas brālības locekļiem bija obligāti jāievēro. Cunftu statūti sīki noteica, ar kādiem paņēmieniem un cik ilgā laikā katrs izstrādājums jāizgatavo un kāda alga jāsaņem meistara palīgiem – zeļļiem un mācekļiem. Cunfte arī noteica, par kādu cenu drīkst pārdot izgatavoto preci, un pārbaudīja tās kvalitāti. Statūti noteica, cik zeļļu un cik mācekļu drīkst strādāt viena meistara darbnīcā un kā māceklis varēja kļūt par meistarū.

Tā kā meistarū skaits pilsētā nevarēja būt neierobežots, tad šī amata kandidātam tika izvirzītas ļoti augstas prasības. Viņam bija ne tikai teicami jāprot savs amats, bet jābūt arī pietiekami turīgam, lai varētu izstrādāt tā saukto meistarstiķi. Ar daudzo priekšrakstu palīdzību cunftes pasargāja savas pilsētas amatmeistarū no savstarpējas konkurences un katram nodrošināja labu iztikū. Taču tam visam bija arī negatīvā puse, jo tika kavēta tehnisku izgudrojumu rašanās un netika pieļauta izgatavoto preču apjoma palielināšanās.

Cunftes reglamentēja arī apvienības locekļu personisko un reliģisko dzīvi. Brālības locekļiem bija obligāti jāpiedalās visos apvienības pasākumos. Par neierašanos uz dzīrēm bija jāmaksā sods. Katrai cunftei baznīcā bija savs altāris. Tur viņi pulcējās ne tikai priecīgos brīžos, bet arī skumjos, kad pēdējā gaitā izvadīja mirušo brālības locekli. Cunfte gādāja arī par mirušā atraitni un bērniem. Katrai cunftei bija savs vēlēts eltermanis (vadītājs), divi piesēdētāji un kasieris.

Latvijā cunftes sāka veidoties 13. gadsimtā, bet pirmās cunftes ar šrāgām zināmas kopš 14. gadsimta. Senākā no tām pieder Rīgas zeltkaļu amatam. Tā apstiprināta

1360. gadā. 14. gadsimta otrajā pusē šrāgas apstiprinātas 9 cunftēm. Attīstoties jaunām amatniecības nozarēm un padziļinoties specializācijai, cunftu skaits palielinājās.

Kas bija melngalvji?

Melngalvji bija neprecētu ārzemju tirgotāju organizācijas vairākās Baltijas viduslaiku pilsētās. Sevišķi spēcīga un bagāta Melngalvju organizācija bija Rīgā. Tā izveidojās no 13. gadsimta beigās pastāvējušās Svētā Jura brālības.

Melngalvju darbība saistīta ar Jauno namu, kuru 1334. gadā ģildes uzcēla laikā, kad Livonijas ordenis bija atņēmis abus ģilžu namus. Kad saimnieki tos atguva, Jaunajā namā pakāpeniski nostiprinājās “viesu”, t.i., iebraucēju tirgoņu un viņu zeļļu sabiedrība, kas 1416. gadā izveidojās par Melngalvju brālību. Jauno namu par Melngalvju namu sāka saukt pēc 1687. gada, kad Lielā ģilde atdalījās (līdz tam arī tā lietoja Jauno namu) un melngalvji kļuva par ēkas vienīgajiem saimniekiem.

Melngalvju brālībā iestājās jauni, neprecēti ārzemju tirgotāji, kas dzīvoja Rīgā, bet nebija kļuvuši par namniekiem. Tie tirgotāji, kas apprecējās un ieguva namnieku tiesības, parasti no brālības izstājās un turpmāk pulcējās Lielās ģildes namā. Būdami starpnieki rietumzemju tirdzniecībā ar Krievijas pilsētām, melngalvji kļuva arī par uzticamiem Rīgas aizstāvjiem, par bruņniecības gara un paražu nesējiem.

Kā jau visām viduslaiku organizācijām, arī melngalvjiem bija savi svētie jeb aizstāvji. Par tādiem bija kļuvuši Svētais Juris – bruņinieku un karavīru patrons, un vēlāk arī Svētais Maurīcijs. Viņa simbols – melnā mora

galva kļuva arī par melngalvju simbolu. Tā attēlota viņu ģerbonī, un pastāv uzskats, ka devusi nosaukumu arī organizācijai. Nosaukums varētu būt radies arī no galvassegām turnīros (bruņinieku sacensībās). 15. gadsimtā un arī vēlāk turnīru bruņucepures krāsoja zaļā krāsā, bet tās izskatījās melnas. Melngalvji godināja arī Jaunavu Mariju, kuru uzskatīja par jūras braucēju sargātāju, un Svēto Ģertrūdi, kuru Rīgā uzskatīja par svešinieku mitekļu cēlāju.

Melngalvju organizācijas statūti saglabājušies no 1416. gada. Tie vēstī, ka organizāciju vada eltermanis (vadītājs) ar piesēdētājiem, kases virspārzinis ar palīgiem un divi vikārija priekšnieki. Visus, kas ieņēma šos amatus vai bija tos ieņēmuši, sauca par vecākajiem. Amatpersonu vēlēšanas notika ziemā pirms Vastlāvjiem – ap Ziemas-svētkiem un Jauno gadu.

Līdz 16. gadsimta otrajai pusei melngalvji bija galvenie Rīgas sabiedriskās dzīves vadītāji. Viņi aktīvi iesaistījās pilsētas politiskajās cīņās, kas sevišķi asi izpaudās reformācijas laikā Rīgā (1524. gadā). Melngalvji piedalījās baznīcu grautiņos un izpostīja savus altārus Pētera un Jēkaba baznīcās. Katrīnas baznīcā melngalvji piedalījās franciskāņu mūku padzīšanā. Rīgas pils komturs aizsūtīja viņiem pātagu, ar kuru šos mūkus pārmācīt. Pēc reformācijas melngalvji Rīgas baznīcās iekārtoja savas organizācijas solus.

Kopš 17. gadsimta katram jaunuzņemtajam melngalvim vajadzēja ziedot organizācijai kādu vērtslietu ar iegravētu ģerboni, vārdu un gadskaitli. Turīgie biedri savam namam un savām baznīcām dāvināja sudraba pokālus, servīzes, svečturus un citus sudraba priekšmetus. Tos pasūtīja labākajiem Rīgas zeltkaļiem, daži izgatavoti Vācijā – Lībekā un Augsburgā.

20. gadsimta sākumā Melngalvju namā bija izveidojusies lielākā sudrablietu kolekcija Baltijā. Tajā bija

3400 lietas. Pirmā pasaules kara laikā tās tika izvestas uz Sanktpēterburgu. 1925. gadā no 22 izvestajām kastēm Latvija atguva tikai 21 priekšmetu. Mūsu dienās Latvijas muzejos atrodas vairs tikai desmit priekšmeti. Savukārt desmit 16. un 17. gadsimta pazīstamākie darbi un vēl daži mākslinieciski mazāk ievērojami šīs kolekcijas priekšmeti kā melngalvju deponējums glabājas Vācijā – Brēmenē (“*Roselius-Haus*”) un Hesenes zemes muzejā Darmštatē.

Melngalvju organizācija pastāvēja kā neprecēto vācu tirgotāju klubs līdz 1939. gadam.

Latviešu tautas teika

Melngalvju nama pagrabi

Melngalvju nama pagrabā bijusi spāniešu inkvizīcija. Tur bijis viens liels akmens galds un 13 akmens sēdekļi, uz kuriem sēdējuši mocītāji. Pagrabā atradušies arī tādi riteņi un citi rīki ar asām naglām. Uz šiem riteņiem mesti virsū nelaimīgie cilvēki un visādi mocīti.

Melngalvju nama sienā, augšā pie nama ārpusē bija no sarkaniem ķieģeļiem iemūrēts skaists pulkstenis, pati redzēju to. Pulkstenis bija apstājies bez desmit minūtēm divpadsmit vai trīspadsmit, labi vairs neatminu. Tas bija pirmais pulkstenis, kas Rīgā uzstādīts pie kāda nama. Pulkstenis rādījis saules laiku, dienas un debesu zīmes. Drīz pēc pulksteņa uzstādīšanas ļaudis sākuši runāt, ka tā tas nevarot būt, ka pulkstenis rāda tādas zīmes, ka tas neesot uz labu. Pulksteņa taisītājs esot kopā ar pašu Nelabo. Beidzot pulksteņa meistars saņēmts cieti un mocīts uz tiem inkvizīcijas riteņiem Melngalvju nama pagrabā. Kad pulksteņa taisītājs miris, tai brīdī pulkstenis apstājies, un no tā laika neviens nav varējis pulksteni iedarbināt.

Vai Latvijā ir notikušas raganu medības?

Raganu un burvju vajāšana ir viena no drūmākajām un nežēlīgākajām lappusēm Latvijas viduslaiku vēsturē. Šī sērga 16. gadsimtā kopā ar luterticību Latvijā izplatījās no Rietumeiropas. Raganas un burvjus apsūdzēja par briesmu lietām: tie stājoties sakaros ar pašu nelabo, kaitējot citiem, apburot un mērdējot lopus, pielipinot slimības, izkaltējot sējumus un izsaucot citādas nelaimes. Apvainoto "atzīšanos" panāca ar neiedomājami cietsirdīgu spīdzināšanu, līdz nelaimīgajam bija vienalga, kādu grēku uzņemties, lai tikai mocības beigtos.

Briesmīgākais bija tas, ka vairums līdzcilvēku ticēja raganu un burvju esamībai un ar lāstiem pavadīja uz sārta savus kaimiņus, kādreizējos draugus un paziņas. Bendēm bija izstrādāti īpaši paņēmieni, kā pierādīt, ka sātans iemiesojies aizdomās turētajā. Raganu vai burvi sasēja un iemeta ūdenī. Ja tas negrima, tad uzskatīja, ka pats sātans tam palīdz. Taču skatītāji nemanīja, ka bende ik pa brīdim paraustīja virvi, aiz kuras turēja nosodīto cilvēku, neļaujot nogrimt. Šāda raganu peldināšana Rīgā notika Sarkandaugavā, agrāk sauktajā Soda grāvī.

Parasti raganu un burvju sodīšana notika bez asins izliešanas. Viņus dzīvus sadedzināja uz sārta. Tā bija mokpilna nāve. Par soda mikstināšanu uzskatīja, ja pirms sārta vainīgajam nocirta galvu. Latvijā pirmā ragana sadedzināta Grobiņā 1559. gadā.

Drīz raganu un burvju sārta sāka liesmot arī Rīgā. Par burvju un raganu pulcēšanās vietām uzskatīja pilsētas nomales un Daugavas salas. Vienu no pirmajām Rīgā notiesāja un sadedzināja latviešu sievieti Katrīnu. Spīdzināšanā viņa "atzinās", ka buršanas mākslu viņai iemācījis

pats velns. Arī Katrīnas vīrs Mārtiņš neizturēja mežonīgo spīdzināšanu un "atzinās", ka ar buršanu kaitējis Rīgas vāciešiem – namniekiem.

Sodišana vērsās plašumā. Ventspilī vien tikai viena mācītāja laikā sadedzināja divdesmit piecus cilvēkus, bet Kurzemes muižnieks Netelhorsts īsā laikā mōkpilnā nāvē nosūtīja astoņdesmit pilnīgi nevainīgus zemniekus. Arī Rīgā sadedzināto skaits nebija mazs. Kāda zemniece, vārdā Grieta, kuru vainoja kaimiņu ražas un mājlopu noburšanā, centās tiesai ieskaidrot, ka vaina ir nepietiekamā zemes mēslošanā. Taču tiesneši un bendes viņā neklausījās, jo zināja, kā panākt "atzišanos". Kāda rīdziniece,

vārdā Lūcija, spīdzināšanā pastāstīja, ka viņa, sēdēdama uz slotaskāta, vairākkārt lidojusi uz Bieķensalu, lai liksmotu burvju un raganu dzīrēs. Uz Rīgas Domu raganas esot lidojušas arī no Limbažu puses, lai piedalītos burvju sanāksmē Ziemassvētkos. Šādas un līdzīgas “atzīšanās” bendes Rīgā un citur Latvijā centās no nelaimīgajiem izspiest gandrīz 200 gadus. Pēc katras šādas “atzīšanās” tika sakurts sārts.

Kas bija Maija grāfa svētki?

Maija grāfa svētki bija saistīti ar pilsetas aizsardzību. Svētkos piedalījās melngalvji, Lielās ģildes, Mazās ģildes pārstāvji un latviešu amati. Maija grāfa svētku dalībnieki rādīja savu veiklību un drosmi dažādās karaspēlēs. Jātnieku spēlēs varēja piedalīties cīnītāji no melngalvjiem un Lielās ģildes, bet kājniekos palika Mazās ģildes pārstāvji un dalībnieki no latviešu amatiem.

Maija grāfa svētku rīkotājus izvēlēja jau Vastslāvjos (Vastslāvji bija lielākie svētki senajā Rīgā un tos svinēja pirms Lieldienu gavēņa). Aprīļa pēdējās dienās sākās gatavošanās Maija grāfa svētkiem.

Tīrīja un spodrināja bruņas, ieročus, gatavoja stopus un bultas, posa zirgus. No mājas uz māju pāri ielai izstiepa zaļumu vītnes, lentes un karodziņus. Pie durvīm un istabu kaktos lika bērzus, pie sienām – vainagus. Šajās dienās katra ģimene spodrināja savus alvas un sudraba traukus. To parasti darīja pie atvērta loga, lai kaimiņi un garāmgājēji visu šo bagātību redzētu.

1. maija rītā jaunekļi uzstādīja pie savu iecerēto durvīm izgreznotus bērziņus. Tajos iekāra arī nelielas dāvanas. Namnieki pilnā apbruņojumā jāšus vai kājām

devās no mājām uz ģilžu namiem, bet pēc tam gājienā pa pilsētu. Gājienu noslēdza vīrs, kurš nesa mieta galā piestiprinātu izbāztu vai no metāla izgatavotu putnu. Pēc dievkalpojuma sākās svētki aiz pilsētas nocietinājuma Kubes kalna nogāzē. (Kubes kalns vēstures avotos minēts, sākot ar 15. gadsimtu; tas atradies tagadējā Brīvības pieminekļa apkārtnē.)

Katra ģilde bija ierīkojusi saviem cīnītājiem nometni. Maija grāfa vētku vietā svinīgi uzstādīja arī līdzatnesto putnu. Galvenā rosība notika ap trim tauvā iekārtiem vainagiem. Pēc karakunga signāla sākās sacensības. Sacensību dalībnieku uzdevums bija jānot uz šķēpa kādu no vainagiem. Labākie jātnieki pēc tam cīnījās par Maija grāfa godu.

Lai iegūtu Maija grāfa nosaukumu, vajadzēja ar šķēpu noraut visus trīs vainagus uzreiz. Uzvarētājs devās ar vainagiem pie eltermaņiem un karakungiem. Vienu vainagu nodeva attiecīgās ģildes eltermanim glabāšanā, ar otru karakungs kronēja uzvarētāju, bet trešo vainagu uzvarētājs pasniedza savai izredzētajai, un viņu kronēja par Maija grāfieni. Pēc sacensībām un Maija grāfa un Maija grāfienes kronēšanas sekoja dažādas izpriecas – mielasts, dejas un dziedāšana. Iestājoties vakara krēslai, Maija grāfa svētkus pārtrauca.

Maija grāfa svētkus Rīgā un citās Livonijas pilsētās svinēja no 14. gadsimta. Laika gaitā svētku norisē radās izmaiņas. Jau 15. gadsimtā Maija grāfa svētki izveidojās par pilsētas Jātnieku svētkiem, un tajos varēja piedalīties tikai Lielās ģildes un melngalvju sabiedrības pārstāvji. 16. gadsimtā šie svētki kļuva par pilsētnieku zaļumsvētkiem, pilnīgi zaudējot sākotnējo saistību ar pilsētas aizsardzību. 19. gadsimtā svētkus pārcēla uz 30. aprīli. Bet jau 20. gadsimta sākumā agrākie trakulīgie cīņas svētki bija pārvērtušies par parastiem galda svētkiem.

Kas bija reformācija?

Bija 16. gadsimts. Daudzās Rietumeiropas zemēs norisinājās tā saucamā baznīcas reformācijas kustība, kas iestājās par pārmaiņām reliģiskajā dzīvē. Reformācijas iemesliem bija gan reliģisks, gan arī politisks raksturs. Ticīgos neapmierināja tas, ka katoļu baznīca galveno vērību pievērsa ārējām kulta formām, vairākām katoļu mācībām un paražām, piemēram, grēku atlaižu pārdošanai. Ticīgo jūtas aizskāra daudzu garīdznieku dzīvesveids, kas bija pārāk laicīgs un nepiemērots viņu kārtai. Garīdznieki nodevās savas mantas vairošanai, uzdzīvei, pārkāpa celibātu (katoļu garīdznieku obligātā bezlaulība) un pavirši veica savus tiešos pienākumus.

Vācijā reformācijas kustību ievadīja augustīniešu mūks Mārtiņš Lutērs, kurš 1517. gadā pie Vitenbergas baznīcas durvīm pienagloja savas 95 tēzes. Šī kustība skāra arī Livoniju. Tagadējā Latvijā reformācijas centrs bija Rīga, kas vairākus gadsimtus mēģināja atbrīvoties no saviem katoliskajiem senjoriem – Rīgas arhibīskapa un Livonijas ordeņa.

Luterisma pirmie sludinātāji Rīgā bija Pētera baznīcas mācītājs Andrejs Knopke (rakstos minēts arī kā Andreass Knopkens) 1521. gadā un 1522. gadā – Pētera, vēlāk Jēkaba baznīcas mācītājs Silvestrs Tegetmeijers. Viņu sprediķiem, kas bija vērsti pret katoļu baznīcu un Romas pāvestu, bija liela piekrišana Rīgas iedzīvotāju vidū. Kopā ar šiem mācītājiem Rīgā darbojās arī radikālāku reformācijas novirzienu pārstāvji, taču Latvijā reformācija izpaudās galvenokārt luterisma formā.

Andrejs Knopke savus reliģiskos uzskatus izklāstīja īpašās tēzēs, kuras viņš izmantoja disputos ar katoļu garīdzniekiem. Šāds dispuots notika 1522. gada 12. jūnijā

Pētera baznīcā. Šo disputu uzskata par reformācijas kustības sākumu Livonijā. Reformācijas sludinātāju ietekmē 1524. gadā Rīgā, vēlāk arī citās Latvijas pilsētās notika tā saucamie svētbilžu grautiņi, kad baznīcās tika iznīcināti altāri (piemēram, svētbilžu grautiņu laikā 1524. gadā gāja bojā Doma baznīcas sākotnējā iekštelpu iekārta).

Reformācijas piekritēju vidū bija arī muižnieki, kas pēc katoļu baznīcas likvidēšanas cerēja iegūt plašos bīskapu un ordeņa zemes valdījumus. Tie muižnieki, kas pārgāja luterismā, ieskaitīja šajā ticībā arī savus zemniekus. Rīgā un visā Livonijā reformācija uzvarēja 16. gadsimta vidū. 1554. gadā Valmieras landtāgs deklarēja ticības brīvību visā Livonijā un 1555. gadā Livonijas ordeņa pārstāvis parakstīja tā saucamo Augsбургas ticības mieru, kas oficiāli atzina luterismu.

Pēc reformācijas Latvijas baznīcas savā noformējumā kļuva daudz pieticīgākas, jo reformācijas kustības laikā visu spožo un grezno no tām izmeta. Turpmāk daļā baznīcu sienas rotāja tikai kokā vai metālā veidotas epitāfijas. No likvidēto klosteru grāmatu krājumiem izveidoja pirmo publisko bibliotēku Rīgā. Luterāņu baznīcās dievkalpojumi notika latviešu valodā, tāpēc nepieciešamos tekstus vajadzēja pārtulkot un uzrakstīt. Tas veicināja latviešu rakstības izveidošanu. Šajā laikā pie luterāņu baznīcām sāka veidoties pirmās latviešu skolas.

Kas bija hercogs Jēkabs?

Hercogs Jēkabs, ar kura vārdu saistās Kurzemes un Zemgales hercogistes jeb – īsāk – Kurzemes hercogistes ziedu laiki, piedzima 1610. gada 28. oktobrī Kuldīgā. Viņa tēvs bija hercogs Vilhelms, kurš kopā ar savu brāli

Frīdrihu valdīja Kurzemes un Zemgales hercogistē. Nesaķaņu dēļ ar muižniecību un Polijas karali, kam hercogiste kā vasaļvalsts bija pakļauta, Vilhelmam atņēma hercoga troni, nododot to viņa brāļa Frīdriha rokās. Tas varēja būt par iemeslu tam, ka Ketleru dzimta, pie kuras piederēja Kurzemes valdnieki, zaudē hercogisti, jo Frīdriham bērnu nebija. Tāpēc viņš ņēma brāļadēlu savā aizgādībā un panāca viņa atzišanu par hercogistes mantinieku, un līdz ar to Ketleri turpināja valdīt Kurzēmē.

Bērniņu Jēkabs pavadīja ārpus Kurzemes. Viņš studēja Vācijā – Rostokā un Leipcigā, Holandē mācījās kuģu būvi, tautsaimniecību un ģeogrāfiju. Tieši Holandē kļuva par Jēkaba ideālu, vēlāk veidojot Kurzemes hercogistes saimniecisko dzīvi.

Savu valdīšanu viņš nesāka tukšā vietā – tirdzniecības, kuģu būves, amatniecības veicinātājs bija jau viņa tēvs hercogs Vilhelms. Kaut gan Jēkabs kļuva par hercogu 1642. gadā, praktiski Kurzemes hercogistes pārvaldīšanā viņš bija iesaistījies jau agrāk.

1645. gadā hercogs Jēkabs apprecējās ar Brandenburgas kūrfirsta Frīdriha Vilhelma māsu Luīzi Šarloti. Šajā saskanīgajā laulībā viņiem piedzima deviņi bērni – pieci dēli un četras meitas.

Hercogs Jēkabs Kurzemes hercogistes saimnieciskajā dzīvē vadījās pēc merkantilisma teorijas, t.i., pēc uzskata, ka saimnieciskās attīstības pamatā ir naudas uzkrāšana, palielinot preču izvešanu un samazinot to ieviešanu. Viņš izvērta plašu saimniecisko darbību, parādīdams izcilas spējas tirdzniecībā.

Lai nebūtu jāmaksā ārzemju tirgotājiem par preču pārvaldāšanu, Jēkabs turpināja sava tēva sāktu tirdzniecības flotes veidošanu. Plaši darbi izvērās Ventspils kuģu būvētavā. Tika uzceltas arī jaunas kuģu būvētavas Kuldīgā un Liepājā. Jēkaba valdīšanas laikā Ventspilī uzbūvēja apmēram astoņdesmit tirdzniecības kuģus un

vairāk nekā četrdesmit karakuģus. Daļu kuģu pārdeva Anglijai un Francijai.

Kurzeme varēja lepoties ar saviem daudzajiem rūpniecības uzņēmumiem – manufaktūrām. Šie uzņēmumi nebija lieli. Taču jāpiebilst, ka tajos bija nodarbināti daudz zemnieku. Meistarus sākumā aicināja no ārzemēm, bet vēlāk, kad darba iemaņas apguva latvieši, uzaicināto ārzemnieku skaits samazinājās – apmēram četrsimt ārzemju meistarū un sešsimt latviešu meistarū un zellū strādāja Jēkaba uzņēmumos.

Hercoga Jēkaba valdīšanas laikā 17. gadsimtā hercogistē darbojās astoņpadsmit kokzāģētavas, septiņpadsmit metāla (vara un dzelzs) lietuves, desmit vilnas vērptuves, astoņdesmit piecas linu austuves, četrpadsmit salpetra manufaktūras, veselas simt darvas dedzinātavas, trīsdesmit kaļķu ceplī, desmit stikla manufaktūras, piecas papīra dzirnavas.

Hercogam Jēkabam bija tirdzniecības līgumi ar visām ievērojamākajām Eiropas valstīm. Bija liels pieprasījums pēc kurzemnieku lauksaimniecības un rūpniecības izstrādājumiem – buru audekliem, kaņepāju virvēm, darvas, lielgabaliem, šaujamaā pulvera. Lai kurzemnieku ražojumiem būtu vēl plašāks noiets un lētāk varētu iepirkt dažādas garšvielas un dārgmetālus, hercogs Jēkabs pat dibināja kolonijas tālu no Kurzemes – pie Āfrikas un Amerikas krastiem.

Kurzemes hercogistes uzplaukums bija saistīts ar Jēkaba prasmi izmantot Rietumeiropas ekonomiskās grūtības, ko radīja Trīsdesmitgadu karš (1618–1648). Taču pēc Kurzemes izpostīšanas Polijas – Zviedrijas karā (1655–1660), kura laikā hercogs nonāca pat zviedru gūstā, hercogiste nespēja vairs sasniegt agrāko spožumu.

Pēc hercoga Jēkaba nāves 1682. gadā hercogistes tronī nāca viņa dēls Frīdrihs Kazimirs, kuram trūka tēva vērienīguma un uzņēmības.

Kur bija Kurzemes hercoga kolonijas?

Vislielāko peļņu Eiropā 17. gadsimtā varēja dot zelts un dārgās koloniālpreces (rīsu, tēju, kafiju, kakao, dažādas garšvielas un citas preces, kuras ieguva ārpus Eiropas – lielākoties tropu un subtropu zemēs). Šī iemesla dēļ lielvalstis centās iegūt kolonijas Āfrikā, Indijā un Amerikā.

Arī Kurzemes hercogs Jēkabs gribēja sekot laika garam. Viņš nopirka divas kolonijas – 1651. gadā Andreja salu Āfrikas rietumu piekrastē, Gambijas upes grīvā (netālu uz dienvidiem no Zaļā Raga un Almadi raga, kas ir pazīstams kā Āfrikas galējais rietumu punkts) un 1652. gadā Tobago jeb Tabakas salu (sala atrodas Atlantijas okeānā netālu no tagadējās Venecuēlas krastiem).

Šajās salās uzcēla cietokšņus, preču noliktavas, pat baznīcas, turēja pastāvīgu karaspēku un nomitināja kolonistus, galvenokārt Kurzemes zemniekus un amatniekus. Kuģi no Ventspils devās tālajā braucienā uz Gambiju, piekrauti ar sāli, dzelzi, degvīnu un citām precēm. Tie atgriezās mājās, vezdami kafiju, ziloņkaulu, pērles, zeltu, vasku, dažādas virces (tā reizēm dēvē asas smaržīgas garšvielas), indigo (spilgti zila krāsviela, ko var iegūt no dažiem tropu augiem) un melnos vergus – nēģerus. Tos savukārt veda tālāk uz Tobago, kur tiem bija jāstrādā hercoga cukurniedru plantācijās.

Liela nozīme dažādu preču iegūšanā bija Tobago salai. Tā bija kalnaina saliņa (tās platība ir tikai 300 kvadrātkilometru – Rīgas platība mūsu dienās ir nedaudz lielāka) ar ciedru mežiem un daudzām upēm. Tobago salā auga tabaka, pipari, kokvilna, cukurniedres, kakao, apelsīni, viģes un citi augi. Salas devums bija tik bagātīgs, ka Jelgava kļuva par lielu koloniālpreču noliktavu un apgādāja Krieviju, Lietuvu un pat Zviedriju. Tolaik dažs labs

jelgavnieks patērēja cukuru vairāk nekā pirms simt gadiem viss hercoga Gotharda galms. Pat pērtiķi un papagaiļi bija Kurzēmē ievesti. Kurzemes tirdzniecības flotes karogs – tumšsarkans ar baltu, kā arī kara flotes karogs – melns vēzis sarkanā laukumā – kļuva pazīstami ne tikai Eiropā, bet arī citās pasaules malās.

Taču Kurzemes karogs ilgi neplīvoja šajās tālajās bagātajās zemēs. Tajā pašā 17. gadsimtā tas nozuda no Āfrikas un Amerikas krastiem. Abās bijušajās Kurzemes kolonijās pacēlās angļu karogs. Tikai daži nosaukumi Tobago salā, kā, piemēram, Kurzemes līcis, Kurzemes upe u.c., liecina, ka aizjūras zemei kādreiz bijis sakars ar Latviju.

Kas redzams Reitera nama fasādē?

Reitera nams atrodas Vecrīgā, un tam ir nedaudz vairāk nekā trīssimt gadu. 1683. gadā zemes gabalā Mārstaļu ielā, kvartālā, kuru norobežo Audēju, Vecpilsētas un Reformātu ielas, nojauca veco ēku un sāka celt bagāto un grezno Reitera namu. Jau pēc diviem gadiem, 1685. gadā, nams bija gandrīz pabeigts.

Reitera nams iezīmēja jauna tipa dzīvojamo namu parādīšanos Rīgas apbūvē. Parasti viduslaikos dzīvojamie nami bija novietoti ar gala zelmini pret ielu, bet šim namam pret ielu ir pavērsta garākā sānu mala un jumta slīpne. Tas ļauj labāk atrisināt gan telpu apgaismojumu, gan lietus ūdeņu novadīšanu no jumta. Palielinājās dzīvojamo telpu platība, kaut arī trešā stāva telpas un divu stāvu bēniņi vēl tika izmantoti kā noliktavas. Par greznā nama projekta autoru uzskata vācu būvmeistaru Rupertu Bindenšū, kurš no 1671. gada strādājis Rīgā. Kā sevišķu pateicību par savu darbu būvmeistars no nama īpašnieka Johana Reitera saņēma sudraba kannu ar iegravētu dāvinātāja vārdu un uzvārdu.

Kas gan bija šis Johans Reiteris, kurš 1685. gadā savai ģimenei uzdāvināja vienu no skaistākajiem dzīvojamajiem namiem Rīgā? Viņš dzimis Libekā 1635. gadā. Ieradies Rīgā, Johans Reiteris ieguva augstu sabiedrisko stāvokli. 1680. gadā viņš bija Lielās ģildes vecākais. Muižnieku kārtā Johanu Reiteru iecēla 1691. gadā. Pēc šā titula piešķiršanas viņš ieņēma rātskunga amatu Rīgā. Johanam Reiteram bija ne tikai viens no bagātākajiem namiem pilsētā, viņam esot bijusi arī kariete ar stikla logiem. Par šādu nepieredzētu greznību rātes ieceltie tikumības soģi viņam likuši samaksāt lielu naudas sodu.

1698. gadā Johans Reiterns visu savu laicīgo mantu atstāja dēlam – arī Lielās ģildes vecākajam un Rīgas rātskungam –, bet pats tika apglabāts Rīgas Domā.

Pēc 1769. gada namam bijuši daudzi īpašnieki un katrs no tiem namu piemērojis savām vajadzībām. Tur ir bijusi gan deju zāle, gan veikali, gan grāmatu sietuve un noliktava. Mūsu dienās, pēc ēkas restaurācijas, Reitera namā darbojas Latvijas Žurnālistu savienība.

Bet kas tad redzams nama fasādē? Fasādes frontonu (ēkas trijstūrveida augšdaļu) grezno nozīmīgais gadskaitlis “1685” un iniciāļi “JR” spoguļattēlā. Sākotnēji nama fasādē starp otro un trešo stāvu varēja redzēt arī Rīgā vienīgo grafīto tehnikā izpildīto ornamentālo zīmējumu (tā fragments tagad skatāms nama iekštelpās). Bet virs Reitera nama portāla kolonnu kapiteļiem (tie atrodas kolonnu augšdaļā) skatāmi sākotnējā ēkas īpašnieka un viņa dzīvesbiedres portreti.

Vai Rīgā cilvēkus mūrēja sienās?

Lai cik tas arī būtu savādi – mūrēja un pat pēc pašu vēlēšanās. Šis savādais notikums saistīts ar kādreizējo dominikāņu Sv. Jāņa klostera kapelu (vēlāk Sv. Jāņa baznīcu), kas pirmo reizi minēta 1297. gadā.

Sākumā Sv. Jāņa klostera kapela bijusi neliela celtnē, bet 1515. gadā tikusi paplašināta un vēl tagad veido Sv. Jāņa baznīcas ziemeļrietumu galu. Šajā celtnes daļā redzamas skaistas tīklveida velves, kas tādas ir vienīgās Latvijas arhitektūrā.

Laikā no 1587. gada līdz 1589. gadam Sv. Jāņa baznīcu pagarināja ar jaunu altāra piebūvi. Vecajai ēkai veiksmīgi pielāgotā celtnes daļa ir vienīgais monumentālais

manierisma stila paraugs Rīgā, kas cauri gadsimtiem saglabājies līdz mūsu dienām.

Altāra daļu noslēdzošās ārsienas nišās ievietotas divas figūras. Viena no tām attēlo Jāni Kristītāju, piesietu aiz kājām pie koka, bet otra – viņa nāves vaininieci Salomi. Baznīca lepojas ar augstu gotisku pakāpjveida zelmini (jumtgali).

Savukārt ēkas fasādē Skārņu ielas pusē redzamas akmenī cirstas sejas ar atvērtām mutēm. Tās attēlo dominikāņu mūkus (viņu klosteris atradās tieši blakus Jāņa baznīcai). Šos mūkus sauca arī par sprediķotājrāļiem vai melnajiem brāļiem, jo virs baltā apģērba viņi valkāja melnu mēteli ar kapuci. Viņi bija darbīgi misionāri un oratori (runu teicēji; šajā gadījumā – sprediķotāji). Oratoram vajadzēja tik skaidri un skaļi lasīt savu sprediķi, lai klausītāji uz ielas varētu to dzirdēt un saprast.

Baznīcas fasādes apakšējā daļā atrodas caurums, kas noslēgts ar krustveida režģi. Un te nu sākas stāsts par diviem mūkiem, kurus 15. gadsimtā iemūrēja baznīcas sienā. Abi vīri vēlējās tikt svēto kārtā, tāpēc viņi lika iemūrēt sevi, atstājot sienā tikai nelielu spraugu ēdiena un dzēriena saņemšanai no pilsētniekiem.

Bet mūki bija pārrēķinājuši savus spēkus un, neizturējuši šādu dzīvi, nomira. Romas pāvests viņus nepasludināja par svētajiem, jo uzskatīja, ka baznīcai no šādas upurēšanās nav bijis nekāda labuma. Abi mūki to esot darījuši, lai kļūtu slaveni. Spraugu sienā aizmūrēja – un mūkus aizmirsa.

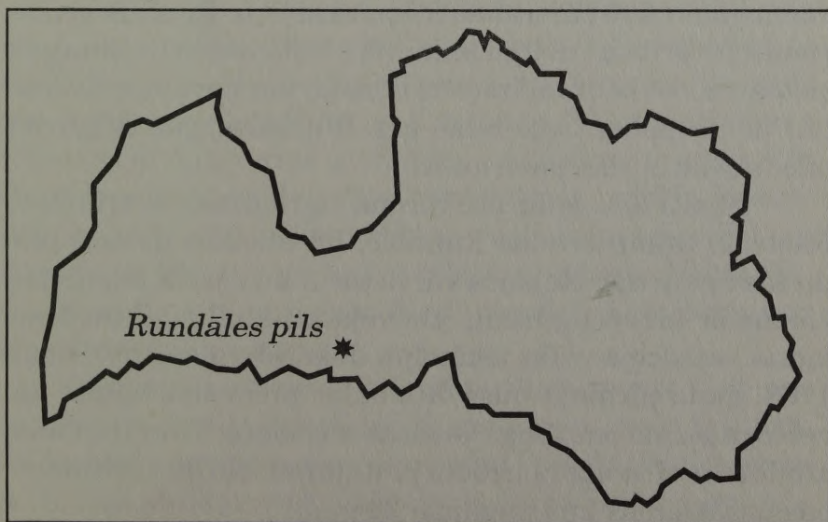
Baiso vietu baznīcas sienā neviens vairs nezināja. To atrast palīdzēja nejaušība. 1848. gadā vētras laikā nogāzās Sv. Jāņa baznīcas tornis, nodarot baznīcai bojājumus. Veicot remontdarbus, kāds no strādniekiem atcerējās seno stāstu par mūkiem. Meklējumi vainagojās panākumiem. Kādu aizdomīgu vietu atdarījuši, celtnieki

nišā atrada mūku mirstīgās atliekas. Nišu no jauna aizmūrēja, abu savādnieku mūžīgās atdusas vietā izveidojot krustveida caurumu.

Cik ilgi cēla Rundāles pili?

Rundāles pils, kas atrodas mierīgajā Zemgales līdzenumā netālu no Bauskas, ir viena no ievērojamākajām vietām Latvijā. 1735. gada rudenī Krievijā dzīvojošais itāļu arhitekts Bartolomeo Frančesko Rastrelli pirmo reizi no Pēterburgas ieradās klusajā Kurzemes hercogistes nostūrī, lai ķertos pie pils būvdarbiem.

Šādu pavēli bija devis Krievijas ķeizarienes Annas Joanovnas jeb Ivanovnas favorīts (vienkāršiem vārdiem sakot – mīlulis) Ernsts Johans Bīrons. Viņš cerēja, ka pēc hercoga Ferdinanda nāves ieņems vietu Kurzemes hercogistes tronī. Kas gan tas būtu par valdnieku bez savas pils! Tāpēc Bīrons jau laicīgi nopirka Rundāles muižu un

tur uzsāka vasaras pils būvi. Ar Rastrelli enerģiju un organizatora talantu (ne velti 1738. gadā viņš kļuva par Krievijas galma virsarhitektu) jau 1736. gada 24. maijā varēja ieguldīt pils pamatakmeni un uzsākt būvdarbus. Bija izstrādāts arī pils būvprojekts, sagatavots būvlaukums un no Krievijas ieradušies vairāk nekā tūkstoš strādnieku. Sekmīgai darbu norisei uzbūvēja divpadsmit ķieģeļu ceplis, barakas un noliktavas. Būvmateriālus ieguva, arī nojaucot veco Rundāles pili. Celtniecība norisinājās ļoti strauji, un jau pēc gada – 1737. gada jūnijā – ēku sāka apjūmt ar skārda plāksnēm. Darbu izpildes ātrumu nodrošināja strādnieki, amatnieki un mākslinieki, ko masveidā sūtīja no Krievijas. Arī iekštelpu apdari galvenokārt veica Pēterburgas meistari.

Ernsta Johana Bīrona sapnis kļuva par Kurzemes hercogu piepildījās 1737. gadā. Gadu vēlāk Rundāles pils arhitekts Rastrelli uzsāka jaunas pils celtniecību hercogistes galvaspilsētā Jelgavā. Tā kā Jelgavas pils būve izvirzījās pirmajā vietā, tad tas nedaudz aizkavēja vasaras rezidences pabeigšanu. Bet 1740. gadā, kad Rundāles pils izbūve jau tuvojās nobeigumam, ķeizarienes Annas Joanovnas nāve pārtrauca Bīrona karjeru. Bijušais ķeizarienes favorīts uz neilgu laiku tika ieslodzīts Šliselburgas cietoksnī, bet pēc tam izsūtīts trimdā, kur pavadīja divdesmit divus gadus. Šajā laikā gan Rundāles, gan Jelgavas pils būvdarbi tika pārtraukti.

Tikai 1763. gadā, pēc Bīrona atgriešanās no trimdas, Rastrelli atkal ieradās Rundālē, lai atsāktu darbus pili un tās apkārtnē. Nojauca vārtu torni un uzcēla tagadējos vārtus ar lauvu figūrām, izbūvēja arī stallus. Pilnīgi no jauna vajadzēja veikt iekštelpu dekoratīvo apdari. Tikai 1768. gada pirmajā pusē Rundāles pils sāka kalpot kā hercoga galma pastāvīgā vasaras rezidence. Te arī rodama atbilde uz virsrakstā uzdoto jautājumu. No pils celtniecības uzsākšanas bija pagājuši 32 gadi!

1795. gadā, pēc Kurzemes hercogistes pievienošanās Krievijai, ķeizariene Katrīna II Rundāles īpašumus uzdevināja savam favorītam grāfam Zubovam. No Zuboviem pils pārgāja grāfu Šuvalovu rokās, kuriem tā piederēja līdz 1920. gadam.

Rūpīgu saimnieku pils ieguva 1972. gadā, kad tika izveidots Rundāles pils muzejs. Tā vadībā uzsāka pils ansambļa kompleksu restaurāciju, jo pils bija cietusi visos karos, kuri plosījušies Latvijas teritorijā, un pārdzīvojuši ierēdņu nesaimnieciskumu un neželību.

Pēc restaurācijas apmeklētājiem apskatei tiek atvērta zāle pēc zāles. Tajās atklājas izcilā itāļu arhitekta Rastrelli talants. Patīkamus pārsteigumus sagādā dekoratīvās tēlniecības meistarū un gleznotāju darbi, izstādes un koncerti, ko rīko pili.

Kas bija Šteinhaueri?

Turīgo latviešu slānis Rīgā sāka veidoties 18. gadsimtā. Ievērojamākā bija Rīgas latviešu mastu šķirotāju Šteinhaueru dzimta. Matīss Šteinhauers (viņa dzimšanas gads nav zināms) ienāca Rīgā no Kurzemes. Viņam piederēja liellaiva, ar kuru viņš piedalījās pat Ziemeļu karā. Pēc Rīgas ieņemšanas Krievijas cars Pēteris I sūtīja Matīsu Šteinhaueru uz Urāliem. Viņam vajadzēja izmeklēt un pārsūtīt uz Pēterburgu kokus pilsētas celšanai. Vēlāk Matīss Šteinhauers apmetās Rīgā un sāka nodarboties ar kroņa mastu šķirošanu.

Matīsa Šteinhauera dēls Jānis Šteinhauers 1765. gadā ierīkoja Zasulaukā pirmo Rīgas papīra manufaktūru. Tā darbojās ar vēja spēku. Hermeliņa muižā (Sarkandaugavā) viņš ierīkoja arī kokzāģētavu. Jānis Šteinhauers bija

pirmais latviešu rūpnieks. Viņš bija arī lielākais zemes īpašnieks Rīgas priekšpilsētās. Jānim Šteinhaueram piederēja Zasulauks ar vairāk nekā 100 pūrvietām zemes un Voleri. Viņš nomāja Ilģuciemu, ieguva savā īpašumā Hermeliņa muižu. Jānis Šteinhauers apgādāja ar savas kokzāģētavas izstrādājumiem ostā ienākušos kuģus. Šī iespēja tika panākta, nepārtraukti tiesājoties ar Rīgas rāti Vidzemes un Pēterburgas tiesās. Šteinhauers gribēja panākt netraucētas rūpniecības attīstības iespējas un visu tautību iedzīvotāju, ne tikai vāciešu, tiesības tirdzniecībā.

Šteinhaueri gāja vēl tālāk. Viņi uzsāka cīņu ar Rīgas rāti par latviešu tiesībām Rīgā. Matīsa Šteinhauera dēls Dāniels Šteinhauers 1747. gadā ieradās rātē un pieprasīja, lai viņam piešķir namnieka tiesības. Tās Šteinhaueram kā "nevācu" pārstāvim rāte liedza. Viņš iesniedza sūdzību Pēterburgā. Tur pieņemtais lēmums bija Šteinhaueram labvēlīgs, taču Rīgas rāte namniekos viņu neuzņēma. Dāniels Šteinhauers darbojās arī kā Krievijas lielkņaza Pētera komercpadomnieks.

Dāniela dēls Dāniels Gotlībs izmācījās tirdzniecību Holandē un, atgriezies Rīgā, vadīja kokzāģētavu. Viņš piedzīvoja laiku, kad tēva uzsāktā cīņa beidzot vainagojās panākumiem. 1784. gadā latviešu mastu šķīrotāji saņēma lēmumu par viņu uzņemšanu namniekos.

Ko paveica Nikolauss Himzelis?

Nikolausa Himzeļa vārds saistās ar vienu no vecākajiem muzejiem Eiropā – ar Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeju. Šī muzeja pamatā ir triju Rīgas pilsētas ārstu veidotās kolekcijas. Tie bija – Nikolausa Himzeļa vectēvs Nikolauss Martīni, viņa tēvs Joahims Gebhards Himzelis

un arī pats Nikolauss Himzelis – tagadējā Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja pamatlicējs.

Nikolauss Himzelis dzimis Rīgā 1729. gada 16. oktobrī. Pilsētas ārsta dēls mācījās Rīgas Domskolā, bet, to pabeidzis, 1747. gadā uzsāka medicīnas studijas Vācijā Kēnigsbergas Universitātē. Vēlāk viņš studijas turpināja Getingenes Universitātē, kuru beidza 1751. gadā, iegūstot doktora grādu. Pēc studijām jaunais ārsts devās ceļojumā pa Eiropu, lai papildinātu savas zināšanas. Piecos gados viņš apceļoja Vāciju, Holandi, Franciju, Itāliju, Šveici, Austriju, Dāniju, Angliju un Zviedriju. 1757. gadā Nikolauss Himzelis vēl dažus mēnešus uzturējās Pēterburgā un tad atgriezās Rīgā. Sava ceļojuma laikā viņš iepazinās ne tikai ar jaunākajiem sasniegumiem medicīnā, bet interesējās arī par pilsētu vēsturi, izbūvi, ekonomiku un kultūru. Viņu sevišķi interesēja māksla.

Sava ceļojuma iespaidus un novērojumus jauneklis aprakstīja darbā ar nosaukumu "*Meine Reisen*" ("Mani ceļojumi"). Manuskripts veido trīs apjomīgus sējumus. Rīgā Nikolauss Himzelis turpināja vectēva un tēva darbu – strādāja par ārstu. Laikabiedri viņu raksturojuši kā iecienītu, laipnu un atsaucīgu cilvēku.

Blakus tiešajam ārsta darbam Nikolauss Himzelis daudz laika veltīja zinātnei. 1760. gadā viņu uzņēma par Britu Karaliskās zinību biedrības locekli. Studiju gados, ceļojot un veicot tiešos ārsta pienākumus, Himzelis vienmēr lielu uzmanību pievērša ģimenes kolekciju papildināšanai. Viņš apzinājās vairāku paaudžu veidoto kolekciju vērtīgumu un tāpēc izteica savai mātei vēlējumu, lai pēc viņa nāves kolekcijas tiktu nodotas kā dāvinājums Rīgas pilsētai. Nikolauss Himzelis nākamo muzeju nodrošināja arī materiāli, novēlot pilsētai prāvu kapitālu, no kura procentiem būtu jāsedz visi izdevumi.

Vēlējumu Nikolauss Himzelis bija izteicis, kā paredzams savu īso mūžu. Inficējies no kāda slimnieka, viņš

nomira 1764. gada 10. decembrī 35 gadu vecumā un tika apbedīts ģimenes kapenēs Rīgas Domā. Izpildot dēla gribu, Katrīna Himzele 1773. gadā nodeva pilsētai visas Nikolausa Himzeļa atstātās kolekcijas.

Kā tapa vecākais muzejs Baltijā?

Bija pagājuši mazliet vairāk nekā astoņi gadi pēc Rīgas ārsta Nikolausa Himzeļa nāves. 1773. gada 22. februārī Rīgas rāte pieņēma Nikolausa Himzeļa pilsētai novēlēto kolekciju, kuru, izpildot Himzeļa vēlēšanos, viņa māte Katrīna Himzele nodeva sabiedrībai. Tā dzima pirmais publiskais muzejs Rīgā un arī Baltijā.

Sākumā muzejs atradās tā saucamā Anatomijas teātra telpās Kalēju ielā 34/36, un to nosauca par Himzeļa muzeju. Tur bija diezgan ievērojama dabaszinību priekšmetu kolekcija, anatomiskie preparāti, fizikas un aptiekas instrumenti, gravīras un lietišķās mākslas izstrādājumi. Apstākļi gan nebija muzejam visai piemēroti, un tāpēc 1791. gadā tas pārvācās uz speciāli muzejam piemērotām telpām Rīgas pilsētas bibliotēkas jaunajā ēkā virs kādreizējā Doma klostera krustejas austrumu spārna. Vēl tagad uz šī nama zelmaņa redzams senais uzraksts "*Museum*" (muzejs) un uz augstā kārniņu jumta kā muzeja simbols skatāma astrolābija (astronomijas instruments, kādu tolaik lietoja zvaigžņu un citu debess spīdekļu stāvokļu noteikšanai). Mūsu dienās ēka ietilpst Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja kompleksā.

Kolekcijas turpmāk papildinot, galveno vērību pievērsa dabaszinību eksponātu krājumam. Taču fondos ienāca arī cita rakstura priekšmeti, un līdz ar to muzejs sāka iegūt vispārēja muzeja raksturu. Veidojās vērtīgs

numismātikas (monētu un medaļu) fonds. Par pamatu muzeja portretu kolekcijai var uzskatīt paša Nikolausa Himzeļa portretu, kuru viņa māte bija likusi uzgleznot. Turpmāk tika pirkti un arī kā novēlējumi un dāvinājumi saņemti ievērojamu cilvēku portreti.

Līdz 19. gadsimta vidum Himzeļa muzejs bija vienīgais muzejs Rīgā. Stāvoklis mainījās, kad 1834. gadā izveidojās Baltijas provinču vēstures un senatnes pētītāju biedrība, bet 1845. gadā – Dabas pētnieku biedrība. Abas šīs biedrības veidoja interesantas un vērtīgas kolekcijas, kuras novietoja kopīgās telpās Šķūņu ielā 11. Šajās telpās 1858. gadā biedrības atklāja savu muzeju.

67 gadu laikā bija palielinājušies arī pilsētas bibliotēkas grāmatu krājumi, tāpēc tika ierosināts Himzeļa kolekcijas pārcelt uz jaunā muzeja telpām. Tā 19. gadsimta otrajā pusē Rīgas rāte nolēma dabaszinību kolekcijas nodot Dabas pētnieku biedrības glabāšanā, bet Baltijas provinču vēstures un senatnes pētītāju biedrība pieņēma Himzeļa muzeja arheoloģisko priekšmetu kolekciju. Kad izveidojās Pilsētas gleznu galerija, tai nodeva Himzeļa kolekcijas gleznas, kuras nesaistījās ar Rīgas vēsturi. Atlikušo kolekcijas daļu, kura palika Himzeļa muzeja telpās, pārzināja pilsētas bibliotēkas inspektors.

1891. gadā virs senās Doma krustejas muzeja vajadzībām uzcēla telpas, uz kurām pārvietoja biedrību kolekcijas. Pēc savas atrašanās vietas muzejs ieguva Doma muzeja nosaukumu, un turpmāk tur glabājās arī Himzeļa muzeja kolekcijas. Doma muzejs 1936. gadā ar visām kolekcijām nonāca pilsētas īpašumā ar nosaukumu Rīgas pilsētas vēsturiskais muzejs.

Laika gaitā dažādi mainījies muzeja nosaukums, bet galvenais bija tas, ka šis muzejs vienmēr ir pildījis un pilda Nikolausa Himzeļa vēlējumu, lai viņa kolekcijas kalpotu sabiedrības labā un būtu izmantojamas jaunatnes izglītošanai un zinātnes attīstības sekmēšanai.

Ko Latvijai devusi Tērbatas Universitāte?

Tērbatas Universitāte 19. gadsimtā izveidojās par Eiropas mēroga augstskolu. Tai bija liela loma Latvijas izglītības un sabiedriskās dzīves attīstībā. Augstskolas gaisotne Tērbatā (tagad šo Igaunijas pilsētu sauc Tartu) bija jūtama jau kopš 17. gadsimta, jo 1632. gadā tur tika atklāta zviedru universitāte, kura pastāvēja līdz 1710. gadam, kad Ziemeļu kara un mēra epidēmijas rezultātā savu darbību pārtrauca.

Tērbatas izvēli par universitātes pilsētu 19. gadsimta sākumā noteica tās ģeogrāfiskais stāvoklis – atrašanās gandrīz pašā Baltijas guberņu centrā, tuvums Krievijas galvaspilsētai Pēterburgai un piederība centrālajai Baltijas guberņai – Vidzemes guberņai.

Tērbatas Universitātes atklāšana notika 1802. gadā. Jaunā universitāte bija izņēmuma stāvoklī pārējo Krievijā pastāvošo universitāšu vidū. Tai tika dota plaša autonomija un ievērojamas valsts subsīdijas, kas ļāva veikt Tērbatā plašus celtniecības darbus, iepirkt ārzemēs modernu inventāru un iekārtas, piesaistīt izcilus profesorus. Savu darbību tā sāka ar četrām tradicionālajām fakultātēm – medicīnas, jurisprudences, teoloģijas un filozofijas. Atšķirībā no pārējām Krievijas universitātēm mācības Tērbatā notika vācu valodā, bet eksāmenu kārtošana un disertāciju aizstāvēšana (līdz 19. gadsimta vidum) – latīņu valodā. 1893. gadā Tērbatu pārdēvēja par Jurjevu (tā šo vietu sauca arī no 1030. gada līdz 1224. gadam) un par mācību valodu universitātē noteica krievu valodu.

Tērbatas Universitātē dažādos laika posmos par profesoriem un docentiem strādājuši daudzi jo daudzi izcili zinātnieki. No tiem varētu minēt astronomu un ģeodēzistu

Vasiliju Struvi (rakstos minēts arī kā Vilhelms Strūve), viņa skolnieku astronomu Johanu Mēdleru, matemātiķi Martinu Bartelsu, ķīmiķi un farmaceitu Karlu Klausu, ķīmiķi un filozofu Vilhelmu Ostvaldu, fiziķi un elektrotehniķi Borisu Jakobi, ķirurgus Nikolaju Pirogovu, Ernstu Bergmani, Nikolaju Burdenko.

Tērbatas Universitātē strādājuši arī nedaudzi latviešu izcelsmes pasniedzēji. Viens no tiem bija pirmais latviešu izcelsmes dabaszinātnieks, ārsts, farmaceits un ķīmiķis Dāvids Hieronīms Grindelis. Viņš bija universitātes ķīmijas profesors un no 1810. gada līdz 1812. gadam arī universitātes rektors.

19. gadsimta vidū Tērbatas Universitātē mācījās ap 30 latviešu tautības studentu. Pirmais tur uzņemtais students latvietis bija brīvlaistais Lugažu dzimtcilvēka dēls Kārlis Viljams, kurš no 1803. gada līdz 1809. gadam studējis matemātiku.

Universitātē valdīja vācu tradīcijas. Lielākā daļa studentu, arī latvieši un igauņi, pieskaitīja sevi vāciešiem, bet viņu vidū bija arī tādi, kuri atklāti uzdrošinājās paust savu tautību. Tāds bija arī Krišjānis Valdemārs, kurš 1854. gadā pārsteidza visu Tērbatas Universitātes sabiedrību, piesprauzdams savas studentu istabiņas durvīm vizītkarti ar uzrakstu: "Krišjānis Valdemārs. Latvietis". Kādi desmit līdz trīspadsmit latviešu studenti, kuri domāja līdzīgi Krišjānim Valdemāram, sāka pulcēties tā sauktajos latviešu vakaros. Valdemārs bija šo vakaru galvenais iedvesmotājs. Viņa aktīvākie līdzgaitnieki bija Juris Alunāns, Kaspars Biezbārdis un Krišjānis Barons. Vēl jāmin arī medicīnas students Jānis Jurjāns, kas nāk no pazīstamās mūziķu Jurjānu dzimtas. Vēlāk viņš strādāja par ārstu Vecpiebalgā. Jānis Jurjāns bija pirmais par pagasta līdzekļiem algotais ārsts Latvijā. Viņam bija liela nozīme arī kultūras dzīves veicināšanā Vecpiebalgā. Latviešu vakaros piedalījās arī teoloģijas students Jānis

Zakranovičs – vēlāk mācītājs Lielaucē un Bibeles latviskā teksta valodas uzlabotājs.

Latviešu vakaros tika pārrunātas problēmas, kas skāra ne tikai latviešu tautas stāvokli 19. gadsimtā, bet arī tās pagātņi un nākotni. Šo vakaru dalībnieki iesūtīja savus rakstus laikrakstam “Mājas Viesis”. Taču laikraksta redakcija, negribēdama bojāt attiecības ar Baltijas vāciešiem, pārtrauca tos publicēt.

Ar Tērbatas Universitāti saistās divu izcilu un ievērojamu sabiedrisku kustību – jaunlatviešu un daļēji arī jaunstrāvnieku – izveidošanās. Ar Tērbatu un Juri Alunānu saistās arī paša termina “jaunlatvieši” rašanās. To pirmo reizi lietojis Nīcas un Bārtas mācītājs G. Z. Braše recenzijā par Jura Alunāna darbu “Dziesmiņas, latviešu valodai pārtulkotas”, kura pirmo daļu izdeva 1856. gadā Tērbatā. Tur 1860. gadā iznāca arī Jura Alunāna rakstu krājums “Sēta, daba, pasaule”, kurā viņš centās paust jaunlatviešu idejas un jaunākās zinātņu atziņas. Šo krājumu var uzskatīt par zinātniskās literatūras aizsākumu latviešu valodā.

Tērbatas Universitātē veidojās pirmie studentu pulciņi, kas propagandēja latviešu vidū materiālistiskos uzskatus par dabu un sabiedrību. Jāpiemin latviešu studentu zinātniski literārā biedrība “Pīpkalonija” un populārzinātnisko rakstu krājums “Pūrs”. Tā izdošanā piedalījās jurisprudences students dzejnieks Eduards Veidenbaums, Kārlis Kasparsons, Jēkabs Alksnis. “Tērbatnieki” bija arī Latvijas Sociāldemokrātijas dibinātāji Janis Jansons (Brauns), Fricis Roziņš (Āzis).

No 1802. gada līdz 1918. gadam Tērbatas Universitāti absolvējuši vairāk nekā 1300 latviešu. Šajā laikā 62 latvieši aizstāvējuši doktora un maģistra disertācijas.

Tērbatas Universitātes absolventiem bija svarīga loma pirmās Rīgas augstskolas dibināšanā un izveidošanā 1862. gadā. 1919. gadā atvērtajai Latvijas Universitātei

Tērbatas Universitāte sagatavojusi 40 latviešu tautības profesorus, to skaitā Jāni Endzelīnu, Frici Blumbahu, Franci Balodi, Paulu Jureviču, Aleksandru Daugi, Paulu Mincu, Kārli Balodi.

Tērbatas Universitātes vēsturiskā loma Latvijas zinātnes, augstākās izglītības, sabiedriskās domas attīstībā ir ļoti liela. Visspilgtāk tā izpaudās tieši līdz 1918. gadam, kad Latvijas teritorijā universitāte vēl nepastāvēja un Tērbata bija kopējs zinātņu un izglītības centrs gan Latvijai, gan Igaunijai.

Kāpēc notika Kauguru nemieri?

Laikā no 1799. gada līdz 1801. gadam Vidzemē valdija neraža, kurai sekoja bads. Lai atvieglotu zemnieku stāvokli, valdība atcēla armijas uzturēšanai noteiktās labības un siena nodevas, tā saucamos staciņus. Visa staciņu vērtība tika pārrēķināta naudā un pieskaitīta galvasnaudas nodevai. Dzimtļaužu galvasnaudas nodevas valdībai iemaksāja muižnieki.

Neprecīza šī valdības rīkojuma paziņošana zemniekos izraisīja aizdomas, it kā muižnieki viņiem gribētu noslēpt ķeizara pavēli par vispārēju brīvību. Cēsu, Raunas, Burtnieku un Valmieras draudzēs zemnieki atteicās pildīt klaušas. Par nemiernieku vadoņiem kļuva Mujānu muižas sulainis Gothards Johansons, kučieris Kārlis Bušs un Kokmuižas Vīteļu māju saimnieks Pēteris un viņa kalps Jānis. Viņu vidū Gothards Johansons bija vairāk izglītots nekā pārējie. Viņš bija lasījis Garlība Merķeļa darbus, kā arī interesējies par Lielo franču revolūciju. Šī cilvēka aicinājumam nepakļauties vācu muižniekiem un lūgt Krievijas cara palīdzību zemnieki piekrita un to atbalstīja.

1802. gada 7. oktobrī Vidzemes ģenerālgubernators nosūtīja uz Kaugurmuižu (tā atradās pavisam netālu no Valmieras) zemes tiesnesi un karaspēka vienību. Tiesnesis apcietināja 12 saimniekus, kuri pirmie bija atteikušies pildīt kļaušu darbus, un sodīja viņus ar miesassodu. Kaugurmuižas zemnieki un viņu vadoņi sanāca Bestes krogā (netālu no Kokmuižas) un nolēma apcietinātos atbrīvot.

9. oktobrī uz viņu aicinājumu pie Kaugurmuižas sapulcējās vairāk nekā 3000 zemnieku, kas bija bruņoti rungām, izkaptīm un medību bisēm. Zemnieki izteica savas prasības. Galvenie runātāji bija Vīteļu saimnieks Pēteris un viņa kalps Jānis. Zemes tiesnesis barons Ungerns-Šternbergs novilcināja laiku ar solījumiem, ka ieradīsies pats ģenerālgubernators, kam viņi varēs izteikt savu neapmierinātību.

Taču 10. oktobrī zemniekus gaidīja vilšanās, jo ieradās armijas papildspēki ar liелgabaliem. Pēc diviem liелgabalu šāvieniem četri zemnieki uz vietas bija nonāvēti, bet no 17 ievainotajiem zemniekiem nomira seši. Kritušos zemniekus apraka cīņas vietā (šajā vietā, kas tagad atrodas Valmierā netālu no Cēsu ielas, viņiem uzcelts pieminekļis), bet pārējos arestēja un sāka sodīt ar rīkstēm. Kučierim Bušam, sulainim Johansonam, Vīteļu Pēterim un Jānim sākumā piesprieda nāvessodu, ko vēlāk aizstāja ar nežēlīgu miesassodu. Pēc tā izpildīšanas viņus izsūtīja katorgā. Ar to nemieri bija apspiesti.

Kauguru nemieri guva ļoti plašu sabiedrisku ievērību un spieda Krievijas valdību pievērst uzmanību zemnieku stāvoklim Baltijas guberņās, veicinot Vidzemes zemnieku likumu izdošanu 1804. gadā.

Var piebilst, ka Vīteļu saimnieks Pēteris, uz manīfesta pamata apzēlots, jau 1805. gadā atgriezās dzimtajās mājās – nu jau kā brīvs cilvēks – un kļuva par saimnieku. Turpretī abi viņa dēli palikuši dzimtcilvēki. Dodot uzvārdus, viņi nosaukti par Pētersoniem.

Kā izveidojās Vērmanes dārzs?

Vērmanes dārzs tika ierīkots pēc Rīgas priekšpilsētas nodedzināšanas, lai likvidētu 1812. gada ugunsgrēka pēdas.

Jau 1815. gadā apstiprinātajā plānā bija paredzēts teritorijā starp Tērbatas, Elizabetes un pastaigu ceļu no Smilšu uz Kārļa vārtiem ierīkot angļu parku. Jaunajā alejā gar minēto pastaigu ceļu katrs varēja par godu kādam svarīgam dzīves notikumam iestādīt koku, iemaksājot vienu rubli Priekšpilsētas apstādījumu komitejas kasē. Lielus līdzekļus parka jeb dārza iekārtošanai ziedoja ievērojama Rīgas rūpnieka atraitne Anna Ģertrūde Vērmane. Tāpēc jauno dārzu nosauca viņas vārdā.

Vērmanes dārzu atklāja 1817. gadā. Dārza platība bija 8450 kvadrātmetri, t.i., sestā daļa no pašreizējās teritorijas (5 hektāri). Anna Ģertrūde Vērmane nomira 1827. gadā, un 1829. gadā viņai par godu parkā uzstādīja granīta obelisku, uz kura bija uzraksti vācu valodā. Vienā pusē bija uzraksts: "Šī sabiedriskā dārza dibinātājam, eltermaņa kundzei Vērmanei, dzim. Ēbelei", bet otrajā pusē: "No tiem, kas prot novērtēt šī dārza nozīmību". Šajā gadā parks kļuva arī nedaudz lielāks (tika paplašināts ar Vērmanes dēla dāvātu zemes gabalu) un ieguva nosaukumu Vērmanes dārzs. 1857. gadā, kad bija nojaukti pilsētas nocietinājumu vaļņi un nosprausti galvenie ielu virzieni, parku paplašināja un tas ieņēma savu tagadējo platību Rīgas centrā starp Merķeļa, Tērbatas, Elizabetes un Krišjāņa Barona ielām.

Laika gaitā parks vairākkārt ticis pārplānots. Tajā bijušas dažādas celtnes apmeklētāju izklaidēšanai un arī koncertiem. Viena no ievērojamākajām celtnēm bija minerālūdens iestāde (uzcelta 1835. gadā), kas sākumā tika apvienota ar restorānu. Ēka atradās Elizabetes ielas pusē. Šajā ēkā bija arī koncertzāle, kur tika rīkoti klasiskās

mūzikas koncerti. 1848. gadā Vērmanes dārzā uzcēla īpašu mūzikas estrādi.

Laikā no 1863. līdz 1864. gadam Tērbatas un Merķeļa ielas pusē uzbūvēja jaunu minerālūdens iestādes ēku (kolonādi gan pabeidza būvēt tikai 1871. gadā). Vairākārt pārbūvētā ēka saglabājusies līdz pat mūsu dienām, un 1997. gadā uzsākta tās kārtējā restaurācija. Pie Tērbatas ielas atradās arī pēc 1920. gada celtais tā dēvētais Mazais paviljons, kas tika nojaukts pēc otrā pasaules kara.

Žogi ap Vērmanes dārzu ir gan celti, gan nojaukti. Sākotnēji parku norobežoja koka sēta, bet 1911. gadā ap parku sāka celt dzelzs treliņu sētu dzelzsbetona stabos.

Pie parka ieejām no Tērbatas un Krišjāņa Barona ielas puses izbūvēja augļu kioskus un ierīkoja vārtus. 1934. gadā žogu nojauca. Vērmanes dārzu greznoja arī 1869. gadā veidota strūklaka. Laika gaitā tā sabojājās, un 1978. gada vasarā tika uzstādīta tās bronza lietā kopija.

Vērmanes dārzs vienmēr ir bijis ievērojams ar rūpīgi koptiem apstādījumiem. 1899. gadā šeit ierīkoja pirmo rozāriju Rīgā. Dārza ainavu veidoja un arī tagad veido retu koku sugas, skaisti ziedi un zālāji.

Vērmanes dārzs gadsimtu gaitā ir bijis iemīļota pilsētnieku atpūtas vieta. Šeit laiku pavadīja Rīgas "labākā sabiedrība". Dzirdēja runājam galvenokārt vācu, retāk krievu un angļu valodā. Paviljonā pilsētnieki varēja baudīt ēdienus un dzērienus. Tā kā uz ielas tajā laikā nesmēķēja, tad kungi tur smēķēja cigārus, garas pīpes un kaļķu pīpes. Parkā uz soliņiem sēdēja un adīja mātes ar meitām; mazos bērnus, kas spēlējās uz celiņiem, pieskatīja aukles. Tajā pašā laikā tēvi ar pieaugušajiem dēliem Lielā un Mazā paviljona hallē pie maziem galdiņiem dzēra vīnu, groku vai karstvīnu. Alu labākajā sabiedrībā nedzēra.

Ļoti iecienīti Vērmanes dārzā bija gaisa balonu demonstrējumi un lēkšana no tiem ar "krītamajiem širmjiem" (izpletņiem). Dārzā bieži rīkoja izstādes un notika koncerti, kuros drīkstēja spēlēt tikai nopietno mūziku. Mūsu gadsimta 20. gados dārzā rīkoja arī bērnu svētkus, bet ziemā liepu alejā gar tagadējo Krišjāņa Barona ielu izveidoja sniega kalniņus kamaniņu nobraucieniem.

1940. gadā padomju vara Vērmanes dārzu pārdēvēja padomju valsts un partijas darbinieka Sergeja Kirova vārdā. 1954. gadā Annas Ģertrūdes Vērmanes postamenta vietā uzstādīja viņa krūšutēlu, kas tur "uzkavējās" nepilnus četrdesmit gadus.

Latvijai atgūstot neatkarību, savu sākotnējo vārdu atguva arī Vērmanes dārzs, kurš arī šodien uzskatāms par vienu no skaistākajiem Rīgas parkiem.

Kad nodibināta Kuzņecova porcelāna fabrika?

Kad 19. gadsimta vidū Rīgā izveidojās vairākas porcelāna un fajansa fabrikas, pirmā no tām tika atvērta Rīgas pievārtē (Kengaraga tuvumā, toreizējā Dreilingsbušā) 1841. gadā. Šīs fabrikas dibinātājs bija Sidors Kuzņecovs. Ar uzvārdu Kuzņecovs cariskajā Krievijā saistījās visa porcelāna un fajansa rūpniecība, kuras pamatlicējs 1812. gadā bija kalējs ar pieņemtu uzvārdu Kuzņecovs (krievu valodā vārds “kuzņec” nozīmē kalējs).

Rīgu Kuzņecovs savai jaunajai fabrikai izvēlējās tāpēc, ka no tās bija izdevīgi vest preces uz ārzemēm – Rīga bija Krievijas impērijas rietumu vārti.

Kuzņecova fabrikas celtniecība un ražošanas apgūšana ilga aptuveni divus gadus – līdz 1843. gadam. Fabrikas sirds bija galvenās produkcijas apdedzināšanas ceplis un apgleznoto izstrādājumu apdedzināšanas mufeļkrāsnis (īpašas krāsnis, kas var izturēt lielu karstumu). Tiklīdz krāšņu mūrnieki sāka būvēt pamatus apdedzināšanas ceplim, Sidora Kuzņecova uzticības personas sāka vērvēt strādniekus Piemaskavas ciemos Gželā un Duļevā, kā arī Kolomnas guberņā, kur iedzīvotāji jau no sendienām nodarbojās ar majoliku, bet vēlāk, amatniecības ietvaros, ar fajansu un porcelānu.

Pārceļotāju dzīves apstākļi bija smagi. Cilvēki dzīvoja mitrās zemniecās, jo dzīvokļu ierei trūka naudas. Kalpotājiem bija uzceltas kopmītnes. Tie bija netīri, tumši šķūņi. Tikai administrācija dzīvoja mājīnās ar nelieliem dārziņiem. Visa milzīgā fabrikas teritorija ar daudzajām palīg-būvēm un sadzīves ēkām atgādināja cietumu. Pārceļotāji bija pilnīgā atkarībā no saimnieka. No fabrikas viņi nevarēja aiziet, jo bija saimniekam parādā par pārceļošanu.

Atrast citu darbu un dzīvesvietu krievu strādniekiem bija grūti arī vietējās valodas nezināšanas dēļ.

No 1841. gada līdz 1851. gadam Sidora Kuzņecova fabrikā ražoja tikai pusfajansa jeb tā saucamā kaļķa fajansa izstrādājumus. To ražošanā kā izejvielas izmantoja gaišpelēkās mālu šķirnes un kaļķakmeni vai dolomītu. Mālu veda pa ūdensceļiem – sākumā no Krievijas, bet vēlāk no Rietumeiropas. Mālu glabāja zem klajas debess, un tas fabrikas teritorijā veidoja milzīgus kalnus. Vissmagākais darbs fabrikā bija ceplu iekraušana un izkraušana. Strādnieki, kuri veica šos darbus, skrēja karstajā ceplī, ģērbusies velteņos, vateņos, ausainēs un cimdos (lai ne ciestu no karstuma), un ienesa vai iznesa tā saucamās kapsēles – ugunsizturīgas kārbas, kurās apdedzināja izveidotos pusfajansa izstrādājumus. Ceplī bija neizturams karstums, bet darbu nedrīkstēja pārtraukt ne mirkli.

1851. gadā Sidora Kuzņecova fabrikā sāka ražot porcelānu. Tomēr līdz pat 19. gadsimta beigām galveno gata-vās produkcijas daļu sastādīja pusfajansa izstrādājumi.

1864. gadā pēc Sidora Kuzņecova nāves fabrika pārgāja viņa dēla Matveja rokās. Viņš 1887. gadā nodibināja Matveja Kuzņecova porcelāna un fajansa trauku sabiedrību. Sākoties pirmajam pasaules karam, fabrika darbu pārtrauca. Lielāko daļu strādnieku un iekārtu evakuēja uz Krieviju. Pēc Oktobra revolūcijas Krievijā visus Kuzņecovu dzimtas īpašumus nacionalizēja. Firmai palika tikai fabrika Rīgā. Visi Kuzņecovu dzimtas locekļi, kas bija vienīgie savas firmas akciju īpašnieki, meklēja patvērumu Latvijā. Fabrika atsāka darbu 1920. gadā. Kad 1940. gadā Latviju iekļāva Padomju Savienības sastāvā, nacionalizēja arī Kuzņecova Rīgas fabriku. Otrā pasaules kara laikā lielu daļu iekārtu izveda uz Vāciju.

Pēc otrā pasaules kara fabrikas darbību atjaunoja, bet tā jau vairs nebija Kuzņecova fabrika – sākās jauns posms fabrikas vēsturē.

Kādi divi posmi bija Rīgas pirmās augstskolas attīstībā?

Pirmo augstāko mācību iestādi Rīgā atvēra 1862. gada 14. oktobrī. Tas bija Rīgas Politehnikums, ko izveidoja no sabiedrības ziedojumiem. Ziedoja organizācijas, firmas un privātas personas, arī vācu muižnieki, Rīgas biržas komiteja un ģildēs pārstāvētie vācu rūpnieki un veikalnieki. Rīgas Politehnikums tika radīts, lai sagatavotu tehniskās inteliģences kadrus.

Minētās mācību iestādes izaugsmē var izšķirt divus posmus. Pirmais attīstības posms ilga līdz 1896. gadam, kad šī mācību iestāde darbojās kā Rīgas Politehnikums, ko materiāli neatbalstīja ne pilsēta, ne arī valsts. Absolventiem nebija valsts augstskolu beigušo tiesības, bet pasniedzējus ne tiesību, ne atalgojuma ziņā nepielīdzināja universitāšu mācību spēkiem.

Politehnikums gatavoja inženierus celtniekus, mašīnbūvētājus, arī speciālistus lauksaimniecībā, ķīmijā un tirdzniecībā. Mācības visās nodaļās notika vācu valodā un ilga četrus gadus. Atšķirībā no citām Krievijas augstskolām audzēkņi zināšanas apguva nevis pēc kursu sistēmas, bet gan pēc priekšmetu sistēmas.

Pirmajā gadā Politehnikumā iestājās tikai 16 jaunieši, bet 1895./96. mācību gadā – 1114 jaunieši gan no Latvijas pilsētām, gan arī no Krievijas. Vairums studentu, kas iestājās Politehnikumā, nāca no reālskolām. Daļa jauniešu mācījās tā sauktajā priekšskolā – Politehnikuma sagatavošanasursos.

1896./97. mācību gadā Rīgas Politehnikumu pārveidoja par Politehnisko institūtu. Ar to sākās jauns posms šīs pirmās Rīgas augstākās mācību iestādes darbībā. Mācību ilgums sasniedza 5 gadus. Mācību maksa bija no

150 līdz 160 rubļiem gadā. Šajā posmā mācības notika krievu valodā, nevis vācu valodā (galu galā augstskola taču tolaik atradās Krievijā). Augstskolai piešķīra arī valsts augstāko tehnisko skolu tiesības. Bet 1900. gadā arī bijušā Rīgas Politehnikuma absolventiem apstiprināja tādas pašas tiesības kā institūta absolventiem. Daudz devīgāka augstskolas finansēšanā kļuva valdība.

Attīstoties tehnikai un ieviešoties dzīvē jauniem zinātnes sasniegumiem, mainījās arī Politehniskā institūta mācību programma. To papildināja ar jauniem mācību priekšmetiem. Institūtā darbojās liela bibliotēka, kurā studenti varēja iepazīties ar jaunākajiem sasniegumiem tehniskajās zinātnēs.

Par mācību spēkiem strādāja ievērojami, pat pasaulslaveni zinātnieki: ķīmiķis Karls Ādams Bišofs, ķīmiķis un siltumtehniķis Kārlis Blahers, matemātiķis Pīrss Bols, mehānikas zinātņu speciālists Pauls Denfers, ķīmiķis Maksimiliāns Glāzenaps, aviokonstruktors Teodors Kāleps, kuģu būvniecības speciālists Čārlzs Klārks, arhitekts Johans Kohs, viens no fizikālās ķīmijas pamatlicējiem un vēlākais Nobela prēmijas laureāts Vilhelms Ostvalds, fiziķis Augusts Teplers, ķīmiķis Pauls Valdens. Profesoru vidū bija daudz ārzemnieku. Daudzi Politehniskā institūta mācību spēki arī paši bija mācījušies šajā institūtā.

Visā institūta pastāvēšanas laikā visvairāk studentu mācījās mehānikas nodaļā, nākamā bija ķīmijas nodaļa, komercnodaļa, inženieru nodaļa, lauksaimniecības un celtniecības nodaļas.

Politehniskā institūta darbība Rīgā izbeidzās pirmā pasaules kara laikā – 1915. gada jūlijā. Sākumā institūtu evakuēja uz Tērbatu, vēlāk uz Maskavu. 1918. gadā daļa institūta atgriezās Rīgā, un uz tā bāzes vēlāk izveidoja Latvijas augstskolu, tagadējo Latvijas Universitāti. Pārējā daļa palika Krievijā – Ivanovovoņsesenskā, kur uz tās bāzes izveidoja tehnisko augstskolu.

Kas bija "Pēterburgas Avīzes"?

Kad Rīgas latviešu inteliģences aktīvākie darbinieki Kaspars Biezbārdis, Bernhards Dīriķis un Juris Caunītis 1861. gada septembrī griezās pie Baltijas ģenerālgubernatora pēc atļaujas Latviešu valodas un literārās biedrības dibināšanai, ģenerālgubernators šo lūgumu noraidīja. Bet bez šādas atļaujas Rīgā nevarēja izdot latviešu laikrakstu un veidot izglītības centru. Šī iemesla dēļ 1862. gadā pēc Tērbatas Universitātes beigšanas Krišjānis Valdemārs, Juris Alunāns un Krišjānis Barons organizēja Pēterburgā latviešu laikraksta "Pēterburgas Avīzes" izdošanu. Viņi atvēra arī latviešu lasītavu, kuru bieži apmeklēja no Latvijas darīšanās iebraukušie latvieši.

Laikraksts "Pēterburgas Avīzes" iznāca divas reizes nedēļā 4,2 tūkstošu eksemplāru metienā. To izplatīja galvenokārt Latvijas pilsētās, visvairāk Rīgā. Tā izdevējs un sākumā arī cenzors bija Krišjānis Valdemārs, bet redaktors Juris Alunāns, kaut faktiskais redaktors vēlāk kļuva Krišjānis Barons.

Laikraksta līdzstrādnieki bija ievērojamākie jaunlatvieši. Viņu vidū bija arī Kaspars Biezbārdis, kas piedalījās avīzes dibināšanā, kaut arī no 1854. gada dzīvoja Rīgā. "Pēterburgas Avīzes" iestājās par latviešu tautas nacionālās pašapziņas celšanu, par nacionālās valodas un literatūras attīstību un atklāti protestēja pret Baltijas vācu baronu un vācu buržuāzijas neierobežotajām privilēģijām, prasot īstenot Baltijā agrāras, tiesu un citas reformas.

Laikraksts iepazīstināja lasītājus arī ar zinātnes sasniegumiem lauksaimniecībā, dabaszinībās un rakstīja par sasniegumiem tehnikā, kā arī par dažādiem notikumiem Krievijā un ārzemēs. "Pēterburgas Avīzes" publicēja latviešu un cittautu literatūras darbus. Satīriskajos

pielikumos “Dzirkstele” un “Zobugals” tā līdzstrādnieki izsmēja vācu baronus un mācītājus.

Kaut gan “Pēterburgas Avīzes” negāja tālāk par prasībām pēc daļējām reformām, Baltijas vācu baroni un vācu buržuāzija saskatīja laikrakstā savu nāvīgo ienaidnieku. Tieši pēc viņu prasības laikraksta cenzūru jau no 1862. gada uzdeva Baltijas ģenerālgubernatoram Rīgā. Laikraksta “Pēterburgas Avīzes” nepārtrauktā vajāšana, pat tā izdošanas aizliegums 1863. gada maijā uz četriem mēnešiem, radīja apstākļus, ka 1865. gada jūnijā “Pēterburgas Avīžu” izdošana tika pārtraukta. Sava nozīme, protams, bija arī tam apstāklim, ka izdevējs Krišjānis Valdemārs bija iekritis lielos parādos un trūka līdzekļu laikraksta finansēšanai, jo arī abonentu skaits bija stipri vien sarucis pēc tam, kad “Pēterburgas Avīžu” tonis, stingras jo stingras cenzūras uzmanīts, kļuva aizvien mērenāks un apdomīgāks.

Reizēm minētais laikraksts tiek dēvēts arī par vecajām “Pēterburgas Avīzēm”, jo ar šādu pašu nosaukumu no 1901. līdz 1906. gadam Pēterburgā atkal iznāca laikraksts, kas turpināja iepriekšējā izdevuma tradīcijas un ko mēdz dēvēt par jaunajām “Pēterburgas Avīzēm”.

Kur Latvijā atvērta pirmā jūrskola “vienkāršajiem ļaudīm”?

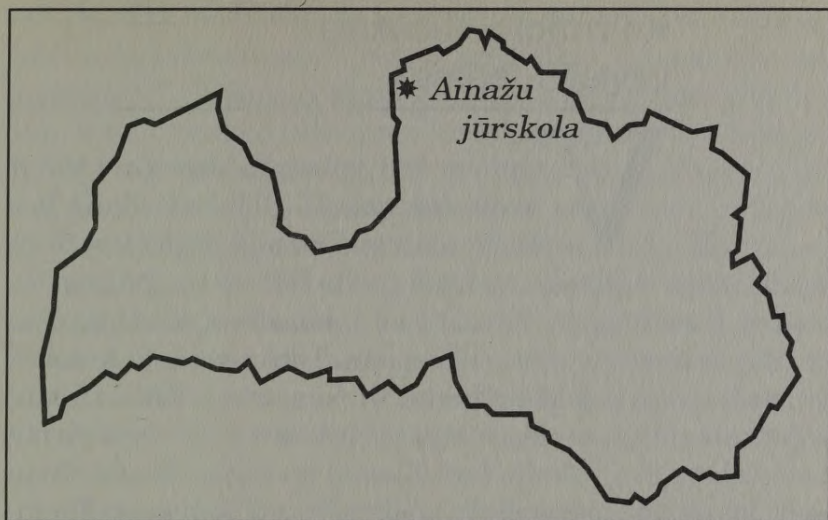
Lielā nozīme 19. gadsimta vidū šādas jūrskolas izveidē bija sabiedriskajam darbiniekam, jūras kuģniecības jaunatjumu popularizētājam Krišjānim Valdemāram. Viņš bija tas, kas izvirzīja domu par jauna tipa jūrskolu izveidošanu, kur mācības notiktu dzimtajā valodā, bez maksas un bez iestājeksāmeniem. Tās jūrskolas, kuras tolaik darbojās

Pēterburgā, Hersonā, Rīgā un citur, varēja apmeklēt tikai materiāli nodrošināti audzēkņi ar krievu vai vācu valodas zināšanām un iepriekšēju vispārējo izglītību. Šīs skolas nebija pieejamas vienkāršajiem ļaudīm – piekrastē dzīvojošo zemnieku un zvejnieku bērniem. Tādēļ latviešu jūrskolu atvēršanai bija liela nozīme jūrmalnieku dzīvē.

1864. gada 23. novembrī turīga Ainažu zemnieka Jura Veides kalpu mājā uzsāka darbu pirmā latviešu jūrskola. Ainažu jūrskolu atvēra par pašu ainažnieku saziidotajiem līdzekļiem. Sākumā tā bija pirmās jeb zemākās kategorijas skola ar divām klasēm – sagatavošanas klasi un speciālo klasi. Vienīgā prasība, iestājoties skolā, bija prasme lasīt un rakstīt. Ainažos mācījās gan latviešu, gan igauņu jaunieši. Mācības notika abās valodās.

Darbības sākumā tādai par privātiem līdzekļiem atvērtai skolai nebija nekādu tiesību. Tikai 1867. gadā pieņēma likumu par jūrniecības klasēm, kas apstiprināja šādas jaunā tipa jūrskolu sistēmas izveidošanu Krievijā. Pēc tam Krievijā atvēra 41 jūrskolu, tai skaitā Baltijā – 13, no tām Latvijā – 10. Ainažu jūrskolā strauji palielinājās audzēkņu skaits, un sākotnējās skolas telpas kļuva par šaurām. Par vietējo kuģu un laivu īpašnieku saziidotajiem līdzekļiem 1870. gadā atvēra jaunu jūrskolas ēku. (Tā nodega 1944. gadā.)

1875. gadā Ainažu jūrskolai piešķīra otro kategoriju, bet 1880. gadā – trešo jeb augstāko kategoriju ar tiesībām sagatavot tālbraucējus kapteiņus. Jāpiebilst, ka 19. gadsimta beigās skolā strādāja seši skolotāji. Kā mācību spēks skolā strādāja Kristiāns Dāls, kurš bija arī pirmais skolas priekšnieks. Kristiāns Dāls izstrādāja mācību programmu un pasniegšanas metodiku, tulkoja mācību grāmatas latviešu un igauņu valodā. Vēlāk skolā sāka strādāt tās bijušais audzēknis Nikolajs Raudseps, kurš pildīja skolas priekšnieka pienākumus pēc Kristiāna Dāla (no 1893. gada līdz 1915. gadam).

Pirmā pasaules kara laikā skolu evakuēja uz Aļoškiem (tagadējo Cjurupinsku Ukrainā – atrodas netālu no Hersonas). Pēc kara jūrskola atsāka darbu Ainažos un darbojās līdz 1919. gadam.

Baltijas un visas Krievijas tirdzniecības flotei Ainažu jūrskola sagatavoja vairāk nekā tūkstoti diplomētu kuģu kapteiņu un stūrmaņu. Viņu vidū bija arī tālbraucēji kapteiņi Jānis Lielkalns un Jānis Zilemans. 1900. gadā Jāņa Lielkalna vadītais burinieks “*Anna Alwine*” apmēram 1500 jūdzes pa Atlantijas okeānu vilka avarējušu, komandas pamestu norvēģu barku “*Ellen*”. Tas bija rets gadījums burinieku flotes vēsturē, kad viens burinieks velk otru – divreiz lielāku kuģi. Savukārt Jānis Zilemans uzstādīja ātruma rekordu, 12 dienās ar burinieku šķērsojot Atlantijas okeānu no Eiropas līdz Amerikai.

Par minētajiem Ainažu jūrskolas mācību spēkiem un absolventiem stāsta 1969. gadā pirmās Ainažu jūrskolas ēkā atvērtais muzejs (pie tā atklāts Krišjāņa Valdemāra piemineklis), kura ekspozīcija vēsta arī dažādas leģendas par jūrskolu, skolniekiem un jūru.

Ko izrādīja vecākais latviešu teātris?

Vispirms būtu jānoskaidro, kurš tad ir (pareizāk sakot – bija) vecākais latviešu teātris. Tas bija Rīgas Latviešu teātris, kas darbojās no 1868. gada līdz 1918. gadam. Šā teātra izveidošanās saistīta ar labdarības pasākumiem trūkumā nonākušajiem igauņiem. Tika izveidota komiteja, kura rīkoja priekšlasījumus un koncertus. Pēc šīs komitejas ierosinājuma iestudēja teātra izrādi. Tā bija pirmā izrāde latviešu valodā. Izrādīšanai izvēlējās Jaunā Stendera lokalizēto (pārveidoto atbilstoši vietējiem apstākļiem) dāņu rakstnieka Ludviga Holberga komēdiju “Žūpu Bērtulis”. Aktieri bija pašdarbnieki, un izrāde notika 1868. gada 2. jūnijā vācu Vingrošanas biedrības zālē (Turnhallē). Izrādei bija liela piekrišana. Tāpēc 1869. gada 24. jūnijā – jaunceļamā Rīgas Latviešu biedrības nama pamatakmens iesvētīšanai par godu – atkal iestudēja jaunu izrādi. Tā bija Ādolda Alunāna viencēliena ludziņa “Paša audzināts”.

Šī bija pirmā reize, kad Rīgā uzstājās profesionāls latviešu aktieris – Ādolfs Alunāns, un pirmā reize, kad izrādīja latviešu oriģināllugu. Ar 1870. gada rudens sezonu Ādolfs Alunāns uzņēmas Rīgas Latviešu biedrības teātra vadību. Izrādes notika biedrības telpās, bet pēc to nodegšanas 1908. gadā pārcēlās uz pagaidu telpām – Interimteātri. Rīgas Latviešu teātris bija amatieru teātris. Aktieri bija pašdarbnieki bez teātra izglītības. Par darbu teātri viņiem nemaksāja. Aktieru pirmais un vienīgais skolotājs bija Ādolfs Alunāns.

Rīgas Latviešu teātrim nopietna problēma bija repertuāra izveidošana, jo šajā laikā Rīgā varēja sameklēt tikai kādu pusduci lugu latviešu valodā. Pateicoties teātra vadītāja jaunībai, enerģijai un labajām literāta dotībām,

teātris tika nodrošināts ar lugām. Repertuārā iekļāva Ādolfa Alunāna lugas “Priekos un bēdās”, “Mucenieks un muceniece”, “Džons Neilands”. Teātra repertuāra lielāko daļu tomēr veidoja tulkojumi un lokalizējumi. Tās bija joku lugas, kurās, tāpat kā paša Alunāna sarakstītajos darbos, daudz dziedāja. Teātra vadītājam patika pašam izpildīt kuplejas un tā sarunāties ar skatītājiem, sasmidzinot vai saraudzinot tos. Skatītāji kuplejas iemīloja un iemīloja arī to izpildītāju Alunānu, ko sāka dēvēt par “Veco Ādolfu”. Ādolfs Alunāns tiek saukts par latviešu teātra tēvu. Tieši viņš izaudzināja pirmo aktieru trupu, kas 19. gadsimta 80. gadu otrajā pusē darbojās kā pirmais latviešu profesionālais teātris.

Taču ar Rīgas Latviešu biedrības vadību jau ilgi brieda konflikts. 1885. gada rudenī Ādolfs Alunāns no teātra aizgāja un noorganizēja savu trupu. Pēc viņa par teātra direktoru no 1886. gada līdz 1893. gadam strādāja vācu tautības režisors Hermanis Rode-Ēbelings. Viņa laikā paplašinājās Rīgas latviešu teātra trupa. Tajā ienāca daudzi jaunieši, no kuriem Dace Akmentiņa, Jūlija Skaidrīte, Jēkabs Duburs, Aleksandrs Freimanis un citi kļuva par ievērojamiem skatuves māksliniekiem.

1893. gadā teātra vadību pārņēma Pēteris Ozoliņš. Skatuves izglītību viņš bija ieguvis Drēzdenes konservatorijā. Viņa laikā uz skatuves parādās jaunās latviešu oriģināllugas – Rūdolfa Blaumaņa, Jēkaba Zeibolta, Aspazijas darbi. Karstus strīdus izraisīja Aspazijas drāma “Zaudētās tiesības”, kā arī vācu rakstnieka Hermaņa Zūdermaņa luga “Gods” un norvēģu dramaturga Henrika Ibsena “Nora”, atsedzot, kā tolaik teica, “sabiedrības augoņus”. Rūdolfa Blaumaņa lugas “Pazudušais dēls” pirmā iestudējuma Aža – aktrise Berta Rūmniece – šo lomā spēlēja vēl pēc piecdesmit gadiem. Teātris iestudēja arī pasaules dramaturģijas klasiku – Viljama Šekspīra, Frīdriha Šillera un Johana Volfganga Gētes darbus.

Vai rīdzinieki ir sēdējuši uz māju jumtiem un kājas mērkuši ūdenī?

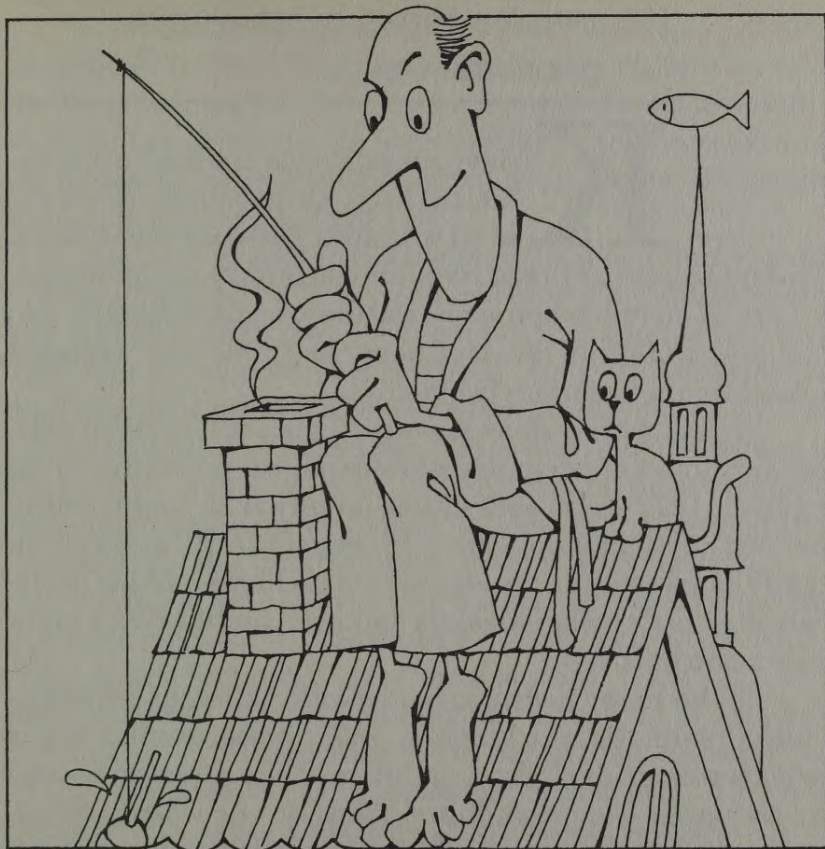
Rīdzinieki tā darijuši daudzreiz. Atrazdamās Daugavas malā, Rīga arvien cietusi no plūdiem. Daugavas krasti Rīgas posmā ir smilšaini, samērā zemi un, ūdens līmenim ceļoties, vietām applūst.

Vienā no vecākajām Rīgas hronikām – tā sauktajā Padela hronikā – lieli plūdi atzīmēti 1562. gada 1. aprīlī, 1578. gada 3. aprīlī un 1590. gada 13. aprīlī. Šajos plūdus noslikuši daudzi cilvēki un aizgājuši bojā lopī. Rātskunga Bodikera hronikā lieli plūdi atzīmēti 1597. gada 6. aprīlī. Toreiz ledus pie Rīgas esot nostāvējis līdz pat 19. aprīlim. Ūdens pa cietokšņa kanālu gar Smilšu un Jēkaba vārtiem ielplūdis pilsētā. Tas aizskalojis piecus tiltus, un bojā gājuši arī pilsētnieki. Ūdens pacēlies pat līdz Smilšu vārtu vaļņu augšdaļai.

Lieli plūdi atzīmēti arī 1615. gada 16. martā, kad ūdens pa Rīdziņas upi ielauzies pilsētā un applūdinājis starpvalni. 1621. gada 4. aprīlī un 1649. gada 1. aprīlī ūdens divās vietās pie Inču muižas (tagadējās Maskavas ielas rajonā) pārrāvis dambi un pārplūdinājis visu priekšpilsētu. Tas nopostījis daudzas mājas un laukus, noskalojis pusi Kubes kalna. Šajos plūdus cilvēki glābās kokos un uz māju jumtiem. Daugavas salās noskalotas visas ēkas.

Ne mazāk posta nodarīja 1709. gada 13. aprīļa plūdi. Rīgas Domā ir saglabājusies plāksne ar ūdens līmeņa atzīmi. Ūdens baznīcā toreiz sasniedza altāri, bet Maskavas priekšpilsētā skalojās līdz māju jumtiem.

Arī pēc Rīgas ostas padziļināšanas, krastmalu nostiprināšanas un izbūves radās ledus sastrēgumi – galvenokārt augšpus pilsētas. Sevišķi bīstami ledus sastrēgumi Zaķu salas un bijušās Zvirgzdu salas rajonā izveidojās

1917. gadā. Daugavas krastos izveidojās augsti ledus krāvumi. Sevišķi spēcīga ledus iešana notika 1924. gadā, kad sastrēguma ledus un ūdens vilnis salauza un aiznesa jūrā Lībekas koka tiltu.

Lieli ledus sastrēgumi un augstais ūdens līmenis Daugavā likvidēts pēc hidroelektrostaciju izbūves. Tagad ledus izkūst ūdenskrātuvēs. Taču no augstā ūdens līmeņa Daugavā un plūdiem Rīga tomēr nav pilnīgi pasargāta arī mūsdienās. Plūdus var izraisīt vēja izraisītie uzplūdi no Rīgas līča. Tad applūst Rīgas zemākās vietas Bolde-
rājā, Mangaļsalā, Kundziņsalā, Voleros un citur. Vēja radītie uzplūdi biežāk novērojami rudenos.

Kā norisēja Rīgas ostas izbūve 19. gadsimta beigās?

Krievijas impērijas Baltijas jūras ostās, arī Rīgā, 19. gadsimta otrajā pusē tika uzsākti plaši pārbūves darbi. Tie bija saistīti ar preču izvedumu strauju palielināšanos, kā arī ar straujo rūpniecības attīstību gan Krievijā, gan Baltijā, tādējādi izraisot pieprasījumu pēc ārzemju iekārtām un dažādām izejvielām.

Veicot celtniecības darbus Rīgas ostā, sevišķu vērību pievērta kuģuceļa padziļināšanai un pietātņu līniju izbūvei. 1872. gadā ostā uzstādīja pirmo 25 tonnu celtni, bet pēc pāris gadiem – otru. 19. gadsimta 70. gadu sākumā Rīgā ievestajām precēm netālu no Rīgas – Orlas dzelzceļa stacijas uzcēla vairākus spīķerus (noliktavas), nojumes un krautuves.

Tā kā Rīgas tirdzniecības ostas krastmalās nepietika vietas ienākošajiem kuģiem, 1871. gadā uzsāka Rīgas priekšostas izbūvi Milgrāvī. (Milgrāvis ir Ķīšezera noteka uz Daugavu. Tās nosaukums cēlies no vācu vārda *Mühlgraben* – dzirnavu grāvis. Milgrāvja vārdu ieguvušas arī divas Rīgas pilsētas daļas – Vecmilgrāvis un Jaunmilgrāvis.) 1872. gadā uzbūvēja arī Rīgas – Milgrāvja (Jaunmilgrāvja) dzelzceļa līniju, lai ostu savienotu ar pilsētu. Jaunās ostas krastā uzcēla vairākus spīķerus, kurus sākumā paredzēja eksportējamās labības glabāšanai, bet vēlāk izmantoja arī citiem nolūkiem.

Pēc pāris gadiem – 1873. gadā – Daugavas pretējā krastā iekārtoja arī Bolderājas ostu, uzbūvēja vairākus dambjus. Tajā pašā gadā atklāja arī Rīgas – Bolderājas (Ostasdambja) dzelzceļu. Bolderājas osta ilgu laiku bija Rīgas ostas priekšosta ziemas mēnešos. Tās loma mazinājās, kad Rīgas osta iegādājās pirmo ledlauzi.

Laikā no 1875. gada līdz 1877. gadam Rīgas Citadeles priekšā ierīkoja tā saucamo Muitas krastmalu un tajā uzcēla jaunu muitas ēku, kurā arī mūsu dienās izvietojusies Muitas pārvalde. Tā atrodas Eksporta ielas sākumā un iespiesta nelielā stūrītī starp Vanšu tiltu (Krišjāņa Valdemāra ielu) un Muitas ielu.

No 1877. gada līdz 1881. gadam izbūvēja ziemas ostu nelieliem kuģiem. Pārbūves darbi skāra arī Andrejsalu, kur no 1881. gada līdz 1887. gadam krastmalas tuvumā uzbūvēja jaunas noliktavas. 1893. gadā uz Andrejsalas dienvidu daļu pārcēla lielo silķu brāķi. Tā vajadzībām tur uzcēla nojumes un jaunu pārvaldes ēku, slēgto pagalmu, sliežu ceļu, kas ļāva silķu mucas iekraut tieši vagonos. 1895. gadā ostā sāka darboties liels elevators, kurā ietilpa vairāk nekā 500 tūkstoš pudu (8000 tonnu) labības.

Izbūvēja arī rezerves sliežu ceļus vairākiem simtiem dzelzceļa vagonu. 19. gadsimta 90. gadu sākumā ostā darbojās piecas bagarmašīnas (zemessūcēji). Taču, lai kuģu ceļus uzturētu kārtībā, tika iegādātas vēl viena liela bagarmašīna – “*Mühlgraben*” – un pašgājēja bagarmašīna “*Riga*”. Kuģošanas nodrošināšanai ziemas laikā 19. gadsimta beigās ostas rīcībā bija trīs nelieli ledlauži.

Līdz ar visiem šiem pārkārtojumiem un uzlabojumiem Rīgas ārējās tirdzniecības apgrozījums 19. gadsimta otrajā pusē palielinājās gandrīz četrkārt – no 45,4 miljoniem rubļu līdz 123,3 miljoniem rubļu. Tai skaitā eksporta apjoms pieauga vairāk nekā divas reizes – no 31 miljona rubļu līdz 70,1 miljoniem rubļu, bet importa apjoms – no 14,4 miljoniem rubļu līdz 53,2 miljoniem rubļu.

Pēc preču izveduma Rīgas osta 19. gadsimta otrajā pusē ieņēma trešo vietu Krievijā (pēc Pēterburgas un Odesas), bet ap gadsimtu miju izvirzījās otrajā vietā, apsteidzot Pēterburgu. Savukārt preču ievaduma ziņā Rīgas osta līdz pat 20. gadsimta sākumam atpalika no Pēterburgas, Odesas un Tallinas.

Kas bija "Rīgas dumpis"?

Pašās 19. gadsimta beigās – 1899. gada sākumā – Ķīšežera malā atvēra akciju sabiedrības "Linu un džutas manufaktūra" fabriku. Lai jaunajai ražotnei piesaistītu strādniekus, administrācija solīja lielāku samaksu un labākus darba apstākļus nekā citās Rīgas fabrikās, bet solījumu nepildīja. Sākumā fabrikā strādāja 777 strādnieki – 565 sievietes un 212 vīrieši. Fabrikas administrācija ne tikai neuzlaboja šo cilvēku darba apstākļus un samaksu par darbu, bet pat gribēja piespiest strādāt līdz pusastoņiem vakarā. Tas izsauca neapmierinātību, un jau marta sākumā fabrikā izcēlās streiks. Strādnieces prasīja uzlabot darba apstākļus un palielināt algu. Prasības pirmo daļu fabrikas vadība atteicās vispār izpildīt, bet otro prasību apsoliņa izskatīt pēc Lieldienām.

Pirmajā algas izmaksā pēc Lieldienām – 1. maijā – strādnieki nesaņēma algas pielikumu. Tas izsauca lielu neapmierinātību, un tika pieteikts streiks. Savukārt fabrikas vadība piedraudēja visus streikotājus atlaist no darba. Lai streiku apspiestu, Rīgas policijmeistars 5. maijā aizsūtīja uz fabriku ap 50 gorodovoju (tā Krievijā sauca pilsētas policistus; no krievu vārda "gorod" – pilsēta) un vēlāk arī 119. Vjazmas kājnieku pulka bataljonu. Notika sadursmes ar gorodovojiem un pirmie aresti. Strādnieces nolēma meklēt taisnību pie Vidzemes gubernatora Suroveca Rīgas pili.

Strādnieču gājienu pie Aleksandra vārtiem (tolaik tie atradās tagadējā Brīvības ielā pie Gaisa tilta) ielenca karavīri un policija. Sievietes sadzina Aleksandra dārzā, bet dārza vārtus noslēdza. Fabrikas vadība sāka atņemt aizturētajām strādniecēm algas aprēķina grāmatiņas. Tika atteikts izsniegt pasēs, kā tas būtu jādara, atlaižot

no darba, jo fabrikas vadība vēlējās strādnieces nodot policijai un izsūtīt no pilsētas. Darbadienas beigās pie Aleksandra vārtiem sapulcējās ap 1000 blakus esošo fabriku "Fēnikss" un "Unions" strādnieku. Viņi prasīja atbrīvot aizturētās sievietes. Policija atklāja uguni, daudzus nošaujot un ievainojot. Strādnieki nepadevās arī otrajā dienā, kad karaspēka vienības tika papildinātas ar jauniem spēkiem. Notika asiņainas sadursmes ar policiju un karaspēku. Nemieri turpinājās līdz 18. maijam, un tajos iesaistījās daudzu Rīgas fabriku strādnieki. Streikotāju skaits sasniedza 12 tūkstošus.

Minētie notikumi ieguva nosaukumu "Rīgas dumpis". Tā laikā nogalināja 11 un ievainoja 33 strādniekus. Pēc streika Vidzemes guberņas administrācija uzlika sodu 212 apcietinātajiem. "Rīgas dumpis" ļāva strādniekiem pirmo reizi apjaust, kāds milzu spēks ir viņu kopīgai rīcībai. Jāpiebilst, ka 1899. gada maijā strādnieku nemieri aptvēra arī Liepāju un Daugavpili.

Kad Rīgas Doms ieguva savas romantiskās ērģeles?

Rīgas pirmās lielākās ērģeles uzbūvēja Domā 16. un 17. gadsimta mijā. Pirms ērģeļu būves Rīgas Domā notika iekštelpu un torņa atjaunošanas darbi, jo baznīca bija cietusi 1547. gada ugunsgrēkā. 1595. gadā atjaunotajā Doma smailē uzlika bumbu un gaili, kas liecināja par remontdarbu pabeigšanu. Nu varēja domāt par ērģeļu būvi. Un jau 1601. gadā baznīcā sāka skanēt ērģeles ar trim manuāļiem (tā sauc ērģeļu klaviatūru), pedāli un 42 reģistriem. Tās izmaksāja 5685 dālderus un 3 mārkas. Šīs ērģeles kalpoja 280 gadus. Daudz garāks mūžs ir meistara Jākoba

Rāba tajā pašā laikā veidotajam ērģeļu prospektam (mākslinieciski izveidota ērģeļu fasāde jeb priekšpuse). Šis ērģeļu prospekts, kas papildināts 17. un 18. gadsimtā, saglabājies līdz pat mūsu dienām.

18. gadsimta otrajā pusē Doma ērģelēm bija nepieciešama pārbūve, jo tās bija stipri nolietojušās. Par to ziņoja ērģelnieks Johans Kristiāns Cimermanis. Ērģeļu labošanu uzticēja tā laika ievērojamam ērģeļbūvētājam Heinricham Andreasam Konciusam. Viņš ierosināja Doma ērģeles paplašināt. Rīgas rāte paredzētajam remontam piekrita. Darbu Rīgas Domā Konciuss turpināja līdz 1776. gadam. Viņš izgatavoja prospekta sānu daļas un iebūvēja ērģelēs jaunas plēšas.

19. gadsimta beigās – 1884. gada 4. septembrī – Doma baznīcas administrators ziņoja pilsētas rātes locekļiem, ka 1601. gadā iebūvētās, vairākkārt remontētās un paplašinātās ērģeles kļuvušas pilnīgi nelietojamas un lielā vecuma dēļ tās vairs nav iespējams restaurēt.

Jaunās ērģeles pasūtīja tālaika ievērojamākajā ērģeļbūves firmā “*E. F. Walcker & Co*” Ludvigsburgā (Vācijā). Sākumā pasūtīja instrumentu ar 90 balsīm jeb reģistriem (katram reģistram ir noteikta skaņas nokrāsa jeb tembrs), bet vēlāk pēc ērģelnieka V. Bergnera ierosinājuma reģistru skaitu palielināja līdz 120. Domādams par firmas prestižu, ērģeļbūvētājs Kārlis Valkers no savas puses pievienoja vēl četrus reģistrus. Jaunās ērģeles, kurām bija 124 reģistri un divi spēles galdi, uzstādīja publikas apskatei firmas darbnīcā Ludvigsburgā. Pēc tam tās ar tvaikoni “*Livland*” atveda uz Rīgu.

Rīgas Doma ērģeles izraisīja lielu interesi. Tās lieluma ziņā pārspēja daudzus tālaika gigantus: Leipcigas Nikolaja baznīcas ērģeles, Lībekas Marijas baznīcas ērģeles, Bostonas “*Music Hall*” ērģeles, Ulmas katedrāles un Ņujorkas “*Garden City*” katedrāles ērģeles. Jauno Rīgas Doma ērģeļu atklāšana notika 1884. gada 19. janvārī.

Programmā līdzās citiem skaņdarbiem bija arī ievērojamā ungāru komponista Ferencs Lista korālis "Nu pateicamies Dievam!", kas bija veltījums Rīgas Doma jaunajām romantiskajām ērģelēm.

Valkera firmas izgatavotais "brīnums" ieguva plašu atsaucību ievērojamāko ērģeļu speciālistu vidū dažādās Eiropas zemēs. Daudzi ērģelnieki devās uz Rīgu, lai spēlētu uz Valkera lielajām ērģelēm, kas tajā laikā bija lielākās ērģeles pasaulē.

Kā aug Ventspils osta?

Ventspils osta atrodas Baltijas jūras piekrastē pie Ventas ietekas Baltijas jūrā. Jau 11. un 12. gadsimtā Ventas grīvu kā Eiropas ziemeļos vienīgo neaizsalstošo ostu apmeklēja gan skandināvi, gan vācieši, gan slāvi. Viņi izmantoja to tirdzniecībai, bet ļoti bieži devās pa upi uz augšu arī laupīšanas nolūkā. Par svešinieku apmeklējumiem vēstī rūnu akmens Gotlandē. Tajā pieminēts kāds jūrnieks, kurš miris pie Ventas. Par šo ostu cīnījās arī Livonijas ordenis. Ventas lejtece ordeņa pakļautībā atradās vairāk nekā 300 gadus.

Pēc Livonijas ordeņa sabrukuma un Kurzemes hercogistes izveidošanās 1561. gadā Ventspils joprojām paliek nozīmīgs tirdzniecības un kuģniecības centrs. Tās uzplaukums saistās ar laika posmu no 1642. līdz 1682. gadam. Tas ir hercoga Jēkaba valdīšanas laiks. Šajā laikā pie Pacules upes ietekas Ventā ierīkoja ostu un kuģu būvētavu. 1639. gadā tur uzbūvēja pirmo hercoga Jēkaba flotes kuģi. Veica arī dažādus ostas iekārtošanas darbus. Pie ordeņa pils izveidoja piestātņi, uzcēla pirmos molus un krasa nocietinājumus. Uzplaukuma posms beidzās līdz ar

hercoga Jēkaba nāvi. Situāciju vēl vairāk saasināja Ziemeļu karš un 1710. gada mēra epidēmija. Tikai 19. gadsimta vidū sākās Ventspils ostas atdzimšana, kas bija saistīta ar preču plūsmas palielināšanos no Krievijas caur Baltijas ostām.

1833. gadā Ventspils ostā pirmo reizi ienāca jauna tipa kuģis – tvaikonis. Ļoti liela nozīme ostas turpmākā attīstībā un labiekārtošanā bija Ventspils – Ribinskas dzelzceļa būvei. To uzsāka gadsimta sākumā un pabeidza 1912. gadā. Tā kā Ventspils ostu izmantoja galvenokārt tranzīttirdzniecības vajadzībām, tad Ventas labajā krastā uzbūvēja ietilpīgas noliktavas, saldētavu un graudu elevatoru. Ostu arī mehanizēja. Šo augšupeju pārtrauca pirmais pasaules karš. 1915. gadā aizejošais krievu karaspēks ostas celtnes nopostīja.

Ventspils ostas atjaunošanas darbi sākās Latvijas Republikas laikā. 1920. un 1921. gadā atjaunoja dienvidu molu un padziļināja Ventas gultni. 1940. gadā ostas akvatorijas (ostas ūdens daļas) platība sasniedza 28 hektārus, bet tirdzniecības ostas piestātņu garums – 3 kilometrus. Ziemas ostā pietauvojās burinieki un zemessūcēji, zvejas ostā – motorlaivas, bet jaunajā zvejas ostā – bezmotora zvejas laivas. Otrā pasaules kara postījumi skāra galvenokārt Ventspils ostas hidrotehniskās būves. Tomēr kuģi ostā ienāca un darbus veica ar dažādām palīgierīcēm. Ar katru turpmāko gadu osta tika labiekārtota un arvien vairāk pilnveidota.

No 1961. gada Ventspils osta sāka eksportēt naftu, bet no 1978. gada sākās ķīmisko produktu eksports. Ventspils izveidojās par lielāko naftas un tās produktu eksporta ostu plašā reģionā.

Ventspils ostas labiekārtošana turpinās arī mūsu dienās. Ir izstrādāta Latvijas ostu nacionālā programma, kas paredz darbus līdz 2015. gadam. Programmas ietvaros ir izstrādāts projekts jūras kanāla paplašināšanai un

padziļināšanai, lai ostā varētu ienākt kuģi ar 100 000 t kravnesību. Naftas moliņa rekonstrukcija ir saistīta ar vides piesārņošanas pārtraukšanu. Domāts arī par Ventas kanāla un kuģu apgriešanās baseina rekonstrukciju. Kaut arī ostā tiek veikti plaši rekonstrukcijas darbi, ostas tranzītpakalpojumu nozīme pieaug. Palielinājusies arī kravas apgrozība. Galvenās preces, kas iziet caur Ventspils ostu, ir nafta, naftas produkti, dzelzs sakausējumi, melno metālu velmējumi, krāsainie metāli, čuguns, graudi, kālija sāls, kokvilna, kaučuks, pārtika, šķidrās ķīmiskās kravas.

Kā veidojās latviešu strēlnieku bataljoni?

Latviešu kareivju un virsnieku varonība, cīnoties Krievijas armijas daļās pirmā pasaules kara sākumā, bija plaši zināma. Tāpēc 1915. gada pavasarī ievērojami latviešu sabiedriskie darbinieki griezās pie krievu armijas virspavēlnieka ar ierosinājumu iesaukt armijā latviešu brīvprātīgos un veidot latviešu nacionālās karaspēka daļas. Pastāvēja uzskats, ka tā varētu ievērojami sekmēt frontes stabilitāti Latvijas teritorijā un tad kopā ar krieviem vāciešus no Kurzemes padzīt pavisam vai vismaz atspiest tos tālāk no Rīgas.

Izlemt šo jautājumu uzdeva Ziemeļrietumu frontes virspavēlniekam ģenerālim Mihailam Aļeksejevam, kurš 1915. gada augustā parakstīja pavēli par 1. Daugavgrīvas latviešu strēlnieku bataljona un 2. Rīgas latviešu strēlnieku bataljona formēšanu. Šos bataljonus bija paredzēts izveidot pēc Sibīrijas strēlnieku daļu parauga. Formēt abus bataljonus vajadzēja Daugavgrīvas cietokšņa komandantam, kurš šo pienākumu uzticēja savam adjutantam

kapteinim K. Baltiņam. Frontes štābs bija piekritis īpašas krūšu nozīmes un karoga izgatavošanai. Karoga metu konkursā uzvarēja mākslinieks Rihards Zariņš.

Latviešu sabiedrības izveidotā Organizācijas komiteja uzsāka brīvprātīgo pieņemšanu pēc uzsaukuma "Pulcējaties zem latviešu karogiem!" publicēšanas. Šo uzsaukumu sagatavoja rakstnieki Kārlis Skalbe un Atis Ķēniņš (Ķēniņš). Varēja pieteikties jaunekļi un vīri vecumā no 17 līdz 35 gadiem. Brīvprātīgo pieņemšanu uzsāka Rīgā 1915. gada 12. augustā. Vēlāk varēja pieteikties arī Cēsīs, Valmierā, Valkā un citur Latvijā. Aiz Latvijas robežām pieteikšanās punkti atradās vietās, kur bija apmetušies evakuētie latviešu strādnieki un bēgļi. Kā pirmo reģistrēja 19 gadus veco rīdzinieku Robertu Pogu. Pirmajās nedēļās pieteicās 3370 cilvēku, bet 1916. gadā brīvprātīgo skaits sasniedza jau 8000 cilvēku.

Tika izdots rīkojums, ka latviešu karavīri, kas dien citās Krievijas armijas daļās, jāpārceļ uz nacionālajiem bataljoniem. Kareivju atsaucība bija liela. Pieņemtos brīvprātīgos, bet vēlāk arī mobilizētos lielākās grupās nosūtīja uz formēšanas un apmācību vietām, sākumā uz Vecmīlgrāvi un Bolderāju. Līdz 1915. gada rudenim saformēja jau četrus strēlnieku bataljonus, bet pēc tam – vēl četrus bataljonus (1. Daugavgrīvas bataljonu, 2. Rīgas bataljonu, 3. Kurzemes bataljonu, 4. Vidzemes bataljonu, 5. Zemgales bataljonu, 6. Tukuma bataljonu, 7. Bauskas bataljonu, 8. Valmieras bataljonu) un rezerves bataljonu. Kā kaujās pārbaudītu kodolu bataljonus iekļāva Daugavgrīvas cietokšņa darba rotu cīnītājus.

Latviešu brīvprātīgo bataljonu komandēšanu uzņēmās latviešu virsnieki, kuri pārtrauca dienestu Krievijas armijas daļās. To vidū bija Rūdolfs Bangerskis, Jānis Francis, Jānis Kalniņš, Jukums Vācietis, Ansis Lielgalvis, Andrejs Auzāns. Jaunajiem karotājiem izsniedza amerikāņu Vinčestera sistēmas šautenes. Tās izrādījās

precīzas piešaudē, bet nepiemērotas kaujas apstākļiem. Karalaika apstākļiem pielāgotās saīsinātās apmācības norisēja ļoti intensīvi. Galveno uzmanību pievērsa nevis ierindas dresūrai, bet lauka nodarbībām. Apmācības notika krievu un latviešu valodā, bet komandas deva tikai krieviski. Apmācību laikā latviešu strēlniekus vairākkārt apmeklēja krievu ģenerāļi. Viņi bija apmierināti ar apmācību norisi un panākumiem, bet viņus pārsteidza strēlnieku ārējais izskats, kas ļoti maz līdzinājās krievu karavīru izskatam. Par pamatu tam bija iemesls, ka latviešu puīši pēc krievu armijas formas saņemšanas to pārveidoja: apgriezta cepures nagu, mainīja tās formu. Ar bataljonos esošo drēbnieku palīdzību formas bikses un blūzes tika pielāgotas nēsātāja augumam, to pašu kurpnieki izdarīja ar zābaku stulmiem. Savos jaunizveidotajos tērpos puīši izskatījās nevainojami.

Bataljonus papildināja arī ar orķestriem. Latviešu strēlnieku parādes, skanot taurēm un rībot bungām, patiesi bija iespaidīgas. Soļojot labi skanēja arī dziesmas. Bieži dziedātas dziesmas bija "Es, karā aiziedams", "Nu ardievu, Vidzemīte", "Līgo laiva uz ūdeņa". Nopietnākos brīžos, par spīti aizliegumam, skanēja arī "Dievs, svētī Latviju!". Strēlnieku vidū netrūka aktieru, gleznotāju, cīkstoņu, vingrotāju un pat cirka akrobātu.

Bataljonos bija pārstāvēti visi Latvijas novadi. Sākumā lauku puīši jutās nedroši lielajā cilvēku pulī. Viņu lēnīgums izsauca Rīgas zēnu zobgalības un ķircināšanos. Bet, ikdienā kopā apgūstot grūto karamākslu, auga arī saprašanās un kopības izjūta. Savas pirmās "ugunskristības" latviešu strēlnieki saņēma 1915. gada 25. oktobrī Tīrelpurvā netālu no Rīgas. Viņi veiksmīgi atsita vāciešu uzbrukumus, bet tas prasīja arī pirmos upurus. Pirmos trīs 1. Daugavgrīvas bataljona kritušos strēlniekus pārveda uz Rīgu un, piedaloties daudziem tūkstošiem pavadītāju, kā pirmos arī guldīja Braļū kapos. Turpmāk kritušos

parasti gan apbedīja tuvāk cīņu vietām, bet apbedīšana turpinājās arī Rīgas Brāļu kapos.

Pagāja tikai trīs mēneši kopš latviešu strēlnieku bataljonu pirmajām kaujām, bet par viņiem jau interesējās ārzemnieki – Lielbritānijas un Francijas militāro misiju pārstāvji Krievijā. Latviešu karavīru augstās kaujas spējas noteica viņu griba aizstāvēt Dzimteni pret ienaidnieku, kura uzvara karā apdraudētu tautas pastāvēšanu, kā arī strēlnieku tam laikam augstais izglītības līmenis. Strēlnieki bija ne tikai disciplinēti, bet arī apņēmības, iniciatīvas un izdomas bagāti, kas bija ļoti svarīgi cīņā pret labi organizēto ienaidnieku – vācu armiju. Tieši vācu armijas komandieris Hindenburgs astoņus latviešu strēlnieku bataljonus, kurus 1916. gada oktobrī pārformēja par latviešu strēlnieku pulkiem, nosauca par “astoņām spožām latviešu zvaigznēm”, kas viņu aizkavēja ieņemt Rīgu.

Kam piešķīra Lāčplēša Kara ordeni?

Katra valsts jebkuros laikos ir atradusi iespēju pateikties saviem varoņiem un izcilākajiem prātiem, pasniedzot tiem dažādus apbalvojumus. Arī Latvijas Republikā jau drīz vien pēc valsts nodibināšanās sāka veidoties stabila apbalvojumu sistēma apbalvošanai ar ordeņiem un godzīmēm.

Vecākais apbalvojums ir Lāčplēša Kara ordenis ar devīzi “Par Latviju”. Lāčplēša Kara ordenis tika dibināts 1919. gada 11. novembrī – dienā, kad latviešu karavīri padzina no Rīgas bermontiešus. Likumu par šo ordeni pieņēma 1920. gada 18. septembrī pēc Latvijas teritorijas atbrīvošanas un Satversmes sapulces ievēlēšanas. Likumā ir noteikts, ka Lāčplēša Kara ordeni piešķir vienīgi par

kara nopelniem un vienīgi tiem, kas izpildījuši pienākumu pret valsti, veicot izcilus varoņdarbus, vai nepārprotami sekmējuši valsts drošību. Ordeni varēja piešķirt Latvijas armijas un bijušo latviešu strēlnieku pulku karavīriem. Ordeni varēja saņemt arī ārzemnieki, kas palīdzējuši izcīnīt brīvības cīņas vai citādi sekmējuši Latvijas valsts nodibināšanu un izveidošanu. Izstrādāja speciālus ordeņa statūtus ar 62 punktiem, kuros izteikti iespējamie varoņdarbi, par kuriem Lāčplēša Kara ordeni var piešķirt. Jautājumu par apbalvošanu izlēma Lāčplēša Kara ordeņa dome. Tā sastāvēja no valsts prezidenta, kas bija ordeņa domes priekšsēdētājs, septiņiem Saeimas ievēlētiem deputātiem un septiņiem Lāčplēša Kara ordeņa I šķiras kavalieriem.

Lāčplēša Kara ordeņa meta autors bija brīvības cīņu dalībnieks Jānis Aleksandrs Liberts. Lāčplēša Kara ordenis ir stilizēts ugunskrusts ar baltas emaljas pārklājumu un sarkanu un zeltītu aplokojumu. Krusta vidū medaļonā attēlots Lāčplēsis, zem tā sakrustoti zobeni. Ordenim ir trīs šķiras. Pirmā šķira ir balts emaljas krusts svītrainā muarē lentē, kuru lika pār plecu, bet lielu zvaigzni piesprauda krūšu kreisajā pusē. Otrās un trešās šķiras Lāčplēša Kara ordenis ir mazāks krusts šaurā lentē. Šo apbalvojumu pasniedza kopā ar mākslinieka Riharda Zariņa zīmēto diplomu, kurā bija īsi aprakstīts varoņdarbs, par ko ordenis piešķirts. Pirmās šķiras Lāčplēša Kara ordeni varēja saņemt tikai tad, ja bija piešķirti jau trešās un otrās šķiras apbalvojumi. Uz ārzemniekiem šis noteikums neattiecās.

Pirmos Lāčplēša Kara ordeņus pasniedza 1920. gada 11. novembrī, bet apbalvošanu ar otrās un pirmās šķiras ordeņiem izsludināja 1927. gadā.

Pirmās šķiras Lāčplēša Kara ordenis piešķirts tikai trim nacionālās armijas karavīriem – pirmajam Latvijas armijas virspavēlniekam pulkvedim Oskaram Kalpakam

(pēc nāves), ģenerāļiem Jānim Balodim un Krišjānim Berķim, kā arī latviešu strēlnieku komandierim pulkvedim Fridriham Briedim (pēc nāves). No ārzemniekiem I šķiras Lācplēša Kara ordeni ir saņēmuši Beļģijas karalis Alberts I, Itālijas karalis Viktors Emanuels III, Itālijas ministru prezidents Benito Musolīni un vēl piecas augstas pakāpes ārvalstu militārpersonas. Ar otrās šķiras ordeni apbalvoti 18 latvieši un 43 ārzemnieki, bet trešās šķiras ordenis piešķirts 2073 reizes.

Apbalvoto vidū ir arī trīs sievietes – 7. Siguldas kājnieku pulka brīvprātīgā Valija Vesčuna-Jansone, 3. Kurzemes pulka kaprāle Līna Čanka-Freidenfelde, kā arī studente Elza Žiglēvica (apbalvota pēc nāves). Viņa darbojās Latviešu sieviešu palīdzības korpusā. Bermontiešu uzbrukuma laikā, nebaidoties no lodēm, meitene piegādāja karavīriem ierakumos pusdienas un 1919. gada 10. oktobrī tika smagi ievainota. 29. oktobrī viņa mira Rīgas pilsētas slimnīcā un tika apglabāta Lielajos kapos.

Kas bija Latvijas pirmais Valsts prezidents?

Latvijas pirmais Valsts prezidents Jānis Čakste dzimis Zemgalē, Lielsesavas pagastā 1859. gada 14. septembrī Čakstu–Zirņu mājās. Šīs mājas Čakstu dzimtai piederēja no senseņiem laikiem. Ģimenē auga vēl divas meitas – Marija, dzimusi 1856. gadā, un Otilija, dzimusi 1865. gadā.

Pirms pieminēt Jāņa Čakstes vecākus, jāpastāsta nedaudz par viņa vectēvu Krišjāni Zirni. Savu uzvārdu viņš ieguvis izskata dēļ, jo esot bijis neliela auguma, drukns, apaļu seju. Blakus fiziskajam spēkam viņā mājās arī neatkarības gars. Viņš nav griezis ceļu ne muižas

īpašniekam baronam Bēram, ne prūšu kareivjiem – tādējādi izpelnīdamies pamatīgus pērienus. Sava darbīguma un godīguma dēļ Krišjānis Zirnis bijis pazīstams plašā apkārtnē. Arvien biežāk viņš ticis saukts māju vārdā par Čakstu saimnieku vai Čaksti, tā pamazām kļūdams no Zirņa par Čaksti, kas vēlāk ierakstīts arī dokumentos.

Krišjānim bija četri dēli, no kuriem otrais dēls – Krišjānis bija vēlākā prezidenta tēvs. Māte Karolīna Matilde dzimusi Sesavā pagasta vecākā Anša Narunovska ģimenē. Jāņa Čakstes vecāki nepagurdami strādāja saimniecībā, to iekopdami un paplašinādami. Viņi spēja nodrošināt savam dēlam bezrūpīgu bērnību.

Pirmo izglītību Čakstu bērni ieguva mājās. Viņiem pieņēma mājskolotāju. Jāsaka gan, ka šajā laikā zēnu vairāk interesēja mežs, pļava un upe nekā mācības jaunkundzes vadībā. Vēlāk viņš turpina mācīties Jelgavā Sv. Annas elementārskolā, kur mācības notika vācu valodā. Skolā Jānis Čakste mācījies ļoti čakli. Izglītošanos viņš turpināja Jelgavā Kurzemes guberņas ģimnāzijā. Šajā laikā Čakstes raksturā parādījusies vectēva spītība un nepakļāvība. Viņš kopā ar citiem latviešu ģimnāzistiem izveidoja grupu, kas uzsāka cīņu par latviešu valodas lietošanu mācību iestādē. Jau mācīdamies ģimnāzijā, jauneklis aktīvi iesaistījās sabiedriskajā dzīvē. Un tomēr viņam atlika laika papildus mācīties franču un krievu valodu un vēl spēlēt arī vijoli.

1882. gadā Jānis Čakste iestājās Maskavas Universitātes Juridiskajā fakultātē. Šajā laikā Maskavā darbojās arī Krišjānis Valdemārs, kas bija liela autoritāte nākamajam juristam. Ieradies Maskavā, Čakste iekļāvās nelielajā latviešu pulciņā. Viņš aktīvi darbojās Latviešu studentu biedrības veidošanā. Jau ar pirmo studiju gadu Jānis Čakste izcēlās ar labām sekmēm. Kā balvu par to viņš saņēma atļauju piedalīties Krievijas cara Aleksandra III kronēšanas ceremonijā.

1886. gadā Jānis Čakste pabeidza Maskavas Universitāti un sāka strādāt Jelgavā Kurzemes guberņas prokuratūrā. Vēlāk viņš uzsāka zvērināta advokāta karjeru. Jāņa Čakstes sabiedriskā aktivitāte tiek ievērota, un viņu ievēl par priekšsēdētāju trīs vietējās latviešu biedrības: Jelgavas latviešu biedrība, Kurzemes biškopības biedrība un Jelgavas Sarkanā Krusta komiteja. Pienākumus biedrībās un komitejā jaunais jurists veica ar lielu atbildības sajūtu.

1891. gadā, atpūšoties Rīgas jūrmalā, Jānis Čakste iepazinās ar savu nākamo dzīvesbiedri Justīni Veseri. Laikabiedri viņu kopdzīvi raksturojuši kā ļoti harmonisku un laimīgu. Jānis un Justīne Čakstes uzaudzināja deviņus bērnus – piecus dēlus un četras meitas.

Noorganizējot 1895. gadā Ceturtos vispārējos latviešu dziesmu un mūzikas svētkus Jelgavā, Čakste iegūst sevišķu popularitāti. Viņa kā ievērojama sabiedriskā darbinieka vārds izskan visā Latvijā.

Lai labāk varētu paust savas domas, Jānis Čakste 1888. gadā atpirka laikrakstu "Tēvija" un bija tā atbildīgais redaktors. Šajā laikrakstā bieži tika publicēti viņa raksti un arī citu autoru darbi, kas asi vērsās pret vācu muižniecību. Čakste bija aktīvs cīnītājs par agrāro reformu Latvijā. Šo cīņu viņš vēl vairāk pastiprināja, būdams Krievijas I valsts domes deputāts.

Pēc domes atlaišanas Čakste atgriezās Jelgavā un, kaut arī viņa politiskā darbība uz laiku tika bremsēta, joprojām rosīgi darbojās dažādās komitejās. Šajā laikā viņš kopā ar ģimeni dzīvoja lauku mājās Aučos, kur kopā ar bērniem 1912. gada pavasarī iestādīja vairākus tūkstošus ābelīšu. Bermonta uzbrukuma laikā skaisto dārzu iznīcināja. 1915. gadā Jāņa Čakstes ģimene bija spiesta atstāt iekopto saimniecību un doties bēgļu gaitās. Čakstes aktivitāte izpaudās arī šajā situācijā. Viņš piedalījās Bēgļu komitejas izveidošanā un kļuva par tās vadītāju.

Sarežģīts un likumots bija paša Jāņa Čakstes un viņa ģimenes ceļš atpakaļ uz dzimteni 1918. gadā. Vēl īsti nepaspējis noslaucīt ceļa putekļus, viņš jau tika ievēlēts par Latvijas Tautas padomes priekšsēdētāju. Blakus saviem tiešajiem pienākumiem valdībā viņš strādāja arī Latvijas Universitātē par starpvalstu tiesību docentu un profesoru. Lekcijas lasī Jānis Čakste turpināja, būdams arī Satversmes sapulces prezidents. Pasniedzēja darbu viņš pārtrauca tikai 1922. gada rudenī, kad tika ievēlēts par Valsts prezidentu.

Izcilā Latvijas valsts un politiskā darbinieka mūžs aprāvās 1927. gada 14. martā. Viņa darbība Latvijas labā ir novērtēta ar I šķiras Triju Zvaigžņu ordeni.

Kā tika veidots Rīgas Brāļu kapu memoriālais ansamblis?

Brāļu kapi Rīgā ir izcilākais Latvijas memoriālais ansamblis. Tas veltīts pirmajā pasaules karā un Latvijas brīvības cīņās kritušajiem karavīriem. Rīgas Brāļu kapos guldīti aptuveni 2000 varoņu, to vidū vairāk nekā 200 nezināmo karavīru.

Brāļu kapi atrodas piecus kilometrus no pilsētas centra un aptver deviņus hektārus lielu teritoriju.

Brāļu kapu iekārtošana ilga 21 gadu, un to tapšanā atzīmējami divi posmi. Pirmais posms aptver laika periodu no 1915. gada līdz 1923. gadam. Jau pirmā pasaules kara sākumā cariskās Krievijas Kara ministrija izskatīja jautājumu par frontē kritušo karavīru piemiņas saglabāšanu. Īpaši aktīvi šo jautājumu risināja Rīgā. 1915. gada sākumā organizatoriskie pasākumi bija pavirzījušies uz priekšu tiktāl, ka varēja uzsākt kapu plānošanu. Brāļu

kapu pirmmetu izstrādāja arhitekts Eižens Laube. Pēc Rīgas dārzu direktora ainavu arhitekta Andreja Zeidaka priekšlikumiem tika iekārtota kapu ainaviskā daļa. Jau šajā Brāļu kapu izveides posmā nopietni domāja par materiālu, no kura ansambli veidot. Materiālam vajadzēja būt tādām, kas pārdzīvotu gadu simtus, – izturīgam un vienkāršam. Par tādu atzina Allažu šūnakmeni. Nākamais posms iesākās ar Brāļu kapu komitejas izsludināto konkursu 1923. gadā. Tā trešajā kārtā piedalījās tēlnieki Burkards Dzenis, Teodors Zaļkalns, Emīls Melderis, Richards Maurs, Jānis Roberts Tilbergs, arhitekti Eižens Laube, Ernests Štālbergs, Augusts Malvess u.c. Tā bija nejaušība, ka konkursa trešajā kārtā iekļuva arī jaunais tēlnieks Kārlis Zāle. No konkursā iesniegtajiem pieciem projektiem par labāko atzina tieši Kārļa Zāles darbu.

Rīgas Brāļu kapu celtniecība ilga 12 gadus. Šajā laikā memoriālā ainava, atbilstoši tēlnieka Kārļa Zāles iecerei, tika izveidota par ainavisku, arhitektonisku un tēlniecisku ansambli. Ansambļa arhitektoniskos darbus vadīja profesors akadēmiķis Pēteris Feders. Brāļu kapu ansambļa iekārtošanā piedalījās arī arhitekts Aleksandrs Birzenieks, tēlnieki Mārtiņš Šmalcs, Nikolajs Maulics, Pēteris Banders u.c.

Brāļu kapu memoriālo ansambli iesvētīja 1936. gada 11. novembrī – Lāčplēša dienā. Memoriālu veido trīs daļas. Aiz Brāļu kapu ieejas vārtiem sākas Pārdomu ceļš ar 205 metrus garo liepu gatvi. Pa Pārdomu ceļu sasniedzama Varoņu terase ar Svētās uguns altāri, ko ieskauj ozolu birzs. Savukārt no Varoņu terases paveras skats uz Kapulauku, kuru noslēdz Latvijas siena ar ansambļa vainagojošo skulpturālo grupu – Mātes tēlu ar kritušajiem dēliem. Urnā zem Mātes tēla sabērtas 517 riekšavas zemes – no katra toreizējā Latvijas pagasta pa riekšavai.

Brāļu kapu memoriālais ansamblis bija pirmais šāda veida ansamblis Eiropā.

Ko vēstī Brīvības piemineklis?

Brīvības piemineklis ir viens no izcilākajiem Latvijas vēstures, arhitektūras un mākslas pieminekļiem. Tas uzcelts Rīgā par tautas saziēdotiem līdzekļiem. Iecere celt šādu pieminekli radās jau Latvijas atbrīvošanas cīņu izskaņā – 1920. gadā.

1922. gada septembrī izsludināja konkursu par “Piemīņas staba” celšanu Rīgā. Konkurss uzaicināja piedalīties tēlniekus Burkardu Dzeni, Teodoru Zaļkalnu, Emīlu Melderi, Kārli Zāli un arhitektus Eiženu Laubi un Ernestu Štālbergu. Šajā konkursā, ko vērtēja tikai Ministru kabinets, par labāko tika atzīts arhitekta Eižena Laubes darbs. Taču pēc sabiedrībā plaši pazīstamu kultūras darbinieku iebildumiem 1923. gadā tika izsludināts jauns konkurss – tagad jau Brīvības pieminekļa celšanai. No 29 iesniegtajiem projektiem pirmo un otro vietu dalīja tēlnieces Martas Liepiņas-Skulmes un Kārļa Zāles darbi. Kaut arī šie darbi tika prēmēti, neviens projekts netika atzīts par īstenojamu, tāpēc izsludināja jau trešo konkursu, kurā uzaicināja piedalīties Kārli Zāli, Martu Liepiņu-Skulmi, Teodoru Zaļkalnu, Emīlu Melderi un Eiženu Laubi. Arī šajā konkursā vēl netika pateikts galavārds, un tikai 1929. gadā tika izsludināts ceturtais konkurss – šoreiz gan pēdējais.

Gan trešajā, gan ceturtajā konkursā ievēribu guva Kārļa Zāles darbi. Pēdējā posmā sacensība notika starp Kārļa Zāles un Teodora Zaļkalna projektiem. Ar vienas balss vairākumu žūrija nosvērās Kārļa Zāles pusē. Abi latviešu vadošie tēlnieki jau Brāļu kapu konkursā bija mērojušies spēkiem, un arī toreiz uzvarēja 12 gadus jaunākais Kārlis Zāle. Diemžēl tas bija iemesls tam, lai abu izcilo tēlnieku starpā valdītu nelabvēlība.

1931. gada 18. novembrī Brīvības bulvārī, vietā, kur agrāk atradās piemineklis Krievijas caram Pēterim I, gulēja pamatakmeni jaunajam piemineklim. Darbu arhitektonisko vadību uzņēmās Ernests Štālbergs. Brīvības pieminekli ideja izteikta arhitektoniskā un tēlnieciskā valodā. To padara bagātu simbolisku tēlu grupas un vēsturisku notikumu atspoguļojums. Pieminekļa kopējais augstums ir 42,7 metri. Kā materiāls pieminekli izmantots gaišpelēkais Leipestenes un sārtais Mirskilas granīts no Somijas, Tivoli travertīns no Itālijas un Zviedrijā iegādātais varš. Kārlis Zāle ideju īstenojis 12 ciļņos un vienā apaļskulptūrā. Ansambli izveidotas 13 skulpturālas grupas, kurās ietverti 56 portretiski tēli. Visas grupas izvietotas vairākos līmeņos. Tēlnieciskajām grupām apakšējā līmenī ir vienota tematiska ievirze – tās simbolizē tautas fiziskā un garīgā darba jēgu, tautas stiprumu, brīvības cildinājumu un paš aizsardzības spēku. To raksturo grupas “Darbs”, “Tēvzemes sargi”, “Ģimene” un “Gara darbinieki”. Šajā līmenī pret Vecrīgu vērstās fasādes centrā iekalti pieminekļa veltījuma vārdi – “TĒVZEMEI UN BRĪVĪBAI” (šādu tekstu ieteicis rakstnieks Kārlis Skalbe). Nākamā stāva plastiskajos veidojumos attēloti tautas sapņi un ideāli – “Lāčplēsis”, “Važu rāvēji”, “Latvija”, “Vaidelotis”. Šajā līmenī pieminekli ietverti arī divi vienīgie ilustratīvie ciļņi – “1905. gads” un “Cīņa pret bermontiešiem uz Dzelzs tilta”, kas vēsta par pagātnes cīņām. Devīppadsmit metrus augsto obelisku vainago deviņus metrus augstais Brīvības tēls ar trim zvaigznēm izstieptajās rokās. Apzeltītās zvaigznes simbolizē trīs Latvijas novadus – Kurzemi, Vidzemi un Latgali.

Brīvības tēlu varā kaldināja zviedru tēlnieks Ragnārs Mirsmedens. Viņa pienākumos ietilpa arī tēla patinēšana (īpaša vara priekšmetu apstrāde, lai pasargātu tos no bojāšanās), zvaigžņu un jostas apzeltīšana. Uz Zviedriju devās arī latviešu mākslinieki metālkalēji Jānis Zibens

un Arnolds Naika. Viņiem bija uzticēta pieminekļa zvaigžņu kaldināšana.

Brīvības pieminekļa centrālajai daļai pieguļ terase, kuras sienās izveidoti divi cilņi – “Karavīru gājiens” un “Dziesmu svētku gājiens”.

Kaut arī piemineklis ir piedzīvojis laiku, kad pastāvošā vara to noliegusi, gribējusi pat iznīcināt, latviešu tauta to vienmēr ir uztvērusi kā daļu no sevis, kā Brīvības simbolu, kas celts par tās saziēdotiem līdzekļiem.

Ko paveicis Kārlis Zāle?

Ievērojamais latviešu tēlnieks Kārlis Zāle (Zālīte) ir dzimis 1888. gada 16. oktobrī Mažeikšos (toreizējā Kauņas guberņā). Viņa tēvs bija liepājnieks Fricis Zālīte – pēc profesijas mūrnieks, bet māte – rucaviete Ilze Āžēna. No tēva Kārlis Zāle mantoja dzīvesprieku, spēcīgu organismu, sacensību garu un plašu vērienu, bet no mātes – rosīgu, bagātu fantāziju, spēju aizrautīgi un tēlaini stāstīt dzīvē novēroto. Par to, kā Zālīte pārvērtās Zālē, pats tēlnieks esot paskaidrojis, ka Zālīte – tas esot “tāds maziņš” un neatbilstot viņa vērienam, gribējis kaut ko lielāku. Taču īsi pirms savas nāves tēlnieks atkal atgriezās pie sava sākotnējā dzimtas uzvārda – Zālīte.

Savus bērnības gadus Kārlis Zāle aizvadīja Liepājā. Jau divpadsmit gadu vecumā viņš no māla un ģipša sācis veidot dažādus ornamentus, eņģeļšus un rozītes. Kaimiņu puika to visu esot pārdevis tirgū, bet pašam māksliniekam no samaksas gan nekas neesot ticis. Apguvis amata prāsmes pamatus pie tēva, Kārlis Zāle sāka īstas mācības pie būvuzņēmēja Gustava Rīges. Šajā uzņēmumā viņš izgāja īstu dzīves skolu. Nedaudz vēlāk, kāda sava

drauga ietekmēts, viņš 1909. gadā devās uz Krieviju – uz Kazaņas mākslas skolu, kur mācījās tēlniecības nodaļā kā brīvklausītājs, jo jauneklīm trūka vidējās izglītības.

Liepājā Kārlis iebrauca reti, bet kāda no šīm reizēm bija liktenīga, jo, ciemojoties bērņības pilsētā, viņš iepazinās ar Annu Briedi, un 1912. gadā abi svinēja kāzas. 1914. gadā tēlnieks ar sievu aizbrauca uz Maskavu, bet jau 1915. gadā pārcēlās uz Petrogradu, kur 1917. gadā iestājās Ķeizariskās mākslas veicināšanas biedrības mākslas skolā, vēlāk Mākslas akadēmijas Augstākās mākslas skolā. Studiju laikā viņš darbojās Padomju Krievijas monumentālās propagandas plāna realizācijā. Šā plāna ietvaros viņš veidojis Itālijas nacionālā varoņa Džuzepes Garibaldi un krievu revolucionārā demokrāta Nikolaja Dobroļubova krūšutēlus.

1920. gadā tēlnieks atgriezās Latvijā, bet 1922. gadā uz septiņiem mēnešiem aizbrauca uz Vāciju. Šis laiks bija iespaidiem un atziņām pilns. Tur viņš iepazinās ar jaunajiem strāvojumiem mākslā. Laiks no 1922. gada līdz 1936. gadam tēlnieka mūžā ir paliekošu vērtību radīšanas laiks – tie ir Brāļu kapi un Brīvības pieminekļi Rīgā.

Kārlis Zāle ir veidojis arī pieminekļus pulkvedim Oskaram Kalpakam Visagala kapos pie Meirāņiem, rakstniekam Andrejam Pumpuram Rīgā Lielajos kapos, pieminekli Sudrabkalniņā (Rīgā, Imantā) 6. Rīgas pulka karavīriem, kas aizstāvēja Rīgu cīņās pret bermontiešiem 1919. gadā. Viņa roku darinātie pieminekļi ir uzstādīti mūža atdusas vietās Rīgas Meža kapos, Valmierā, Trikātā un citur. Kārlis Zāle darbojās arī stājtēlniecībā (Jāņa Raiņa un aktrises Daces Akmentiņas krūšutēli Nacionālajā teātrī). 1936. gadā viņu iecēla par Latvijas Mākslas akadēmijas profesoru, Monumentālās tēlniecības meistar-darbnīcas vadītāju.

Kā visas spilgtas personības, Kārlis Zāle atradās sabiedrības uzmanības centrā. Par viņu runāja, viņu

apskauda. Spēcīgais raksturs, fenomenālās darbaspējas, panākumi konkursos, organizatoriskais vēriens un uzņēmība savu monumentālo darbu īstenošanā izraisīja citos māksliniekos gan apbrīnu, gan skaudību.

Uzskatīja, ka viņš visur gājis pa parādes durvīm, visur vienmēr uzvarējis ar savas spēcīgās personības varu. Stāsta, ka pēc Brīvības pieminekļa oficiālās pieņemšanas viņš ar lidmašīnu aizvedis komisijas locekļus uz Parīzi, lai pacienātu tos ar pusdienām un franču konjaku. Taču ikdienā mākslinieka raksturīgākā īpašība bija vienkāršība. Kārli Zāli – latviešu monumentālās tēlniecības pamatlicēju un tās izcilāko pārstāvi – valdība apbalvoja ar Tēvzemes balvu un Triju Zvaigžņu ordeni.

Kārlis Zāle miris Inčukalnā 1942. gada 8. februārī un radis mūža atdusas vietu Rīgas Brāļu kapos.

Vai Rīgai ir savs Baltais nams?

Laikam gan pasaulē vispazīstamākais Baltais nams ir Amerikas Savienoto Valstu prezidenta rezidence Vašingtonā. Taču arī Rīgai ir savs Baltais nams. Tajā gan nemājo Latvijas Republikas prezidents, un tūlīt pat jāteic, ka nams ne vienmēr ir bijis baltā krāsā. Savas pastāvēšanas pirmajos gados tā fasāde bija brūni sarkanā krāsā ar melnām būvdetaļām, vēlāk arī zaļi pelēka. Balts šis nams kļuva pēc pirmā pasaules kara. Kas tad ir šis mīklainais Rīgas Baltais nams, un kas tajā mīt?

Tas ir Nacionālās operas nams, kas atrodas pašā Rīgas centrā, taču ne vienmēr tajā mājopusi opera. Par teātra ēkas celtniecību rīdzinieki domāja jau 19. gadsimta sākumā, bet līdzekļu trūkuma dēļ tālāk par projektiem netika. Lai kādu no šiem projektiem īstenotu, vajadzēja uzsākt

naudas vākšanu. Par pamatu tam kalpoja procenti, ko ienesa noguldītā nauda par 1831. gadā pārdoto pilsētas labības rezerves fondu. Sapņa realizāciju tuvināja arī Rīgas nocietinājumu sistēmas likvidēšana 1856. gadā un atļauja celt mūra namus priekšpilsētās.

Pilsētai tika piedāvāti vairāki teātra ēkas projektu varianti. No tiem izvēlējās Pēterburgas arhitekta profesora Ludviga Bonšteta izstrādāto projektu. Tas bija pieņemams arī būvizmaksu ziņā. Tikko kā noraktajā Pankūku bastionā teātra ēkas pamatakmeni ielika 1860. gada 4. augustā. Bet pēc gada – 1861. gada septembrī – celtne bija jau zem jumta. Teātra būvdarbus vadīja Rīgas arhitekti Heinrihs Šēls un Frīdrihs Vilhelms Hēss. Rīgas pilsētas teātri (tā to tolaik sauca) atklāja 1863. gada 29. augustā. Teātra galveno fasādi rotāja sešu jonisko kolonnu portiks ar alegorisko skulptūru grupām.

Jaunuzcelto teātri sauca arī par Pirmo Rīgas pilsētas teātri (vācu teātri), jo 1902. gadā pabeidza celt Otro Rīgas pilsētas teātri (krievu teātri; tagad Nacionālais teātris). Teātra būvdarbi tolaik izmaksāja ap 280 000 rubļu, no tiem 100 000 bija sudraba rubļi. 19. gadsimta beigās ēku papildināja ar nelielu dekorāciju novietni. Nama tālāku attīstību pārtrauca ugunsgrēks, kas 1882. gada 14. jūnijā izcēlās bojātas gāzes apgaismošanas ierīces dēļ. Uguns stihijā teātris pilnīgi izdega.

Teātra ēkas atjaunošanu veica laikā no 1885. gada līdz 1887. gadam pēc Reinholda Šmēlinga projekta un viņa vadībā. Pilnīgi saglabāja Ludviga Bonšteta izstrādāto ēkas ārējo arhitektonisko veidolu. Kanālmalā parādījās mašīnu māja ar ūdensapgādes un ugunsdzēsības sūkņiem un centrālapkures ietaisēm. Blakus teātra ēkai uzcēla arī elektrostaciju un teātri – pirmo reizi Rīgā – ierīkoja elektrisko apgaismošanu. Atjaunošanas rezultātā pilnīgi pārveidoja iekštelpas. Lielāka un augstāka kļuva arī skatītāju zāle. Teātra ēka vēlreiz cieta ugunsgrēkā Bermonta

uzbrukuma laikā 1919. gadā, kad izdega skatuves daļa. Te nu jāpiebilst, ka no 1919. gada teātra ēka arī kļuva par operas teātra mājvietu un vēlāk ieguva Nacionālās operas nama nosaukumu.

Lai izceltu ēkas arhitektūru, teātra priekšā tika ierīkots skaists dārzs. Tajā 1888. gadā atklāja tēlnieka Augusta Folca veidoto strūklaku "Nimfa" (1986. gadā tēlniece Mirdza Lukaža strūklaku restaurēja). 20. gadsimta beigās arī pats Baltais nams piedzīvoja savu atdzimšanu. Tas, atjaunots un iespēju robežās apgādāts ar jaunākajiem zinātnes un tehnikas sasniegumiem, iesoļos 21. gadsimtā.

Kas bija aizsargu organizācija?

Izveidojoties Latvijas valstij, liela nozīme bija bruņotām aizsargu organizācijām kārtības uzturēšanai armijas aizmugurē. Sākumā visiem 18 līdz 60 gadus veciem laukos dzīvojošiem vīriešiem piespiedu kārtā vajadzēja pildīt sargu dienestu uz lielākajiem ceļiem, lai aizturētu noziedzīgas vai šaubīgas personas. Šis pienākums ne vienmēr guva lielu atsaucību. Tāpēc 1919. gada 20. martā iekšlietu ministrs Miķelis Valters izveidoja aizsargu organizāciju. Tā bija brīvprātīga organizācija, kurā uzņēma valstiski noskaņotus cilvēkus ar nevainojamu stāju.

Sākumā aizsargos iestājās bijušie brīvības cīnītāji, bet vēlāk organizācijas sastāvs kļuva raibāks. Ar laiku tā izveidojās par brīvprātīgu Latvijas armijas rezervi un kļuva par reālu spēku arī valsts politiskajā dzīvē. Tā ņēma aktīvu dalību arī Kārļa Ulmaņa 1934. gada 15. maija apvērsumā.

Līdz 1934. gadam aizsargu organizācija bija pakļauta Iekšlietu ministrijai, bet pēc 1934. gada sāka darboties

Sabiedrisko lietu ministrijas paspārnē. Sākumā izskanēja doma, ka aizsargu organizāciju vajadzētu pakļaut Kara ministrijai kā Igaunijā un Somijā, bet tad Latvijai praktiski būtu jāuztur divas armijas. Pēc izveidošanās aizsargu organizācija saņēma tikai nelielus valsts pabalstus, kas bija trīsreiz mazāki nekā Igaunijā. Sākot ar 1925. gadu, pie aizsargu nodaļām veidojās arī aizsardžu pulciņi. Aktīvi darbojās arī aizsargu jaunatnes vienības – jaunsargi un jaunsardzes. Aizsargi, aizsardzes un šīs organizācijas jaunieši aktīvi piedalījās lauku kultūras dzīvē. Lai uzturētu labu stāju un sportisko formu, liela nozīme aizsargu ikdienā bija arī sportam.

1940. gada janvārī aizsargu organizācijā sastāvēja 32 000 aizsargu. Tie bija sadalīti pēc aprīņķiem 19 pulkos. Bija dzelzceļu aizsargu pulks, 20 aizsargu velosipēdistu rotas, 13 jātnieku divīzijas, 3 jūras divīzijas, 8 lidmašīnu eskadriļas (24 lidmašīnas). Šajā laikā organizācijā darbojās arī 15 000 aizsardžu un apmēram 14 000 jaunsargu un jaunsardžu. 1940. gada jūlijā pēc Latvijas iekļaušanas Padomju Savienībā organizācija tika likvidēta.

Latvijā pēc 1991. gada ir mēģinājumi aizsargu organizācijas atjaunot.

Cik liela ir Latvija?

Vienkāršākā atbilde ir šāda – Latvija ir 64 589 kvadrātkilometrus liela. Taču šis skaitlis daudz vairāk izsaka tad, ja tas tiek ar kaut ko salīdzināts. Latvija aizņem tikai vienu septiņi tūkstoši astoņi simti deviņdesmit piekto daļu (1/7895) Zemes virsmas (Zemes virsmas kopējā platība ir 510 200 000 kvadrātkilometri). Savukārt, tā kā sauszeme sastāda 29 procentus vai aptuveni trešo daļu Zemes

virsmas, tad Latvija aizņem vienu divi tūkstoši divi simti deviņdesmito daļu ($1/2290$) sauszemes.

Latvija ir apmēram 264 reizes mazāka par Krieviju, kas pēc platības ir lielākā valsts pasaulē (Krievijas platība ir ap 17 000 000 kvadrātkilometru). Taču Latviju nevar uzskatīt par mazu valsti. Piemēram, Eiropas un arī pasaules mazākā valsts ir Vatikāns – tās platība ir tikai 0,44 kvadrātkilometri jeb 44 hektāri, tātad Latvija ir gandrīz 150 000 reižu lielāka. Latvija ir lielāka arī par daudzām citām pasaules valstīm, piemēram, Eiropā vien – par Horvātiju, Bosniju un Hercegovinu, Slovakiju, Igauniju, Dāniju, Nīderlandi, Šveici, Moldovu, Beļģiju, Albāniju, Maķedoniju, Slovēniju, Luksemburgu, Andoru, Maltu, Lihtenšteinu, Sanmarīno, Monako un jau minēto Vatikānu. Eiropā nedaudz lielākas par Latviju ir Lietuva, Īrija, Čehija un Austrija. Lielākā valsts Eiropā (neskaitot Krieviju, kas atrodas arī Āzijā) – Ukraina – ir apmēram 10 reižu lielāka par Latviju.

To, cik liela ir Latvija, var raksturot arī citādāk. Attālums starp Latvijas austrumu un rietumu robežu sasniedz 450 kilometrus, bet starp dienvidu un ziemeļu robežu – 210 kilometrus. Latvijas galējais rietumu punkts atrodas Liepājas rajona Nīcas pagastā, Baltijas jūras krastā pie Bernātiem ($20^{\circ}58'$ austrumu garuma), austrumu punkts – Ludzas rajona Pasienes pagastā pie Konovalovas ($28^{\circ}14'$ austrumu garuma), dienvidu punkts – Daugavpils rajona Līdumnieku pagastā ($55^{\circ}40'$ ziemeļu platuma) un ziemeļu punkts – Valmieras rajona Ipiķu pagastā ($58^{\circ}05'$ ziemeļu platuma).

Latvijas lielumu var raksturot arī robežas garums. Mūsu dienās robežas ar kaimiņvalstīm vēl tiek precizētas, tāpēc precīzu skaitļu pašlaik nav. Latvijas robežas garums varētu būt apmēram 1865 kilometri, no kuriem savukārt apmēram 1365 kilometri ir sauszemes robežas garums, bet 500 kilometru – jūras piekrastes robežas garums.

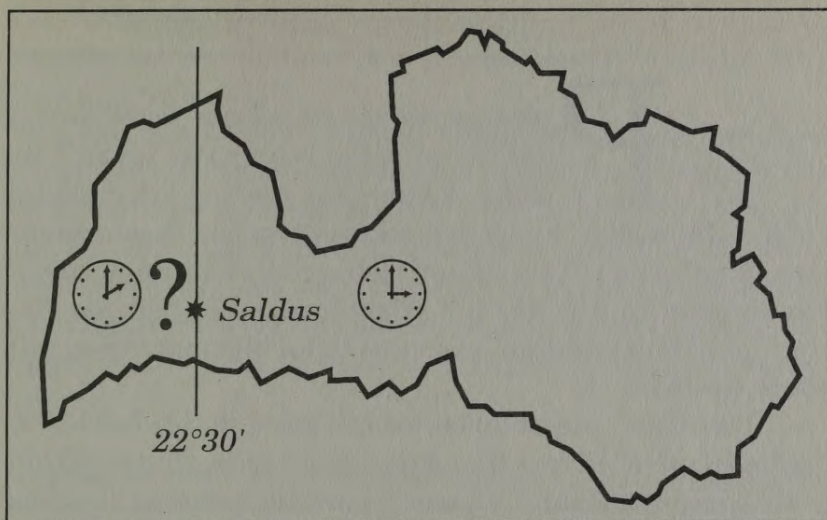
Kādā laika joslā ir Saldus?

Vienā un tajā pašā brīdī pulkstenis dažādās zemeslodes vietās rāda dažādu laiku. Visa zemeslodes virsma pa meridiāniem (meridiāns ir iedomāta līnija, kas pa Zemes virsmu savieno Ziemeļpolu un Dienvidpolu) ir sadalīta tieši 24 laika joslās – tātad laika joslu skaits ir vienāds ar stundu skaitu diennaktī. Šīs 24 laika joslas ir sanumurētas no 0 līdz 23. Blakus esošajās laika joslās laiks atšķiras tieši par vienu stundu. Reizēm gan starp valstīm vai citām teritorijām, kas atrodas blakus esošajās laika joslās, laiks atšķiras tikai par pusstundu un pat tikai par 20 minūtēm. Taču tie ir reti izņēmumi un nekādi nesaistās ar Latviju.

Tā kā meridiāni sadala zemeslodi 360 grādos, katras laika joslas platums ir 15 grādi. Par sākuma laika joslas vidējo meridiānu ir izvēlēts Griničas meridiāns, kas iet caur Londonu un ko sauc par nulles meridiānu. Sākuma laika josla aizņem 7,5 grādus uz abām pusēm no nulles meridiāna. Uz austrumiem sākuma laika joslai seko pirmā laika josla (no 7,5 grādiem līdz 22,5 grādiem uz austrumiem no Griničas). Pirmajai laika joslai savukārt seko otrā laika josla (no 22,5 grādiem līdz 37,5 grādiem uz austrumiem no Griničas) un tā tālāk – līdz divdesmit trešajai laika joslai, kas robežojas ar sākuma laika joslu.

Tātad, ja sākuma laika joslā pulkstenis rāda 0 jeb 12 naktī, pirmajā laika joslā pulkstenis rāda 1, otrajā – 2, trešajā – 3 un tā tālāk. Laiku, ko pulkstenis rāda sākuma laika joslā, sauc par pasaules laiku un arī par Griničas jeb Rietumeiropas laiku. Savukārt laiku, ko pulkstenis rāda pirmajā laika joslā, sauc par Viduseiropas laiku, bet otrajā laika joslā – par Austrumeiropas laiku.

Ieskatoties kartē, ir redzams, ka Latvija aizņem teritoriju apmēram starp 21. grādu (Liepāja) līdz 28. grādam

(Zilupe) uz austrumiem no Griničas. Tā kā pirmās un otrās laika joslas robeža ir 22,5 grādus uz austrumiem no Griničas, tad iznāk, ka Latvijas teritorija atrodas divās laika joslās – pirmajā un otrajā.

Starp citu, 22,5 grādu līnija iet tieši caur Saldū. Tas nozīmē, ka Saldus rietumu daļa atrodas pirmajā laika joslā un te ir Viduseiropas laiks, bet pilsētas austrumu daļa – otrajā laika joslā, kur ir Austrumeiropas laiks. Skaidrs, ka pulksteņi Saldū divus dažādus laikus nerāda. Tad rastos lielas neērtības un juceklis ne tikai saldēniekiem, bet arī citiem Latvijas iedzīvotājiem. Latvija ir maza valsts, tāpēc ir pieņemts, ka tā atrodas otrajā laika joslā, un pulksteņi Latvijā rāda Austrumeiropas laiku.

Arī citur laika joslu robežas pa iepriekš minētajiem meridiāniem iet tikai pa okeāniem, jūrām, tuksnešiem un citām mazapdzīvotām vietām. Parasti laika joslu robežas iet pa valstu, štatu, apgabalu robežām, upēm vai kalnu grēdām un citām dabiskām robežām, kas ir tuvas īstajām laika joslu robežām. Kāpēc tas tā? Kaut vai tāpēc, lai Saldū pulksteņi rādītu vienu un to pašu laiku.

Vai Latvijā ir izzudušas pilsētas?

Protams, uzreiz rodas cits jautājums – vai tad pilsētas vispār var izzust? Izrādās, ka var gan, pie tam ļoti dažādos veidos. Jāpiebilst, ka te gan nebūs runa par tā saucamajām senpilsētām (“pils sētām”) jeb senlatviešu apmetnēm, kas lielākoties atradās pie pilskalniem, bet gan par “īstām” pilsētām – tādām, kas savā laikā bija ieguvušas pilsētas tiesības.

Pirmkārt, pie zudušajām pilsētām jāmin četras viduslaiku pilsētas, kas tika izpostītas karos. Divas no tām ir Koknese un Rauna – abas ieguvušas pilsētas tiesības 14. gadsimtā, un abas arī nopostītas vienā laikā – 18. gadsimta sākumā, kad ritēja Ziemeļu karš. Šajā pašā karā tika izpostīta arī Sēlpils, kas par pilsētu kļuva 17. gadsimtā. 14. gadsimtā pilsētas tiesības ieguva arī Straupe, kas tika sagrauta 17. gadsimta sākumā, Polijas – Zviedrijas kara laikā. Tiesa, visas šīs vietas ir apdzīvotas arī šodien, taču tās vairs nav pilsētas.

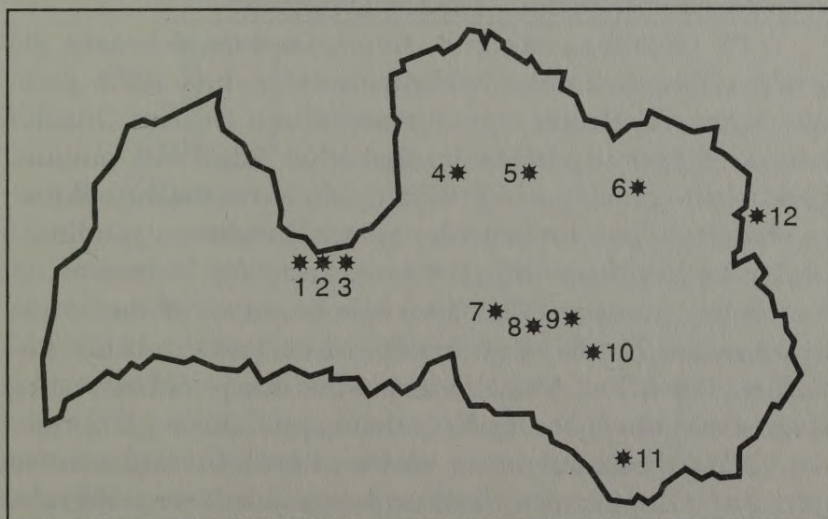
Viena no Latvijas pilsētām savas tiesības zaudēja pēc otrā pasaules kara, kurā tā tika stipri nopostīta. Tolaik tā bija arī mazākā Latvijas pilsēta, kam pilsētas tiesības bija piešķirtas 1928. gadā, un to sauca Lejasciems. Tā ciemam nebija lemts palikt par pilsētu.

Trīs pilsētas tika apvienotas ar lielākajām kaimiņu pilsētām un tādējādi zaudēja savu pilsētas nosaukumu. 1956. gadā Pļaviņām tika pievienoti Gostiņi, kas bija pilsēta no 1933. gada. Tajā pašā gadā Daugavpilij tika pievienota Grīva (reizēm to sauca Grīva–Zemgale), kas par pilsētu kļuva 1917. gadā (pēc citām ziņām, jau 1912. gadā) un atradās Daugavas pretējā krastā. 1962. gadā atkal tika apvienotas divas pilsētas, kas atradās pretējos Daugavas krastos. Šajā gadā pār Daugavu tika uzcelts tilts,

kas savienoja Krustpili ar Jēkabpili. Tad arī Krustpils, kurai pilsētas tiesības bija piešķirtas 1920. gadā, tika pievienota Jēkabpilij.

Savukārt 1959. gadā no trim pilsētām tika izveidota Jūrmalas pilsēta. Jūrmalas pilsēta radās, apvienojot Sloku (pilsēta no 1785. gada), Ķemerus (pilsēta no 1928. gada) un 1920. gadā dibināto Rīgas Jūrmalu. Patiesības labad gan jāteic, ka pēc otrā pasaules kara Rīgas Jūrmala kādu laiku vairs nebija patstāvīga pilsēta – tā bija iekļauta Rīgas sastāvā, un to sauca par Rīgas pilsētas Jūrmalas rajonu.

1. Ķemeri, 2. Sloka, 3. Rīgas Jūrmala, 4. Straupe, 5. Rauna, 6. Lejasciems,

7. Koknese, 8. Sēlpils, 9. Gostiņi, 10. Krustpils, 11. Grīva, 12. Abrene

Pavisam savādā veidā Latvijai ir zudusi Abrene, kurai pilsētas tiesības tika piešķirtas 1933. gadā. Tolaik to sauca par Jaunlatgali un par Abreni pārdēvēja piecus gadus vēlāk – 1938. gadā. 1944. gadā Abreni un sešus Latvijas pagastus pievienoja Krievijai. Mūsu dienās Abreni sauc par Pitalovu.

Kur var dzirdēt trīs novadu gaiļus dziedam?

Šoreiz domāti tie trīs Latvijas novadi, kurus simbolizē trīs zvaigznes Latvijas ģerbonī – Kurzeme (ar Zemgali un Sēliju), Vidzeme un Latgale. Kur gan varētu vienlaikus dzirdēt trīs novadu gaiļus dziedam? Protams, vietā, kur visi trīs novadi satiekas. Kurzeme kopā ar Zemgali un Sēliju aizņem gandrīz visu Daugavas kreiso krastu. Savukārt Vidzemes un Latgales robeža aptuveni iet pa Pededzi un Aivieksti. Tātad visi trīs novadi satiekas pie Aiviekstes ietekas Daugavā.

19. gadsimta sākumā Aiviekstes labajā krastā pie ietekas Daugavā sāka veidoties miests, kas 1933. gadā kļuva par pilsētu un ieguva nosaukumu Gostiņi. Jāsaka gan, ka Gostiņu patstāvība ilga tikai līdz 1956. gadam, kad tie tika pievienoti Pļaviņām. Miesta attīstību sekmēja abas upes, pa kurām tika vestas preces un pludināti plosti. Liela nozīme bija arī tam, ka toreiz Vidzemes un Kurzemes gubernās ebrejiem bija liegts iegūt īpašumus un tirgoties. Bet Gostiņi atradās toreizējās Vitebskas gubernas stūrī, kas kā ķilis iespiedās starp Vidzemes un Kurzemes gubernām, un te uz dzīvi apmetās daudz ebreju.

Miļam bērnam daudz vārdu – agrāk Gostiņus sauca gan par Glazmanku, Trentelbergi jeb Trentelbergu, Dankeriem un arī par Zarnumiestu. Lielajā ielā vēl tagad apskatāma 1830. gadā uzceltā Gostiņu luterāņu baznīca. Bet nelielā Skanstupīte, kas atdala Vidzemi un Latgali, kādreiz atdalīja arī divas pilsētas – Gostiņus un Pļaviņas. Starp Lielo ielu un Daugavu šalc nepilnu metru augstais Skanstupītes ūdenskritums. Turpat pie Skanstupītes ietekas Daugavā atrodas arī 17. gadsimtā zviedru valdīšanas laikā celtais nocietinājums – Zviedru skansts.

Bet kā tad ar gaiļu dziesmām? Tieši Gostiņos 19. un 20. gadsimta mijā teica, ka te rīta agrumā dzird gaiļu dziedam trijās gubernās – Kurzemes, Vidzemes un Vitebskas gubernā – vai arī trijos novados – Kurzemē (varētu teikt arī, ka Zemgalē vai Sēlijā), Vidzemē un Latgalē. Savukārt 17. un 18. gadsimtu mijā varēja dzirdēt gaiļus dziedam pat trijās valstīs – Zviedrijā (tai tolaik piederēja Aiviekstes labais krasts), Polijā (tai piederēja Aiviekstes kreisais krasts) un Kurzemes hercogistē (Daugavas kreisajā krastā).

Kā Latvija ar Lietuvu mainīja pilsētas?

Uzreiz jāpiebilst, ka toreiz tās nebija pilsētas (vismaz tā, ko saņēma Latvija), toties tagad gan ir. Pirmsākumi šai maiņai meklējami 1819. gadā, kad gan Lietuva, gan Latvija ietilpa Krievijas impērijas sastāvā. Šajā gadā Kurzemes gubernai pievienoja Palangas pagastu, kas līdz tam bija Kauņas gubernā. Pēc 99 gadiem – 1918. gadā – tika proklamēta Latvijas Republika, kuras sastāvā ietilpa arī visa bijusī Kurzemes gubernā, tātad – arī Palanga. Un iznāca tā, ka Latvijai bija robeža ar Klaipēdas novadu, kas līdz 1919. gadam piederēja Vācijai, bet Lietuva bija palikusi bez pieejas Baltijas jūrai.

1921. gadā Latvija kļuva par starptautiski atzītu valsti (Latvijas neatkarība tika atzīta *de iure*) un sākās valsts robežas izveidošana. Latvija nāca Lietuvai pretī un, veidojot robežu ar Lietuvu, atdeva tai Palangu, atjaunojot Lietuvas pieeju Baltijas jūrai. (Jāpiebilst gan, ka jau 1923. gadā Lietuvas sastāvā nonāca Klaipēdas novads. Tādējādi Lietuva stipri pagarināja savu jūras robežu un ieguva arī ostas pilsētu Klaipēdu, bet vēl pēc 16 gadiem –

1939. gadā – to zaudēja; novads atkal nonāca Vācijas rokās.) Savukārt Lietuva, lai kompensētu Palangas ieguvumu, 1921. gadā iedeva Latvijai teritoriju, kas līdz tam kā ķīlis iesniedzās Latvijā ap Aknīsti.

Bet kad tad Palanga un Aknīste kļuva par pilsētām? Palanga pilsētas tiesības (tā saucamās Magdeburgas tiesības) ieguva jau 1791. gadā un 1932. gadā ieguva otrās šķiras pilsētas tiesības, bet par “īstu” pilsētu Palanga kļuva tikai 1952. gadā. Turpretī Aknīstei pilsētas tiesības piešķirtas tikai 1991. gadā. Mūsu dienās Palangā ir 20 tūkstoši iedzīvotāju, bet Aknīstē dzīvo tikai pusotra tūkstoša cilvēku.

Kad Latvijā izdeva pirmo enciklopēdiju?

Vārds “enciklopēdija” ir cēlies no grieķu valodas un pēc būtības nozīmē visaptverošu, sistematizētu izglītību. Reizēm enciklopēdijas sauc arī par konversācijas vārdnīcām. Franču valodā vārds “konversācija” nozīmē sarunu; tas cēlies no līdzīga latīņu valodas vārda, kas savukārt nozīmē “saiešanu”. Tātad secinājums – ja gribi sarunāties, jāzina, par ko runāt. Un šīs zināšanas, kaut arī reizēm virspusējas, var smelties no dažādām enciklopēdijām jeb konversācijas vārdnīcām.

Enciklopēdijas mūsu dienās Latvijā ir samērā iecienītas. Tiek izdotas gan Latvijā patstāvīgi sagatavotas, gan tulkotas enciklopēdijas. Pēc uzbūves enciklopēdijas var būt visai dažādas – aptvert zināšanas tikai par kādu atsevišķu nozari vai visas zināšanu jomas. Pirmās enciklopēdijas sauc par nozaru enciklopēdijām, bet otrās – par vispārīgajām jeb universālajām enciklopēdijām. Reģionālās enciklopēdijas sniedz ziņas par kādu noteiktu teritoriju (reģionu) – kontinentu, valsti, pilsētu. Arī raksti enciklopēdijās var būt sakārtoti dažādā veidā – pēc alfabēta, pa tematiem vai arī kādā citādā veidā.

Enciklopēdiju sagatavošana un izdošana ir visai darbietilpīga. Tā prasa gan zināšanas, gan pieredzi, gan laiku. Tā kā gan zināšanas, gan pieredze, gan laiks maksā naudu, arī naudas vajag diezgan daudz.

Latviešu valodā pirmā enciklopēdija bija “Konversācijas vārdnīca”, ko Jelgavā sāka izdot valodnieks un gramatizdevējs Jēkabs Dravnieks (Draviņš–Dravnieks). Tās pirmā burtnīca iznāca 1891. gadā. Līdz 1898. gadam iznāca 27 burtnīcas. Divas pēdējās burtnīcas izdeva ievērojamā latviešu sabiedriskā darbinieka Jura Alunāna

brālis grāmatizdevējs Indriķis (Heinrihs) Alunāns. Taču naudas trūkuma dēļ šī enciklopēdija netika pabeigta.

1906. gadā iznāca Rīgas latviešu biedrības Zinību komisijas (vēlāk – Derīgu grāmatu nodaļa) sagatavotās “Konversācijas vārdnīcas” pirmais sējums. Šis izdevums tika pabeigts, kaut gan vārdnīcas pēdējais – ceturtais sējums iznāca tikai 1921. gadā.

Taču par pirmo enciklopēdiju latviešu valodā var uzskatīt arī Gotharda Frīdriha Stendera jeb Vecā Stendera darbu “Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas”, ko 1774. gadā Jelgavā un Aizputē izdevis grāmattirgotājs Jakobs Heinrihs Hincs. Šajā grāmatā latviešu lasītājs – zemnieks – pirmoreiz tiek iepazīstināts ar dabaszinātņu pamatiem (ģeogrāfiju, astronomiju, fiziku un ķīmiju), vēsturi, filozofiju un arī ar daudzām praktiskām lietām. 1796. gadā Jelgavā tika izdots “Augstas gudrības grāmatas” trešais izdevums, ko bija papildinājis un pārstrādājis Vecā Stendera dēls Aleksandrs Johans Stenders (Jaunais Stenders).

Kad notika pirmie dziesmu svētki?

Pirmās latviešu dziedāšanas biedrības veidojās 19. gadsimta vidū jaunlatviešu kustības ietekmē. Lielī nopelni šajā jomā bija pirmajam latviešu tautasdziesmu melodiju vācējam un apdarinātājam Jānim Cimzem, kurš vadīja Vidzemes skolotāju semināru. 60. gados jau notika dažādu Latvijas novadu dziesmu svētki.

Pirmie novada dziesmu svētki notika Valmieras pusē – Dikļos – 1864. gada 21. jūnijā. Šajos dziesmu svētkos piedalījās sešu apkārtējo draudžu vīru kori. Mazbriedes kreisajā krastā starp bijušo Dikļu muižas pili un Dikļu

luterāņu baznīcu atrodas tā saucamais Neikena kalniņš. Tajā uzstādīts piemiņas akmens, kas liecina, ka tieši šeit mācītāja un rakstnieka Jura Neikena vadībā notikuši pirmie dziesmu svētki Latvijā.

1873. gadā Rīgas latviešu biedrība rīkoja Pirmos vis-pārīgos latviešu dziedāšanas svētkus. Tie notika no 26. līdz 29. jūnijam Rīgā, Ķeizardārzā. Īpaši šim notikumam par godu tika izgatavots dziesmu svētku karogs "Līgo", kas saglabājies līdz mūsu dienām. Ķeizardārzā pēc latviešu arhitekta Jāņa Frīdriha Baumaņa projekta tika uzbūvēta atklāta estrāde. Pirmajos vispārējos latviešu dziesmu svētkos pavisam piedalījās 45 kori – vīru un jauktie kori no Vidzemes un Kurzemes ar 1003 dziedātājiem, kā arī Irlavas skolotāju semināra orķestris ar 16 mūziķiem. Pirmo dziesmu svētku virsdiriģenti bija Jānis Bētiņš un Indriķis Zīle.

Dziesmu svētku programmā bija gan garīgas, gan laicīgas dziesmas. No laicīgajām dziesmām skanēja austriešu komponista Franča Šūberta un vācu komponista Franča Abta koradziesmas, latviešu tautasdziesmas Jāņa un Dāvida Cimzes apdarē. Tieši šajos dziesmu svētkos pirmo reizi izskanēja arī Baumaņu Kārļa sacerētā tautas lūgšana "Dievs, svētī Baltiju" – Latvijas vārdu cara valdība vēl nevēlējās dzirdēt. Dziesmu svētku pēdējā dienā notika "dziesmu karš" – sacensība starp koriem. Par uzvarētāju tika atzīts Mazsalacas vīru koris, kura diriģents bija Pēteris Hincenbergs.

Pēc simt gadiem – 1973. gada 21. jūlijā – kādreizējā Ķeizardārzā (1923. gadā tas tika pārdēvēts par Viestura dārzu) tika atklāts Pirmo vispārējo latviešu dziesmu svētku simtgadei veltīts piemiņas ansamblis, kura autori ir tēlnieks Ļevs Bukovskis un arhitekts Georgs Baumanis. Gar ūdensbaseinu uzceltajā ansamblī memoriālajā sienā izveidoti septiņu ievērojamu latviešu komponistu bronzas cīļņi. Šie komponisti ir Jānis Cimze, Jurjānu Andrejs,

Jāzeps Vītols, Emīls Dārziņš, Emīlis Melngailis, Alfrēds Kalniņš un Pēteris Barisons. Baseina galā tika uzstādīts 35 tonnas smags un gandrīz 5 metrus augsts laukakmens, kas atvests no Tukuma rajona. Akmenī bija iestiprināta plāksne ar uzrakstu "Padomju Latvijas darbaļaudis Dziesmu svētku simtgadei" un gadskaitļiem "1873" un "1973". Plāksne tur ir joprojām, tikai tagad uz tās rakstīts "Latvijas tauta dziesmu svētku simtgadei". 1973. gadā Viestura dārzs tika pārdēvēts par Dziesmu svētku parku. Bet šķiet, ka tagad dārzu atkal sauc par Viestura dārzu.

Kas ir Nāves sala?

Pirmais pasaules karš sākās 1914. gada vasarā – 28. jūlijā Austroungārija sāka karu pret Serbiju, bet jau 1. augustā Austroungārijas sabiedrotā Vācija pieteica karu Krievijai. Toreiz Krievijas impērijas sastāvā ietilpa arī Latvijas teritorija. 1915. gada aprīlī vācu armija iebruka Kurzemē un no jūlija līdz septembrim pamazām nostiprinājās Daugavas kreisajā krastā.

Krievu armija atkāpās, pārceļoties uz Daugavas labo krastu. Taču dažas karaspēka vienības nepaspēja atkāpties. Tās bija palikušas Daugavas kreisā krasta ielokā pāris kilometru leņpus Ikšķīles (iepretim tagadējai Saulkalnei) un nocietinājušās apmēram 2 kvadrātkilometrus lielā platībā, izveidojot tur ierakumus. Šie ierakumi pakāpeniski tika pastiprināti un izveidoti par stipru placdarmu – nocietinātu vietu, kur var sapulcināt karaspēku, lai sāktu uzbrukumu. Kad no 1916. gada 2. jūlija placdarmu un Daugavas labo krastu savienoja ar pagaidu tiltu, placdarma nocietinājumus nosauca par Ikšķīles priekštilta nocietinājumiem.

No 1916. gada aprīļa krievu armijas vienībām palīgā norīkoja 3. Kurzemes un 2. Rīgas latviešu strēlnieku bataljonu. Vācu karaspēks nemitīgi centās ieņemt šo nelielo placdarmu – notika spēcīgas artilērijas apšaudes, pret tā aizstāvjiem tika lietotas indīgās gāzes. Aizstāvot nelielo zemes stūrīti, krita daudz karavīru (lielākoties indīgo gāzu uzbrukumos), tādēļ latviešu strēlnieki šo vietu iesauca par Nāves salu.

Īstenībā Nāves sala nebija sala. Taču tā bija krievu armijas “saliņa” Daugavas kreisajā krastā, kuru kopumā bija ieņēmis vācu karaspēks. Nāves salu no vienas puses norobežoja nelielas upītes ieleja, aiz kuras atradās vācu ierakumi, un no trim pusēm – Daugava.

Latviešu strēlnieki cīnās par Nāves salu piedalījās līdz 1916. gada oktobrim (tad jau strēlnieku bataljoni bija pārveidoti par pulkiem), bet krievu karavīri – līdz pat 1917. gada 27. jūlijam, kad pēc Ziemeļu frontes pavēlniecības rīkojuma Nāves sala tika atstāta. Lielie cilvēku upuri bija bijuši veltīgi, jo Nāves salas nocietinājumi tā arī netika izmantoti, lai sāktu pretuzbrukumu.

1924. gada 27. jūlijā Nāves salā atklāja arhitekta Eižena Laubes projektēto pieminekli, uz kura var lasīt šādus vārdus – “Tēvu zemes mīlestību pirmā vietā stādījāt, latvju dēlu varonību visām tautām rādījāt” un “Mūžam neaizmirstamai Nāves salas cīnītāju 2. Rīgas un 3. Kurzemes latviešu strēlnieku pulka varoņu piemiņai”. 1936. atklātais Nāves salas muzejs nav saglabājies. Piemineklis pēc Eižena Laubes meta 1926. gadā uzstādīts arī Nāves salā kritušajiem un Ikšķiles kapos apbedītajiem latviešu strēlniekiem un krievu karavīriem. Lielākā daļa Nāves salā bojā gājušo krievu karavīru apbedīta Kaparāmura un Pikukalna brāļu kapos (Ikšķiles apkaimē).

1974. gadā pēc Rīgas hidroelektrostacijas uzcelšanas izveidojās Rīgas ūdenskrātuve un ūdens līmenis Daugavā pie Saulkalnes pacēlās par 9 metriem. Ūdens

applūdināja minēto nelielās upītes ieleju, kas kādreiz atdalīja krievu un vācu armijas ierakumus, un Nāves sala tiešām kļuva par salu.

Vai Latvijā ir ogļraktuves?

Pēdējā laikā par tādām nekas nav dzirdēts. Pie tam, lai būtu ogļraktuves, jābūt arī pašām oglēm. Ogles mēdz būt divējādas – akmeņogles un brūnogles. Akmeņogles ir pelēcīgi melnā krāsā, savukārt brūnogļu krāsa var būt ne tikai brūna, bet arī dzeltena un brūnganmelna. Gan akmeņogles, gan brūnogles izmanto ķīmiskajā rūpniecībā un par kurināmo elektrības un siltuma iegūšanai. Akmeņogles izmanto arī metalurģijā. Lielākās akmeņogļu ieguvējas pasaulē ir Ķīna, Amerikas Savienotās Valstis, Vācija, Krievija un Polija. Toties visvairāk brūnogļu mūsu dienās iegūst Vācijā.

Latvijas zemes dzīlēs akmeņogļu nav, bet brūnogles ir. Tiesa, to nav daudz un tās sastopamas tikai Kurzēmē. Brūnogļu slāņi atrodas apmēram 5 – 10 metrus zem zemes virskārtas, un to biezums nepārsniedz 4 metrus. Lielākās brūnogļu iegulas ir divās vietās. Viena no tām – Meldzeres Pulvernieku brūnogļu atradne – ir Lētižas labajā krastā netālu no Nīkrāces. Te atrodas arī tā saucamie Lētižas brūnogļu atsegumi, kas ir aizsargājams dabas objekts. Otra nozīmīgā brūnogļu iegula ir Strēļu–Bandzeru atradne. Tā meklējama dažus kilometrus augšpus Nigrandes pie Loša upes ietekas Ventā tās kreisajā krastā.

Brūnogļu krājumi Latvijā irniecīgi – tie tikai nedaudz pārsniedz 100 000 kubikmetru. Arī brūnogļu kvalitāte ir zema, un tāpēc Latvijas brūnogles mūsu dienās netiek iegūtas un izmantotas. Taču, kaut arī pašlaik

ogļraktuvju Latvijā nav, tās tomēr ir bijušas. 1940. gada sākumā Rīgas un Brocēnu cementa fabrikām radās grūtības kurināmā sagādē un maijā tika uzsākta brūnogļu ieguve Strēļu–Bandzeru atradnē. Brūnogļu slānis atradnē bija 1 – 2,5 metrus biezs, un to klāja 6 – 8 metrus biezs virsslānis. Brūnogles raka ar ekskavatoru. Pavisam līdz 1940. gada 15. augustam, kad ogļu ieguve tika pārtraukta, ieguva 4415 tonnas brūnogļu. Tās lielākoties izmantoja Brocēnu cementa fabrika.

Vai Latvijā iegūst gāzi?

Gāzes plītī gāze nonāk pa caurulēm vai nu no gāzes vada, vai no gāzes balona. Pareizi būtu šo gāzi saukt par deggāzi, bet ikdienā joprojām iztiek ar īso vārdu “gāze”. Gāzes vadā plūst dabasgāze, bet balonos ir iepildīta sašķidrīnātā gāze. Ne vienu, ne otru Latvijā neiegūst. Tiesa, bieži saka, ka dabasgāze nāk no Inčukalna gāzes krātuves. Kā rāda nosaukums, te gāzi tikai uzkrāj, nevis iegūst. Taču Latvijā gāzi ieguva pat simt gadus. Tā bija mākslīgā deggāze, ko arī tolaik sauca vienkārši par deggāzi vai gāzi.

Mākslīgā deggāze ir dažādu gāzu maisījums, un to iegūst, karsējot akmeņogles ļoti augstā temperatūrā – 1200–1400 °C. Iegūto gāzi attīra un uzglabā lielos gāzu rezervuāros, kuru tilpums var pārsniegt pat 100 000 kubikmetru. Mākslīgo deggāzi var iegūt arī no malkas, brūnoglēm vai kūdras. Mūsu kaimiņvalstī Igaunijā šim mērķim izmanto degslānekli.

Pirmo gāzes fabriku pasaulē uzbūvēja 1798. gadā Londonā. Sākotnēji deggāzi izmantoja ielu un dzīvokļu apgaismošanai. Vēlāk to sāka izmantot par kurināmo arī

rūpniecībā un mājsaimniecībā. 1813. gadā ar deggāzi sāka apgaismot Londonas un Parīzes ielas, 1826. gadā – Berlīni. 1862. gadā mākslīgo deggāzi sāka ražot arī Rīgā un 1883. gadā – Liepājā.

Rīgā pirmā gāzes fabrika (toreiz teica – gāzes iestāde) atradās Pilsētas kanāla malā iepretī Bastejkalnam uz Valdemāra ielas pusi. To uzcēla bijušā Jēkaba ravelīna vietā (dažas gāzes fabrikas ēkas ir saglabājušās līdz mūsu dienām – tagad tur atrodas uzņēmums, kas rūpējas par Rīgas ūdensapgādi un kanalizāciju). Šī gāzes fabrika darbojās no 1862. gada līdz 1907. gadam.

Otrā gāzes fabrika Rīgā sāka darboties 1874. gadā Matīsa ielas galā pie dzelzceļa, kur vēl tagad var redzēt trīs milzīgus gāzes rezervuāru torņus ar pacauriem jumtiem. Lielākais tornis (tā diametrs ir 40 metri, tilpums – 14 000 kubikmetri) uzbūvēts 1901. gadā. Otrā Rīgas gāzes fabrika darbojās līdz pat 1962. gadam, kad Rīga sāka saņemt Dašavas dabasgāzi no Ukrainas.

Liepājā gāzes fabrika atradās Tirdzniecības kanāla malā – Vecajā ostmalā (bijušajā Dienvidaustrumu ostmalā) netālu no tagadējā Jaunā tilta. Liepājas gāzes fabrika darbojās no 1883. gada līdz 1964. gadam.

Kāpēc uzcēla un pacēla “Alīsi”?

Pirmais Rīgas ūdenstornis zināmā mērā bija viens no pilsētas nocietinājumu torņiem – Zunderna (Grēcinieku) tornis, kurā 1662. gadā ierīkoja ūdens tvertni. Šis ūdenstornis, kurā ūdeni sūknēja zirgi, un ar to saistītais koka ūdensvads darbojās tieši veselus divus gadsimtus.

1863. gada 16. maijā tika atklāta inženiera Viljama Veira projektētā ūdenssūkņu stacija Maskavas ielā pie

Krīdenera dambja. Ūdeni, tāpat kā iepriekš, ņēma no Daugavas. Taču ūdenssūkņus jau darbināja tvaika mašīnas un ūdensvads bija būvēts no čuguna caurulēm. Maskavas ielā 194 vēl mūsu dienās var apskatīt bijušo ūdenssūkņu stacijas ēku.

Lai pilsētā varētu nodrošināt nepārtrauktu ūdensapgādi, 1867. gadā dzelzceļa sazarojumā pie Matīsa kapiem uzbūvēja divus ūdens rezervuārus (baseinus). Tajos varēja uzkrāt apmēram 1400 kubikmetru ūdens. Bet 1897. gadā pēc vācu būvinženiera Intces projekta blakus ūdens rezervuāriem uzcēla divus jaunus ūdenstornus. Katrā tornī varēja uzkrāt 1600 kubikmetrus ūdens, un ūdens līmenis tajos bija par 15 metriem augstāks nekā rezervuāros. Taču no tā Daugavas ūdens labāks nekļuva un bieži izraisīja pilsētā slimību uzliesmojumus.

1904. gada 26. oktobrī (pēc vecā stila) sāka darboties Baltezera ūdenssūkņu stacija. Sākumā rīdzinieki Baltezera pazemes ūdeni saņēma tikai Daugavas labajā krastā. 1906. gadā to sāka piegādāt arī Pārdaugavai, jo pāri Dzelzs tiltam tika ierīkots ūdensvads. Taču bija arī neērtības. Pagriežot tilta posmus, lai izlaistu cauri kuģus, ūdens piegāde pār Daugavu uz šo laiku tika pārtraukta. Lai nodrošinātu Pārdaugavai nepārtrauktu ūdens piegādi, 1910. gadā Pārdaugavā, Alīses ielā pēc arhitekta Vilhelma Ludviga Nikolaja Bokslafa projekta tika uzbūvēts ūdenstornis, kas stipri atgādināja Intces celtos ūdenstornus. "Alīsē", kā reizēm mēdz saukt šo torni, varēja uzkrāt jau 2000 kubikmetru ūdens.

"Alīses" augstums ir 55 metri. Taču sākumā tornis nebija tik augsts. 1937. gadā, lai vēl vairāk uzlabotu Pārdaugavas ūdensapgādi, pēc inženiera Pāvila Pāvulāna projekta ūdenstorni paaugstināja par septiņarpus metriem. 900 tonnu smago torņa augšdaļu ar ūdens rezervuāru un jumtu pamazām pacēla ar domkratiem, vienlaicīgi zem rezervuāra mūrējot torņa sienas jauno daļu.

1911. gadā pilsētas ūdensvadu ievilka arī Mežaparkā un Čiekurkalnā. Tāpēc 1914. gadā Gaujas ielā netālu no Meža kapiem uzbūvēja “Alīses” brāli – Čiekurkalna ūdenstorni. Arī to bija projektējis Bokslafs, un arī šajā tornī varēja uzkrāt 2000 kubikmetru ūdens.

Protams, šie četri ūdenstorni Rīgā nav vienīgie, taču izskatā lepnākie un skaistākie gan. Turklāt katru no tiem rotā Rīgas ģerbonis.

Kad Latvijā uzbūvēti pirmie dzelzceļi?

Pasaulē pirmais vispārējās lietošanas dzelzceļš tika uzbūvēts 1825. gadā Anglijā. Dzelzceļš savienoja Stoktonu (tagad Tīsaidas pilsētas sastāvdaļa) un Dārlingtonu, un tā garums bija 21 kilometrs.

Pirmais dzelzceļš, kas gāja caur tagadējo Latvijas teritoriju, atklāts 1860. gadā. Tas savienoja Pitalovu un Daugavpili. Šis apmēram 150 kilometrus garais posms savukārt bija daļa no Pēterburgas–Varšavas dzelzceļa līnijas, kas uzbūvēta laikā no 1857. gada līdz 1862. gadam. (Jāpiebilst, ka toreiz gan Latvija, gan Polija ietilpa Krievijas impērijas sastāvā.) Pitalovas – Daugavpils dzelzceļa posms šķērsoja arī Kārsavu un Rēzekni.

Līdz pat mūsu dienām ir saglabājusies iespaidīgā Kārsavas dzelzceļa stacija, kas uzcelta ap 1860. gadu un ir vecākā stacijas ēka Latvijā. Interesanti, ka dzelzceļš iet cauri Kārsavai, taču Kārsavas stacija uzcelta trīs kilometrus atstatu no pilsētas centra – Bozovā. Savukārt Kārsavas centrā vēlāk ierīkota Malnavas stacija. Nostāsts vēstī, ka savulaik Malnavas muižā netālu no Kārsavas apmeties inženieris, kas pētījis stacijas celtniecības vietu.

Jaunais inženieris iemīlējies muižnieka meitā, bet muižnieks precinieku atraidījis. Atraidītais inženieris tāpēc esot ieprojektējis staciju attālāk no muižas.

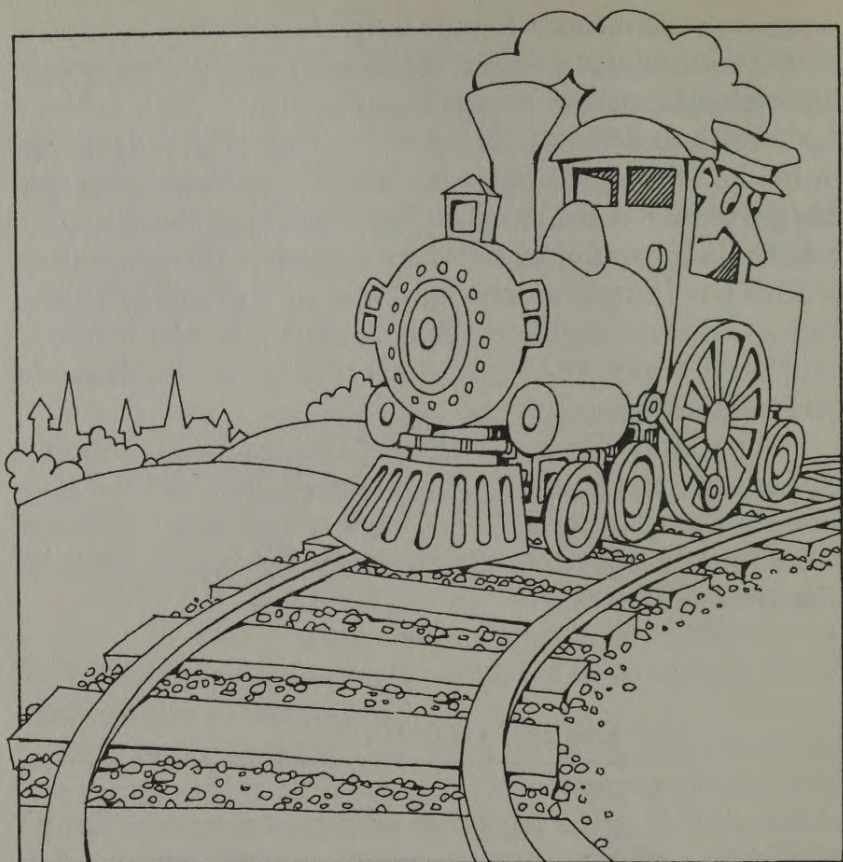
1861. gadā tika atklāta Rīgas–Daugavpils dzelzceļa līnija, ko 1866. gadā pagarināja līdz Vitebskai. 1868. gadā tika uzbūvēts dzelzceļš no Rīgas līdz Jelgavai. Šī dzelzceļa līnija toreiz gan sākās Torņakalnā, jo pirmo dzelzceļa tiltu pār Daugavu uzbūvēja tikai 1872. gadā. Drīzumā Rīgas–Jelgavas dzelzceļš tika pagarināts līdz Mažeiķiem, caur kuriem gāja 1871. gadā būvētā Liepājas–Kaišadores dzelzceļa līnija.

Visu iepriekš minēto dzelzceļu, kā arī Rīgas–Mīlgrāvja (Jaunmīlgrāvja; 1872), Rīgas–Bolderājas (1873), Rīgas (Zasulauka)–Tukuma (1877), Rīgas–Pleskavas (1889) un Ventspils–Maskavas (1904) dzelzceļa sliežu ceļa platums bija 1524 milimetri.

Cik plats ir dzelzceļš?

Kas tad ir dzelzceļa platums? Tas ir atstatums starp sliežu virsmas jeb galviņu iekšmalām. Vienkāršāk – attālums no vienas sliedes iekšmalas līdz otrai. Šo lielumu pareizāk būtu saukt nevis par dzelzceļa platumu, bet par sliežu ceļa platumu. Parasti dzelzceļa platums ir ap pusotru metru. Šādu dzelzceļu sauc par platsliežu dzelzceļu.

Lielākoties platsliežu dzelzceļa platums pasaulē ir 1435 milimetri. Tik plats bija arī pirmais vispārējās lietošanas dzelzceļš no Stoktonas uz Dārlingtonu. Angļu mēru sistēmā šis platums ir 4 pēdas un astoņarpus collas. Kā redzams, tas nav “apaļš” skaitlis. Kaut arī šim dzelzceļam pamatā tomēr bija “apaļš” skaitlis – 5 pēdas. Tāds bijis attālums starp sliežu viduspunktiem.

Savukārt cariskajā Krievijā platsliežu dzelzceļa platums bija “apaļš” skaitlis – tieši 5 pēdas jeb 1524 milimetri metriskajā mēru sistēmā. Tā kā Latvijas teritorija savulaik ietilpa Krievijas sastāvā, tad arī Latvijā būvēto pirmo dzelzceļa līniju platums bija 1524 milimetri. Šāds “cara laiku” platsliežu dzelzceļa platums Latvijā saglabāties arī mūsu dienās.

Jāpiebilst, ka 20. gadsimta 30. gados Latvijā triju dzelzceļa līniju platums bija 1435 milimetri. Tās bija līnijas Rīga–Meitene, Rīga–Mažeiki–Liepāja un Sece–Jelgava. 1945. gadā visas Latvijas platsliežu dzelzceļa līnijas tika pārbūvētas 1524 milimetru platumā.

Ja jau tika minēts platsliežu dzelzceļš, vajadzētu minēt arī šaursliežu dzelzceļu. Tā platums nav tik stingri noteikts un var būt apmēram no 600 līdz 1000 milimetriem jeb 1 metram.

Bet kāds ir tramvaja sliežu ceļa platums? Galu galā tramvajs taču nav nekas cits kā ielu dzelzceļš. Rīgā un Daugavpilī tramvaja sliežu ceļa platums ir 1524 milimetri, bet Liepājā – 1000 milimetri.

Kur Latvijā ir šaursliežu dzelzceļš?

Pirmā šaursliežu dzelzceļa līnija, kas gāja caur tagadējo Latvijas teritoriju, bija 1897. gadā uzbūvētās Pērnavas–Valkas dzelzceļa līnijas posms no Ipiķiem līdz Valkai. Šī dzelzceļa līnija veda arī caur Rūjienu, un tās sliežu ceļa platums bija 750 milimetri. 1903. gadā šo dzelzceļa līniju no Valkas caur Api, Alūksni, Gulbeni un Madonu pagarināja līdz Pļaviņām.

1900. gadā tika uzbūvēta šaursliežu dzelzceļa līnija no Liepājas uz Aizputi. Tās sliežu ceļa platums bija tieši 1000 milimetri jeb 1 metrs. Savukārt pirmā pasaules kara gados vācu okupācijas laikā tika uzbūvētas daudzas 600 milimetru šaursliežu dzelzceļa līnijas. Tās veda uz ostām vai platsliežu dzelzceļa līnijām un galvenokārt bija domātas, lai izvestu uz Vāciju Latvijas mežos salaupītos kokmateriālus. Sevišķi daudz šo līniju bija Kurzemes ziemeļu daļā un ap Jēkabpili.

Jēkabpils apkārtnē pirmā pasaules kara laikā ierīkotais šaursliežu dzelzceļš darbojās līdz pat 1972. gadam. Viesītes centrā vēl šodien var apskatīt “bānīti” – mazo lokomotīvi, kas būvēta Berlīnē 1918. gadā, un pāris šaursliežu dzelzceļa vagonu.

60. un 70. gados šaursliežu dzelzceļa līnijas pamazām tika nojauktas. Mūsu dienās Latvijā vienīgā šaursliežu dzelzceļa līnija, pa kuru vēl joprojām pārvadā pasažierus, savieno Alūksni ar Gulbeni. Mazais vilcieniņš ik dienas veic četrus braucienus uz katru pusi. 33 kilometrus garais šaursliežu dzelzceļa posms saglabājies no kādreizējās Pērnavas–Valkas–Pļaviņu līnijas. Nelieli šaursliežu dzelzceļa posmi vēl ir saglabājušies arī kūdras purvos un kalpo kūdras izvešanai.

Pavizināties pa šaursliežu dzelzceļu var arī Rīgā un Ventspilī. Rīgā darbojas 1956. gadā uzbūvētā 2 kilometrus garā bērnu dzelzceļa līnija Mežaparkā. Savukārt Ventspilī gandrīz pusotru kilometru garais šaursliežu dzelzceļš atklāts 1996. gadā Jūras zvejniecības brīvdabas muzeja teritorijā.

Kas Latvijā ir tikai Rīgā, Daugavpilī un Liepājā?

Jautājums šķiet sarežģīts, taču, ja labi padomā, atbildēt nemaz nav tik grūti. Tikai šajās trijās Latvijas pilsētās ir īsti cietokšņi – īpaši izbūvētas nocietinātas vietas, kurās bija viss nepieciešamais, lai ilgstoši aizstāvētos pret ienaidnieka uzbrukumu. Cietokšņus parasti cēla tāpēc, lai varētu aizstāvēt kādu pilsētu vai novadu. Tos apjoza augstas mūra sienas ar torņiem, dziļi aizsarggrāvji un iespaidīgi zemes vaļņi. Cietokšņus centās ierīkot grūti pieejamās vietās – pakalnos, pie upēm vai ezeriem. Taču ne vienmēr tas bija iespējams.

Viduslaikos bieži vien par cietoksni pārvērtā vienu otru svarīgu pilsētu. Tāds cietoksnis bija arī Rīga, kuru 15. un 16. gadsimta mijā iejoza apmēram 7 metrus augstas

un kādus 2 metrus biezas mūra sienas ar gandrīz 30 torņiem. 16. gadsimta pirmajā pusē ap šiem nocietinājumiem izveidoja arī zemes vaļņus un aizsarggrāvi – tagad tas ir pilsētas kanāls, kas ieskauj Vecrīgu. Mūsu dienās ir grūti pateikt, ka kādreiz Vecrīga bijusi stiprs jo stiprs cietoksnis.

Neskaitot Vecrīgu, Rīgā ir vēl divi cietokšņi, pie tam abus sauca par Daugavgrīvas (Dinamindes) cietokšņiem. Senākais no tiem atradās Vecdaugavas labajā krastā apmēram kilometru uz rietumiem no tagadējās Vecdaugavas stacijas. Šis cietoksnis savu nozīmi zaudēja līdz ar Daugavas gultnes maiņu. 1680. gadā tas tika iznīcināts, un no tā gandrīz nekas nav saglabājies.

Otru Daugavgrīvas cietoksni iesāka celt 1608. gadā Daugavas kreisajā krastā un sākumā sauca par Neimindi. Cietoksnis visu laiku tika pastiprināts. 1917. gada septembrī krievu armija, atkāpjoties no Rīgas, cietoksni iznīcināja, taču kaut kas no tā ir saglabājies.

Daugavpili pirmo cietoksni ierīkoja 16. gadsimta beigās, kad tika pamesta vecā Dinaburgas pils. Mūsu dienās vēl redzamo Daugavpils (Dinaburgas) cietoksni sāka celt 1810. gadā Daugavas labajā krastā un darbus pabeidza tikai pēc 20 gadiem. Daugavpils cietoksni turpināja uzlabot arī turpmākajos gados. Taču pamazām šāda veida cietokšņi zaudēja savu militāro nozīmi, un 1897. gadā Daugavpils cietoksni pārdēvēja par cietoksni–noliktavu. Cietoksnis gandrīz nemaz nav cietis abos pasaules karos un savā kādreizējā varenībā skatāms arī šodien. Daugavpils cietoksni bieži izmantoja arī par ieslodzījuma vietu, vienkāršāk sakot, par cietumu. Šī tradīcija nav zudusi – cietokšņa priekštilta nocietinājumu daļā Daugavas kreisajā krastā atrodas Grīvas cietums.

Liepājas cietoksni sāka būvēt 1890. gadā un pabeidza 1904. gadā. Taču jau 1908. gadā Liepājas cietoksnis tika likvidēts un 1915. gadā uzspridzināts. Cietokšņa

drupas un aizsargbūvju paliekas vēl apskatāmas starp Liepājas un Tosmares ezeru, kā arī pilsētas dienviddaļā.

Atgriezoties pie jautājuma, kas likts šī nelielā raksta virsrakstā, var atbildēt arī, ka tikai minēto triju Latvijas pilsētu ielās kursē tramvajs. Bet tas jau ir cits stāsts.

Kā Daugavpils pārcēlās tuvāk Rīgai?

Mūsu dienās Daugavpils ir otrā lielākā Latvijas pilsēta. Tā izvietojusies abos Daugavas krastos. Šajā vietā Daugava, izmetusi savus varenos lokus un tecēdama uz rietumiem, strauji pagriežas gandrīz vai ziemeļu virzienā. Līdz Rīgai no Daugavpils ir apmēram 220 kilometru, bet sākumā bija vairāk. Kā tas var būt?

Gar Daugavu izsenis vedis Daugavas tirdzniecības ceļš – tas minēts jau 5. gadsimtā. Šo tirdzniecības ceļu sargāja daudzie pilskalni Daugavas krastos. Viens no tiem atradās starp divām gravām Daugavas labajā krastā apmēram 20 kilometrus augšpus tagadējā pilsētas centra. Mūsdienās tas ir pazīstams kā Vecpils pilskalns. Domā, ka te atradusies latgaļu Novenes pils. Cits uzskats pauž, ka šeit bijusi lietuviešu pils Naujene, – pilskalnu pazīst arī kā Naujenes pilskalnu.

1275. gadā Livonijas ordeņa mestrs Ernests fon Ratceburgs lika šajā pilskalnā uzcelt ordeņa pili, ko nosauca par Dinaburgu (vāciski *Dünaburg* – Daugavpils). Gan 13. gadsimtā, gan 14. un 15. gadsimtā lietuviešu karotāji vairākkārt ieņēma pili un to nopostīja. Pēcāk gan vācieši pili vienmēr atjaunoja. Laika gaitā pie pils bija izveidojusies arī neliela pilsētiņa.

Livonijas kara laikā 1577. gadā, kad Dinaburgas pils jau piederēja Polijai, to ieņēma Ivana Bargā karaspēks.

Ivans Bargais ierīkoja karaspēka nometni un nocietinājumu arī pilsētas tagadējā vietā. Jau nākamajā gadā poļi Dinaburgas pili atguva. Taču šajā karā pils bija tik stipri cietusi, ka šoreiz to nolēma neatjaunot. Vecā Dinaburgas pils tika pamesta un uzsākta jaunas pils celtniecība Ivana Bargā nometnes vietā. Tā atradās tagadējā cietokšņa vietā un nav saglabājusies. Pilsēta bija pārcēlusies tuvāk Rīgai.

1582. gadā Polijas karalis Stefans Batorijs piešķīra Daugavpili pilsētas tiesības (Magdeburgas tiesības). Bet vecās Dinaburgas pils drupas bija itin labi saglabājušās vēl līdz pat 19. gadsimta sākumam. Tad tās tika galīgi novāktas un pilsdrupu akmeņi izmantoti Daugavpils cietokšņa celtniecībā.

Taču 1996. gadā Dinaburgas pils atdzima. To var skatīt iepriekšējā vietā Vecpils pilskalnā. Tāpat kā agrāk, tā mūrēta no akmeņiem, tikai ir... četrdesmit reizes mazāka nekā senos laikos.

Cik tālu no Rīgas ir Valmiera?

Taisnā līnijā no Rīgas centra līdz Valmieras centram ir tieši 100 kilometri. Savukārt attālums pa zemesceļu no vienas pilsētas centra līdz otras pilsētas centram dažādos uzzīņu avotos ir atšķirīgs un svārstās no 108 līdz 123 kilometriem. Visi šie skaitļi ir pareizi. Mazākais attālums ir tad, ja no Rīgas uz Valmieru brauc caur Straupi, bet lielākais – caur Cēsīm. Attālums no Rīgas līdz Valmierai pa dzelzceļu ir 121 kilometrs.

Taču kādreiz attālums no Rīgas līdz Valmierai caur Straupi ir mērīts jūdzēs. Par to liecina sens akmens Rīgas–Valmieras šosejas malā pie Kocēniem. Šo akmeni sauc par Bestes jūdžakmeni (kādreiz tas atradies Bestes

māju zemē). Šādi akmeņi Vidzemē zviedru laikos tika uzstādīti gar zviedru pasta ceļiem. Bestes jūdžakmenī iekaltais uzraksts "14 M" nozīmē 14 jūdžu lielu attālumu no Rīgas (M ir pirmais burts no zviedru vārda *mil*). Protams, ka tā nav tagad zināmā angļu jūdze, jo tad šis attālums būtu bijis tikai 26 kilometri. Savukārt to, cik gara bijusi šī jūdze, var palīdzēt noskaidrot akmenī iekaltais gadskaitlis "1686". Kaut arī šajā laikā Vidzemē valdīja zviedri, tā tomēr nav bijusi zviedru jūdze (tās garums ir 10 kilometri un 689 metri). Ir zināms, ka 1667. gadā Vidzemē tika ieviesta jūdze, kuras garums bija noteikts vienāds ar 2000 Reinzemes mērrīkstēm jeb 7532 metriem un 48 centimetriem. Pārrēķinot kilometros, attālums no Rīgas līdz Bestes jūdžakmenim tolaik ir bijis 105,5 kilometri. Bet no akmens līdz Valmieras centram jāveic vēl 6 kilometrus garš ceļš.

Kas iekalts Augusta akmenī?

Uzturoties Krāslavā, var apskatīt Augusta akmeni. Nepilnu metru augstais, toties gandrīz trīs metrus platais akmens ir viegli sameklējams. Tas atrodas Augusta ielas malā pie 12. nama. Lielajā akmenī iekalts kronis un noslēpumains gadskaitlis "1729". Bet kāpēc akmeni un ielu sauc Augusta vārdā?

Pēc nostāstiem kādreiz šajā vietā bijis mežs un tajā medījis Polijas karalis Augusts II Stiprais. Pie akmens karalis pusdienojis un pēc tam licis iekalt akmenī karaļa kroni un gadskaitli. Iespējams, ka tas tā ir bijis, jo tālajā 1729. gadā Krāslava ietilpa Polijas teritorijā un karalis Augusts valdīja līdz 1733. gadam. Taču ticamāk, ka zīmes akmenī iekaltas sakarā ar to, ka 1729. gadā Krāslavas

muiža nonāca grāfa Plātera īpašumā un Krāslava kļuva par miestu. Šajā sakarā akmeni sauc arī par Plātera akmeni vai Robežakmeni (te it kā bijusi Krāslavas robeža).

Krāslavā ir un ir bijuši arī citi ievērojami akmeņi. Netālu uz pilsētas centra pusi Milestības kalna pakājē guļ 3 metrus garais un vairāk nekā 2 metrus augstais Austrīņa akmens. Tā šis akmens iesaukts tāpēc, ka pie tā labprāt mēdzis uzkavēties rakstnieks Antons Austrīņš. Rakstnieks bija aktīvi piedalījies 1905. gada revolūcijā, vairāk nekā gadu pavadījis ieslodzījumā. Pēc tam kad viņu 1906. gada rudenī atbrīvoja, kādu laiku rakstnieks nelegāli dzīvoja arī Krāslavā.

Iespējams, ka Krāslavas apkaimē Daugavas gultnē savulaik atradies akmens, kas varētu būt bijis lielākais akmens Latvijā. Tā augstums pārsniedzis 3 metrus, bet apkārtmērs – 34 metrus. Akmenī bijis izkalts bruņinieku vairogs un uzraksts krievu valodā, ko varētu tulkot šādi: “Lai dvēsele mana nebaidās mana ienaidnieka, jo stingru roku ir Svjatopolka pēctecis Aleksandrs”. 1818. gadā šis akmens un daudzi citi lieli akmeņi Daugavā saspridzināti, lai būtu drošāka kuģošana.

Kad Latvijā sāka darboties telegrāfs?

Pirms telegrāfa izgudrošanas dažādas īsas vēstis tika paziņotas ar norunātiem skaņas vai gaismas signāliem, izmantojot bungas, ugunskurus vai lāpas. Mūsu dienās šim nolūkam kalpo elektriskie telegrāfa sakari, kurus nodrošina elektromagnētiskie telegrāfi, radiotelegrāfi un foto-telegrāfi. Ar šiem aparātiem iespējams ātri pārraidīt lielā attālumā dažādus ziņojumus, ko sauc par telegrammām. Pirmā elektriskā telegrāfa līnija Latvijā tika atklāta

1852. gada 1. novembrī starp Rīgu un Bolderāju (tolaik Bolderāja vēl neietilpa Rīgas teritorijā).

Taču elektriskajam telegrāfam bija priekštecis – optiskais telegrāfs jeb semafora telegrāfs. To 1791. gadā izgudroja franču inženieris Klods Šaps. 1794. gadā sāka darboties pirmā Šapa telegrāfa līnija starp Francijas pilsētām Parīzi un Lilli. Vairāk nekā 200 kilometru garajā posmā ik pēc apmēram 10 kilometriem bija uzcelti augsti torņi tā, lai no katra torņa varētu saskatīt nākamo torni. Torņos bija gari masti ar trim kustīgiem dēļu spārniem – semafooriem. Mainot spārnu stāvokli, ar tiem pārraidīja burtus, ciparus un citas zīmes.

Arī cariskajā Krievijā pēc 1820. gada sāka izmantot Šapa telegrāfu. Pēc vairāku nelielu telegrāfa līniju izbūves ap Pēterburgu 1839. gadā tika izbūvēta tolaik pasaulē garākā semafora telegrāfa līnija starp Pēterburgu un Varšavu. Telegrāfa līnijas garums bija apmēram 1200 kilometru un bija uzcelti 149 torņi – katrs apmēram 20 metrus augsts. Nav grūti izrēķināt, ka viens tornis no otra atradās caurmērā 8 kilometru attālumā.

Šī telegrāfa līnija, kas gāja gar 1836. gadā izbūvēto Pēterburgas–Varšavas šoseju, šķērsoja arī tagadējo Latvijas teritoriju. Kārlis Vanags 1937. gadā izdotajā “Ceļvedī pa dzimto zemi” raksta, ka 2 kilometrus no Aglonas stacijas, Cauņu kalnā, redzamas kādu pamatu atliekas. Tur bijis Šapa semafora telegrāfa tornis. Tam tuvākie torņi atradušies apmēram 10 – 12 kilometru attālumā – Peipiņu kalnā, šaipus Višķu stacijas, un Paslavas Majaka kalnā, pie Feimaņiem. Pēterburgas–Varšavas semafora telegrāfa līnija pastāvēja līdz 1854. gadam, kad tās vietā sāka darboties elektriskais telegrāfs.

Semafora telegrāfa raidīšanas ātrums bija mazs – telegrammu ar 100 zīmēm no Pēterburgas līdz Varšavai raidīja apmēram pusstundu. Tumsā, kā arī sliktos laikapstākļos (biezā miglā, stiprā lietū vai sniegputenī)

telegrammas nevarēja pārraidīt. Telegrammas tekstu viegli varēja uzzināt jebkurš (ja pārraide nebija šifrēta).

Cik ilgi cēla Latvijas Universitātes galveno ēku?

Pašā Rīgas centrā Raiņa bulvārī 19 atrodas Latvijas Universitātes galvenā ēka. Sākotnēji tā celta 1862. gadā dibinātajam Rīgas Politehnikumam. Kaut arī nams atstāj ļoti viengabalainu iespaidu, tas nebūt nav uzcelts uzreiz vienā paņēmienā.

Ēkas pirmā kārtā jeb centrālā daļa uzcelta laikā no 1866. gada līdz 1869. gadam gar tagadējo Raiņa bulvāri. Tās projekta autors bija Rīgas Politehnikuma profesors un pirmais Arhitektūras nodaļas dekāns Gustavs Ferdinands Aleksandrs Hilbigs. Ēkas cokola apakšdaļai izmantoti granīta bloki, kas atgādāti no Bornholmas – Dānijai piederošas salas Baltijas jūrā. Arī ķieģeļus ēkas celtniecībai ievada no ārzemēm – no Anglijas. Ēkas fasādi rotā triju toreizējo Baltijas guberņu – Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas – ģerboņi. Pie Vidzemes guberņas ģerboņa patvēries arī nelielais Sāmsalas ģerbonis. Virs ģerboņiem fasādē skatāmi deviņi ciļņi, kuros simboliski attēloti Politehnikumā pasniegtie mācību priekšmeti. Šie ciļņi atlieti cinkā pēc Politehnikuma zīmēšanas pasniedzēja profesora Džona Klarka skicēm.

Pēc profesora Hilbiga projekta tika uzceltas vēl divas ēkas daļas – no 1876. gada līdz 1878. gadam gar tagadējo Merķeļa ielu, bet no 1883. gada līdz 1885. gadam – gar Inženieru ielu.

1896. gadā Rīgas Politehnikums kļuva par Rīgas Politehnisko institūtu. 1900. gadā pēc arhitekta Oto Konrada

Ernsta Hofmaņa projekta ēkas daļai gar Inženieru ielu pilnībā uzbūvēja trešo stāvu, bet 1909. un 1910. gadā pēc viņa projekta gar Arhitektu ielu – ēkas ceturto kārtu. Tādējādi Politehniskā institūta ēka noslēdza visas kvartāla malas. Taču nama izbūve vēl nebija beigusies. Lūk, kas notika turpmāk.

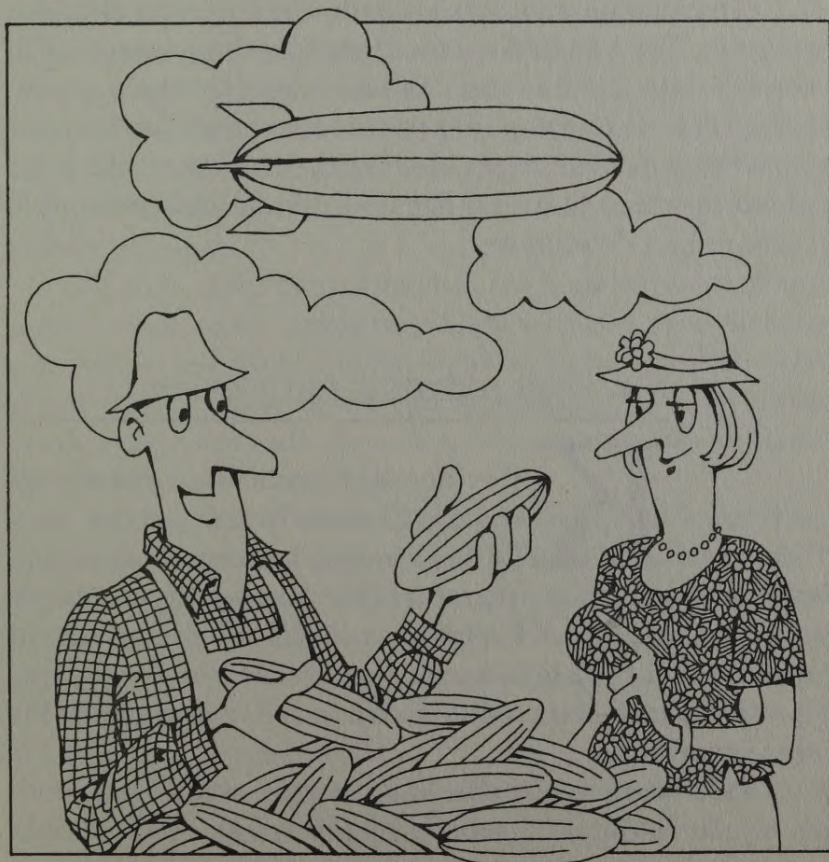
Pirmā pasaules kara laikā – 1915. gadā – Rīgas Politehnisko institūtu evakuēja uz Maskavu. Taču ēka, protams, palika. Tajā mitinājās gan vācu izveidotā Baltijas Tehniskā augstskola, gan padomju varas dibinātā Latvijas Augstskola. 1919. gada 28. septembrī bijušajā Rīgas Politehnikuma ēkā svinīgi atklāja Latvijas Universitāti.

Laikā no 1930. gada līdz 1936. gadam Latvijas Universitātes ēkas iekšpagalmā pēc profesora Ernesta Štālberga projekta uzbūvēja Lielo aulu ar 1200 vietām. Tad tika iekārtota arī garderobe, studentu ēdnīca un daudzas palīgtelpas.

Kas kopīgs Rīgas Centrāltirgum un cepelīniem?

Centrāltirgus priekštecis – Daugavmalas tirgus – pirmo reizi minēts jau 1571. gadā. Pamazām tas bija attīstījies par lielāko Rīgas tirgu – pārdoto preču daudzums te bija lielāks nekā visos pārējos Rīgas tirgos kopā. Kaut arī pēc Rīgas vaļņu nojaukšanas 19. gadsimta 60. gados Daugavmalas tirgus tika nedaudz labiekārtots, tomēr tirdzniecības apstākļi tajā bija ļoti slikti. Tirgošanās notika vaļējās tirgus būdās, nebija saldētavu, preces kļuva grūti piegādāt. Jau ap 1910. gadu radās iecere pārvietot Daugavmalas tirgu uz slēgtām telpām pie pilsētas kanāla. Taču šos plānus izjauca pirmais pasaules karš.

1923. gadā tika izsludināts starptautisks konkurss par jaunā Centrāltirgus projektu. Rīgas pilsētas valde bija iegādājusies divus vācu cepelīnu angārus, kas bija uzbūvēti pirmā pasaules kara laikā pie Vaiņodes. Konkurss galvenais nosacījums bija tāds, ka tirgus celtniecībā jāizmanto šo angāru lielās metāla lokveida konstrukcijas. Te jāatgādina, ka par cepelīniem mēdza saukt vācu konstruktora grāfa Ferdinanda fon Cepelīna projektētos diržabļus jeb gaisa kuģus – lielus, ar vieglu gāzi pildītus lidaparātus. Sākotnēji bija iecerēts angārus izjaukt un no jauna samontēt Rīgā, taču tad tirgus ēkas būtu pārāk lielas un bez labierīcībām.

Rīgas Centrārtirgus būve tika uzsākta jau 1924. gadā. Tirgus ēku galīgo projektu, izmantojot godalgotos projektus, izstrādāja īpaši izveidotais tirgus būvbirojs inženiera Vasilija Isajeva vadībā. 1930. gada novembrī tirgus celtniecība, kas izmaksāja vairāk nekā 5 miljonus latu un ko vadīja arhitekts Pāvils Dreimanis (Dreimanis), bija pabeigta. Tolaik Centrārtirgus bija viens no lielākajiem un modernākajiem tirgus kompleksiem Eiropā. Tā lielākais paviljons, kura platība sasniedz 4 tūkstošus kvadrātmetru, bija paredzēts vairumtirdzniecībai (tagad tas ir gaļas paviljons). Pārējie četri paviljoni ir vienādi, un to platība nedaudz pārsniedz 2500 kvadrātmetrus.

Tirgus bija novietots ļoti izdevīgi no preču piegādes viedokļa. Tas bija ērti sasniedzams no Daugavas un Pilsētas kanāla. No kanālmalas bija izbūvēti tuneli, pa kuriem preces varēja nogādāt paviljonu pagrabu noliktavās un saldētavās. Gar tirgus ēkām bija paredzēts izbūvēt arī dzelzceļa atzarojumu no Rīgas dzelzceļa stacijas, bet šī iecere palika neīstenota.

Kur Rīgā redzams cara kronis?

Krievijas cara kroni Rīgā var redzēt daudzās vietās Rīgas ģerbonī. Bet, lai šo Krievijas impērijas varas simbolu ieraudzītu gluži neparastā veidolā, uz Rīgu būtu jāparaugās no augšas. Un tā, ja gadās lidot helikopterā vai gaisa balonā palielākā augstumā virs Brīvības bulvāra, jāpievērš uzmanība namam Brīvības bulvāra un Tērbatas ielas sazarojumā.

Tieši šā nama kontūras no augšas atgādina Krievijas bijušo valdnieku kroni. Iespējams, ka tā nav nekāda

nejaušība. 1889. gadā uzceltais nams toreiz bija domāts Apgabaltiesai. Arī tagad šajā pirms vairāk nekā gadsimta celtajā ēkā atrodas Rīgas Apgabaltiesa un Latvijas Republikas Augstākā tiesa.

Apgabaltiesas namu cēlis pirmais akadēmiski izglītotais latviešu arhitekts Jānis Frīdrihs Baumanis. Par to liecina arī piemiņas plāksne pie Apgabaltiesas nama Tērbatas ielas pusē. Uzceltā tiesas nama augšstāvā Jānim Frīdriham Baumanim tika piešķirts dzīvoklis, kurā arhitekts pavadīja atlikušos dzīves gadus.

Taču nevar nepieminēt arī otru piemiņas plāksni, kas vērsta pret Brīvības bulvāri un atklāta 1993. gada novembrī. Tajā atzīmēts, ka namā, kurā tolaik atradās Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākā tiesa, 1983. gada 15. decembrī tika notiesāts latviešu brīvības cīnītājs Gunārs Astra. Plāksnē iekalti vārdi, kurus viņš teica pēc sprieduma pasludināšanas: “Es ticu, ka šis laiks izgaiss kā ļauns murgs. Tikai tas dod man spēku šeit stāvēt un elpot.”

Vienai varai nomainot citu, bieži mainījusies arī apgabaltiesas nama apkārtnē. Apgabaltiesas priekšā atrodas neliels trīsstūrveida skvēriņš. Šajā laukumā, atgādinot par Rīgas ieņemšanu pirms gada, 1918. gada 3. septembrī mājvietu rada vācu okupācijas varas uzstādītā landesvērsta koka statuja.

1919. gada sākumā Rīgā nodibinājās padomju vara un Apgabaltiesas namā iemītinājās Rīgas Strādnieku deputātu padomes izpildu komiteja. Līdz ar to 1. maijā vietu, kur bija atradies landesvērsts, ieņēma komunisma tēva Kārļa Marksa skulpturālais portrets – paliela balta ģipša galva, ko bija veidojis ievērojamais latviešu tēlnieks Burkards Dzenis.

Bet šodien iepretī apgabaltiesas namam vairs nav ne landesvērsta, ne Kārļa Marksa...

Kur Minhauzens piesēja zirgu?

Daudzi būs lasījuši vācu dzejnieka un rakstnieka Gotfrīda Augusta Birgera grāmatu, kas pirmo reizi iznāca 1786. gadā, par barona fon Minhauzena brīnišķīgajiem ceļojumiem un piedzīvojumiem. Ja ne, tad vismaz dzirdējuši nu gan esat par šiem neticamajiem piedzīvojumiem.

Kādā reizē Minhauzens, ziemā ceļojot no Vācijas uz Krieviju, nekur nav varējis atrast naktsmājas – visapkārt viens vienīgs sniegs. Barons piesējis savu zirgu pie kāda mieta, kas rēgojies laukā no sniega, un pats apgūlies sniegā. Otrā dienā viņš pats atmodies ciema kapsētā, bet savu zirgu ieraudzījis piesietu pie baznīcas torņa smailes.

Iespējams, ka tā bijusi Liepupes baznīca, bet varbūt arī ne... Taču šā vai tā baznīca ir saistīta ar Minhauzena vārdu. 1744. gada 2. februārī barons Hieronīms Karls Frīdrihs fon Minhauzens Liepupes baznīcā salaulāts ar Jakobīni fon Duntenu. Kāzas esot dzertas Duntē krogā. Tagadējā baznīca, kas redzama Rīgas – Ainažu šosejas malā, gan uzcelta tikai 1783. gadā, bet tai blakus redzamas iepriekšējās – pēc 1732. gada celtās baznīcas drupas. Savukārt Duntē krogā (tas atrodas 3 kilometrus no baznīcas uz Rīgas pusi) tagad ierīkots Minhauzena muzejs.

Barons Hieronīms Karls Frīdrihs fon Minhauzens, kura izpušķotos stāstus varētu būt pierakstījis Gotfrīds Augusts Birgers, dzimis 1720. gadā Bodenverderā. Tā ir neliela pilsētiņa Vācijā apmēram 50 kilometrus uz dienvidiem no Hanoveras. No 1740. gada līdz 1750. gadam barons bijis Rīgas kirasieru pulka virsnieks Krievijas cara armijā (kirasieri bija bruņoti jātnieki). 1752. gadā Minhauzens kopā ar Jakobīni atgriežas Bodenverderā un dzīvo tur līdz mūža beigām 1797. gadā. Bodenverderā vēl šodien apskatāma barona pils jeb kungu māja. Tagad tajā ir

rātsnams un neliels muzejs – Minhauzena istaba. Bet pie mājas, kurā barons dzimis, ir Minhauzena laukums. Tur redzama skulptūra, kas atgādina par Minhauzena piedziņojumiem, – zirgs, kas nevar padzerties, jo tam nocirsta pēcpuse ...

Kāpēc nav Makša salas?

Kurzemē, apmēram pusceļā starp Kandavu un Ventspili, atrodas viens no lielākajiem Latvijas ezeriem – Usmas ezers. Ezerā ir septiņas salas, to vidū arī lielākā sala Latvijas ezeros – Viskūžu sala, kuras platība sasniedz 3 kvadrātkilometrus.

Bet visbiežāk Usmas ezers saistās ar citu salu – Moricsalu, kas kartē izskatās pēc liela taureņa un mazliet pat atgādina Latvijas kontūras. Ja ir Moricsala, tad jābūt arī Makša salai, jo kas gan nepazīst Vilhelma Buša zīmētos un apdzejotos nerātņus Maksi un Moricu? Taču Makša salas Usmas ezerā nav, jo Moricsala, ja arī ir nosaukta kāda negantnieka vārdā, tomēr nav Vilhelma Buša radītais negantnieks Morics.

1711. gadā Krievijas cārs Pēteris I saprecināja savu brāļameitu Annu ar hercogu Frīdrihu Vilhelmu. Taču tūlīt pēc kāzām atceļā no Pēterburgas Frīdrihs Vilhelms nomira, un par Kurzemes hercogu kļuva Frīdriha Vilhelma tēvabrālis Ferdinands. Kurzemes muižnieki ne visai vēlējās atzīt dažādos Ferdinanda rīkojumus. Pie tam Ferdinands neuzturējās Kurzemē, bet gan Dancigā (tagadējā Gdaņska Polijā).

Visu šo nesaskaņu un domstarpību dēļ 1726. gadā Kurzemes landtāgs par nākamo Kurzemes hercogu ievēlēja Saksijas grāfu Moricu – 30 gadus veco Polijas karaļa

Augusta Stiprā ārļaulības dēlu. Taču grāfa Morica kandidatūra nepatika Krievijai, un arī Polija neatzina Morica tiesības uz Kurzemes hercoga troni.

1727. gada vasarā “pārmācīt” nepaklausīgo Moricu devās krievu karaspēks. Morics bija spiests bēgt no Jelgavas un nocietinājās kādā Usmas ezera salā. Redzēdams, ka pret krievu pārspēku cīnīties ir veltīgi, Morics aizbēga uz Ventspili un tālāk uz ārzemēm. Vēlāk Sakšu Morics kļuva par ievērojamu franču karavadoni un ir apglabāts Svētā Toma baznīcā Strasbūrā. Bet Usmas ezera salu, uz kuras bija patvēries Morics, nosauca par Moricsalu.

1912. gadā Moricsalā tika nodibināts pirmais rezervāts Latvijā un otrs toreizējā Krievijā (pirmais bija Vilsandi jeb Vaikas rezervāts, ko 1907. gadā izveidoja Igaunijas salās). Gandrīz visu Moricsalu klāj lapu koku mežs, kurā aug arī daudz varenu ozolu. Un līdz ar to arī pieminētie Maksis un Morics nav palikuši tukšā. 20. gadsimta sākumā divi lielākie Moricsalas ozoli tika nosaukti abu nerātņu vārdā – par Makša ozolu un par Morica ozolu. Mūsu dienās tie gan vairs nav atrodamī, jo ir gājuši bojā.

Bet kur tad ir piemineklis?

Rīgā uz Brīvības bulvāra un Elizabetes ielas stūra iepretī viesnīcai “Latvija” redzams iesarkans, masīvs granīta kubs, pie kura izvietoti tikpat masīvi granīta soli. Šis granīta kubs kādreiz kalpojās par postamentu kādam piemineklim. Par to liecina arī uzraksts krievu valodā, kas lasāms uz postamenta, “Ģenerālfeldmaršals kņazs Barklajs de Tolli” un gadskaitļi “1812” un “1912”.

Ģenerālfeldmaršals Mihails Barklajs de Tolli dzimis 1761. gadā. Viņš cēlies no senas dižciltīgas skotu dzimtas,

un viņa priekšteči kopš 17. gadsimta dzīvojuši Rīgā. No 1810. gada līdz 1812. gadam Barklajs de Tolli bija Krievijas kara ministrs. No 1812. gada Tēvijas kara sākuma līdz augustam viņš faktiski bija krievu karaspēka virspavēlnieks. (Augusta sākumā par krievu armijas virspavēlnieku kļuva ģenerālis Mihails Kutuzovs.) Vēsturiskajā Borodinas kaujā, kas notika 1812. gada 26. augustā, Barklajs de Tolli komandēja krievu armijas labo spārnu. Pēc Kutuzova nāves Barklajs de Tolli 1813. un 1814. gadā bija apvienotā Krievijas un Prūsijas karaspēka virspavēlnieks. 1813. gada oktobrī viņa vadībā tika izcīnīta uzvara nozīmīgajā Tautu kaujā pie Leipcigas, kad apvienotais Krievijas, Prūsijas, Austrijas un Zviedrijas kara spēks uzveica Francijas armiju.

Sakarā ar Borodinas kaujas simto gadadienu Rīgā nolēma uzcelt Barklaja de Tolli pieminekli. Daļu naudas deva pilsēta, daļu saziņoja Rīgas iedzīvotāji. 1912. gada 9. septembrī tika likts pieminekļa pamatakmens. Vācu skulptora Vilhelma Vandšneidera veidoto pieminekli atklāja 1913. gada 13. oktobrī. Uz postamenta stāvēja bronza lieta Barklaja de Tolli figūra ar feldmaršala zizli. Pirmā pasaules kara laikā 1915. gadā, kad Rīgai tuvojās fronte, pieminekli ar kuģi evakuēja uz Krieviju. Kuģis tika nogremdēts, un par pieminekļa tālāko likteni ziņu nav.

Taču, ja nu ļoti gribas redzēt Barklaja de Tolli pieminekli, var doties ceļā uz kādu no divām mūsu kaimiņvalstīm. Ģenerālfeldmaršals miris 1818. gadā un apglabāts Igaunijā. Apmēram 25 kilometrus uz ziemeļiem no Valkas atrodas nelielais Jegevastes ciems, kur bija Barklaja de Tolli dzimtmuiža. Pusotru kilometru uz ziemeļiem no ciema 1823. gadā celtajā mauzolejā atdusas ģenerālfeldmaršals un viņa sieva. Mauzolejā skatāms arī ģenerālfeldmaršala krūšutēls, ko veidojis ievērojamais Pēterburgas tēlnieks Vasilijs Demuts-Maļinovskis. Savukārt Tartu netālu no pilsētas rātsnama Barklaja laukuma

vidū stāv šā paša tēlnieka radītais Barklaja de Tolli piemineklis, kas atklāts 1849. gadā.

Karavadoņa piemineklis apskatāms arī Pēterburgā. 1837. gadā atklāto pieminekli Ņevas prospektā pie Kazanas katedrāles veidojis tēlnieks Boriss Orlovskis.

Kur atdusas 1812. gada kara varonis?

Kad 1812. gada jūnijā Krievijā iebruka vairāk nekā pusmiljona vīru lielais Napoleona I vadītais franču karaspēks, krievu armija skaitliski bija divarpus reižu mazāka un ar kaujām atkāpās. Franči iegāja pat Maskavā, taču Krievijas ziemas tuvošanās drīz vien piespieda frančus doties mājup. Mājās pārgāja tikai daži desmiti tūkstoši vīru... Krievijā šo karu sauc par 1812. gada Tēvijas karu. Jāpiebilst, ka 1812. gada kara darbība norisinājās arī tagadējā Latvijas teritorijā – franču armija bija ieņēmusi visu Kurzemes guberņu.

No 1812. gada 18. līdz 20. jūlijam (pēc jaunā stila no 30. jūlija līdz 1. augustam) notika kauja pie Kļasticiem, netālu no Polockas (tagadējā Baltkrievijas teritorijā). Šajā kaujā 17 tūkstošu vīru liels krievu armijas korpuss sakāva 29 tūkstošus lielu franču armijas korpusu. Kaujas iznākums novērsa franču armijai iespēju sākt uzbrukumu Pēterburgas virzienā.

1812. gada 20. jūlijā kaujā pie Kļasticiem Sivošinas ciema tuvumā varoņa nāvē krita ģenerālis Jakovs Kuļņevs un turpat arī tika apglabāts.

Jakovs Kuļņevs ir dzimis 1763. gadā Ludzā. Divdesmit gadus pēc Jakova Kuļņeva nāves, 1832. gadā, ģenerāļa brālis – Ilzenbergas muižas īpašnieks Mihails Kuļņevs

uzcēla muižā nelielu laukakmeņu baznīciņu. Tajā pašā gadā ar Krievijas cara Nikolaja I atļauju Jakova Kuļņeva pīšļi tika pārāpbedīti īpaši izveidotā nišā jaunuzceltajā dievnamā. 1868. gadā baznīcai uzbūvēja zvanu torni.

1892. gadā virs ģenerāļa kapa tika uzstādīts granīta piemineklis. Pie tā piestiprināta lielgabala lode, kas bija nāvīgi ievainojusi Jakovu Kuļņevu. 1899. gadā Ilzenbergas baznīca tika pārdēvēta par Kuļņevas baznīcu. Bet 1912. gada 20. jūlijā, 100 gadus pēc varoņa nāves, pie viņa kapa un pie baznīcas ieejas atklāja piemiņas plāksnes.

Mūsu dienās šās apdzīvotās vietas nosaukums vairs nav ne Ilzenberga, ne Kuļņeva, ne arī Ilzskalns kā Latvijas pirmās brīvvalsts laikā, bet gan Ilzeskalns, un tā atrodas apmēram 15 kilometrus uz ziemeļiem no Rēzeknes.

Kas notika 1812. gada 23. oktobrī?

Trīsstūrī, ko tagad ierobežo Brīvības bulvāris, Elizabetes iela un Tērbatas iela, ap 1817. gadu tika izveidots Mazais Vērmanes dārzs. 1889. gadā te uzcēla Apgabaltiesas namu, bet 1938. gadā pabeidza celt Tiesu pili.

Bet vēl 30. gados Mazajā Vērmanes dārzā aiz Apgabaltiesas nama pie Tērbatas ielas atradās vienkāršs granīta obelisks. Uz tā bija uzraksts vācu un krievu valodā: "1812. gada 23. oktobra piemiņai". Kāpēc tāds mīklains uzraksts, kas varēja būt noticis šajā dienā?

1812. gada 23. oktobrī Rīgā amata pienākumus sāka pildīt Filips Pauluči, kas bija iecelts par Rīgas kara gubernatoru un Vidzemes un Kurzemes ģenerālgubernatoru. 1779. gadā Itālijā dzimušais marķīzs bija dienējis daudzu valstu armijās un kopš 1807. gada atradās Krievijas karadienestā. Filips Pauluči stājās atceltā Rīgas

ģenerālgubernatora Esena vietā. 1812. gada vasarā, kad Napoleona armijas daļas tuvojās Rīgai, Esens nevajadzīgi pavēlēja nodedzināt visas Rīgas priekšpilsētas.

Savukārt tieši Pauluči ļoti daudz darīja nodedzināto priekšpilsētu atjaunošanā un Rīgas labiekārtošanā, arī apzaļumošanā. Lielā mērā pateicoties viņam, tika izveidots arī Mazais un Lielais Vērmanes dārzs. Pauluči sekmeja dzimtbūšanas atcelšanu Kurzemē (1817. gadā) un Vidzemē (1819. gadā). Ģenerālgubernatora amatā Filips Pauluči palika 17 gadus – līdz 1829. gadam, kad viņš atgriezās Itālijā.

Pauluči piemiņas akmeni bija iecerēts izveidot jau 1818. gadā, bet Pauluči to neatļāva. Tāpēc tikai 1851. gadā, divus gadus pēc Pauluči nāves, Rīgas tirgotāju aprindas uzstādīja jau minēto obelisku Mazajā Vērmanes dārzā. Jāpiebilst, ka tagadējo Merķeļa ielu no 1885. gada līdz 1923. gadam sauca par Pauluči ielu.

Kāpēc Gliks stādīja ozolus?

Latvijas ziemeļaustrumos pie Alūksnes ezera atrodas neliela, jauka pilsētiņa Alūksne. Ar šo pilsētu cieši saistīts mācītāja Ernsta Glika vārds. Alūksnē pie bijušās mācītājmuižas Pils ielā 15 aug divi tā saucamie Glika ozoli. Viens ozols ir stādīts 1685. gadā, bet otrs četrus gadus vēlāk – 1689. gadā. Par to atgādina arī piemiņas akmens pie šiem trīssimtgadīgajiem ozoliem. Akmenī iekalts uzraksts “Glika ozoli” un gadskaitļi “1685” un “1689”.

Kāpēc tad stādīti šie ozoli? Par Ernsta Glika mūža darbu var uzskatīt Bībeles tulkojumu latviešu valodā. Bībeles senākā daļa ir Vecā derība, jaunākā daļa – Jaunā derība. 1685. gadā Ernsts Gliks pārtulkoja latviešu valodā

Veco derību, un šim notikumam par godu pie toreizējās mācītājmuižas tika iestādīts pirmais ozols. 1689. gadā, kad Gliks bija pārtulkojis arī Jauno derību, blakus pirmajam ozolam tika iestādīts otrs ozols. Tagad saprotams, kas ir Alūksnes ģerbonī redzamā grāmata, uz kuras vāka rakstīts "A. D. 1689" (A. D. ir saīsinājums latīņu valodas vārdiem *Anno Domini*; latviski – tā Kunga gadā jeb gadā pēc Kristus dzimšanas, mūsu ērā).

Apmēram puskilometru no Glika ozoliem uz pilsētas centra pusi virs kokiem paceļas Alūksnes luteriešu baznīcas torņa zelta gailis. Baznīca uzcelta no 1781. gada līdz 1788. gadam pēc arhitekta Kristofa Hāberlanda projekta. Tās pakājē netālu no Pils ielas 1908. gadā uzbūvēts neliels namiņš. 1990. gada 18. novembrī tajā tika iesvētīts Ernsta Glika Bībeles muzejs.

Savukārt apmēram puskilometru uz otru pusi no Glika ozoliem Pils ielas malā ir neliels uzkalns – Kancelles kalniņš. Tur izveidota vienkārša akmens piemiņas zīme. Šajā vietā atradās baznīca, kurā sprediķoja Ernsts Gliks. Bet piemiņas akmens ielas pretējā pusē liecina, ka te Gliks 1683. gadā atvēris pirmo skolu Vidzemē latviešu zemnieku bērniem līdzās Apukalna un Zeltiņu skolām.

Kas izgudroja garumzīmi?

Pirmās ziņas par latviešu rakstu valodu ir saistītas ar 16. gadsimtu. Tolaik latviešu valoda un arī rakstība stipri atšķīrās no tagadējās. Šo rakstību bija veidojuši vācieši, un tās pamatā bija viņu toreizējā rakstība – viduslejasvācu rakstība. Tolaik bieži vienu un to pašu skaņu apzīmēja dažādi. Piemēram, skaņas *ā* apzīmēšanai rakstos izmantoja burtkopas *ah*, *ha*, *aa*, *ae* vai tikai burtu *a*. Tāpat

vairāki apzīmējumi bija arī citiem garajiem patskaņiem (*ē, ī, ū*) un mīkstajiem līdzskaņiem (*ķ, ļ, ņ*).

Pirmais, kas deva lielu ieguldījumu latviešu rakstu valodas sakārtošanā, bija vācu tautības latviešu valodnieks mācītājs Georgs Mancelis. Viņš latviešu rakstu pamatā lika jaunaugšvācu rakstību. Pēc 1630. gada izdoti vairāki Manceļa darbi latviešu valodā. Tajos garo patskani vārda saknē apzīmēja tā, ka aiz tā rakstīja burtu *h* (piemēram, vārdu *mēs* rakstīja kā *mehs*). Šņāceņus *š* un *č* sāka apzīmēt ar *sch* un *tsch*, divskaņus *ie* un *uo* – ar *ee* un *oh*. Mīkstos līdzskaņus atzīmēja, burtu pārsvītrojot, piemēram, *ļ* apzīmēja ar *l̄*. Būtībā Georgs Mancelis izveidoja tā saucamo veco ortogrāfiju (vārdu pareizrakstību).

Bet pamati mūsdienu rakstībai jeb jaunajai ortogrāfijai tika likti, vienkāršojot latviešu rakstību. Garo patskaņu apzīmēšanai tika ieteikta garumzīme – svītriņa virs burta. Šņāceņus *č*, *š* un *ž* ieteica apzīmēt tā, kā tas redzams grāmatā, – virs burtiem *c*, *s* un *z* liekot ķeksīti, ko sauc par akūtu.

Bet kas tad izgudroja garumzīmi? Garumzīmi un citus jauninājumus 1847. gadā ieteica Juris Bārs – pirmais latviešu tautības valodnieks, pie tam visu savu mūžu viņš strādājis par ārstu. No 1855. gada līdz pat mūža beigām 1879. gadā Juris Bārs dzīvoja un strādāja Kuldīgā. Viņš apbedīts Kuldīgas Vecajos kapos (bijušajos vācu kapos).

Kas ir dzimis Jaunmuižas kalpu mājā?

Pāris desmitus kilometru uz ziemeļiem no Saldus atrodas Jaunlutriņi. Kādreiz šo vietu sauca citādāk – par Jaunmuižu. Bijušajā Jaunmuižas pili tagad ir Jaunlutriņu pamatskola. Netālu no pils pie nelielās bijušās muižas

kalpu mājas vēl skatāma kāda iespaidīga vīra akmens galva. Šis vīrs bija te dzimis, un 1973. gada 23. novembrī, viņa simtajā gadskārtā, tur svinīgi tika atvērts šā vīra memoriālais muzejs.

Varbūt tāpēc, ka kalpu mājā dzimušais vīrs tālajā 1918. gadā bija kļuvis par pirmo Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas Bruņoto Spēku jeb Sarkanās Armijas virspavēlnieku, mūsu dienās šis muzejs vairs nedarbojas. Taču virspavēlnieka mūža gājumu derētu gan atcerēties.

Kalpa dēls 1891. gadā pabeidza Kuldīgas pilsētas skolu un 1909. gadā – Ģenerālštāba kara akadēmiju Pēterburgā. 1915. gadā, kad plosījās pirmais pasaules karš, viņš kļuva par 5. Zemgales latviešu strēlnieku bataljona (vēlāk pulka) komandieri.

Dzejnieks Aleksandrs Čaks savā nemirstīgajā dzeju ciklā “Mūžības skartie” apdzejojis zemgaliešu komandiera Piņķu baznīcā vadīto dievkalpojumu strēlniekiem pirms došanās kaujā 1916. gada 17. jūlijā (“Spreidīķis Piņķu baznīcā”). Par varonību 1917. gada septembra cīņās pie Mazās Juglas 5. Zemgales latviešu strēlnieku pulka komandieris tika apbalvots ar Zelta zobenu un 4. pakāpes Jura krustu.

Pēc 1917. gada oktobra notikumiem Krievijā viņš nostājās padomju varas pusē un sekmēja tās nostiprināšanos. 1919. gada sākumā bijis arī Padomju Latvijas armijas komandieris. No 1922. gada strādājis Sarkanās Armijas akadēmijā Maskavā. 1935. gadā viņam piešķirta 2. ranga armijas komandiera pakāpe. Taču īstenībā padomju vara šā vīra darbību novērtēja tādējādi, ka 1938. gada 28. jūlijā izpildīja viņam piespriesto nāves sodu.

Kas tad ir šis Jaunmuižas kalpa dēls, par kura dzīvi vēl ne viss ir zināms (varbūt arī netiks uzzināts)? Atbilde ir šāda – Jaunmuižas kalpu mājā ir dzimis karavīrs, kas Latvijas un latviešu strēlnieku vēsturē ir un paliks pulkvedis Jukums Vācietis.

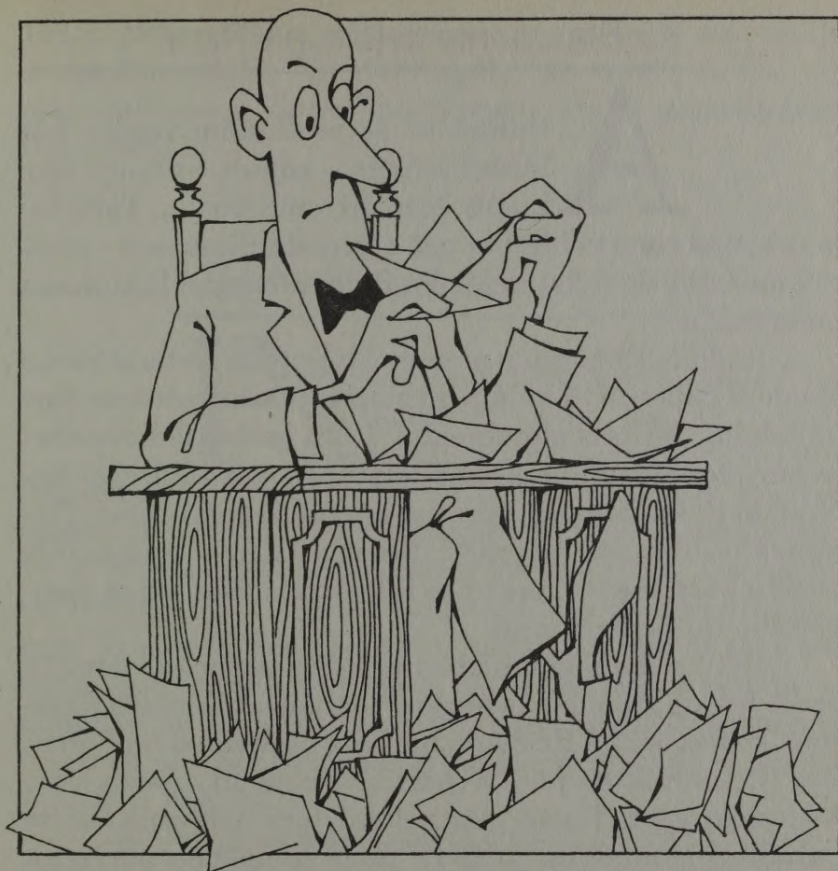
Vai papīra formātiem ir kāds sakars ar Latviju?

Visizplatītākais papīra formāts, ko lieto sadzīvē, ir A4 jeb tā saucamais rakstāmpapīra formāts. A4 formāta papīra lapas izmēri ir 210×297 milimetri. Taču, ja ir papīra formāts A4, vajadzētu būt arī papīra formātiem A3, A5, A6 un arī citiem.

Šādi formāti tiešām ir, un to pamatformāts ir A0. Pamatformāta (A0) papīra lapas izmērs ir 841×1189 milimetri. Var jautāt – kāpēc tieši tāds un ne citādāks? Atbilde sastāv no divām daļām. Pirmkārt, A0 formāta papīra lapas laukums ir 1 kvadrātmeters – tā tad “apaļš” lielums. Atbildes otrā daļa izriet no tā, ka A0 formāta papīra malu garuma attiecība ir $1 : \sqrt{2}$ jeb $1 : 1,41$. Pārlokot šādu papīra lapu gar garāko malu uz pusēm, arī pārlocītā papīra malu garuma attiecība ir tāda pati. Un tā to var turpināt tālāk, kamēr vien papīra lapu iespējams pārlocīt uz pusēm.

Pārlokot uz pusēm A0 formāta papīra lapu, iegūst A1 formāta (594×841 mm) papīra lapu. Savukārt, pārlokot uz pusēm A1 formāta papīra lapu, iegūst A2 formāta (420×594 mm) papīra lapu. Tādā pašā veidā no A2 formāta papīra lapas var iegūt A3 formāta (297×420 mm) papīra lapu un tālāk A4 (210×297 mm), A5 (148×210 mm), A6 (105×148 mm) un cita formāta lapas līdz pat A10 formāta (26×37 mm) papīra lapai.

Bez šīs – tā saucamās A formātu rindas pastāv arī B, C, kā arī D formātu rindas. A un B formātu rindas izmēra papīru lieto avīžu un žurnālu iespiešanai (lielajām avīzēm – A1 formāta papīru, mazajām – A2 formāta papīru, bet šie izmēri var arī nedaudz atšķirties). Rakstāmpapīru ražo A3 formātā (dubultloksnes) un A4 formātā (parastais rakstāmpapīra lokšņu izmērs). Vēstuļpapīra formāts reizēm mēdz būt A5. B un C formāta rindas

izmēra papīru parasti izmanto aploksnēm un lietvedības vākiem. Piemēram, pierastās mazās pasta aploksnes formāts ir C6 (114x162 mm), un šādā aploksnē ļoti ērti ievietot pastkarti, kuras formāts ir A6 (105x148 mm).

Bet kāds tad šiem papīra formātiem sakars ar Latviju? Viens no tiem, kas minētos formātus 1911. gadā ieteicis, ir Vilhelms Ostvalds – Baltijas vācu ķīmiķis un filozofs, viens no fizikālās ķīmijas pamatlicējiem. Vilhelms Ostvalds dzimis 1853. gadā Rīgā un no 1881. gada līdz 1887. gadam bija Rīgas Politehnikuma profesors, bet no 1897. gada līdz 1906. gadam viņš darbojās Leipcigas Universitātē. 1909. gadā Vilhelms Ostvalds saņēma Nobela prēmiju ķīmijā.

Kā Blaumanis ceļojis pa Rīgu?

Atbildes uz šo jautājumu varētu būt visdažādākās – kājām, ar tramvaju, kuģīti, ormani, omnibusu... Taču šajā rakstiņā runa nebūs par pašu Rūdolfu Blaumani – ievērojamo latviešu rakstnieku. Pa Rīgu ir “ceļojis” Blaumaņa piemineklis.

Rūdolfā Blaumaņa pieminekli granītā cirtis tēlnieks Teodors Zaļkalns. Tas bija pirmais latviešu kultūras darbiniekam veltītais piemineklis. 1929. gada 10. novembrī to novietoja kanālmalas apstādījumos starp Pilsētas kanālu un Raiņa bulvāri iepretim Bastejkalna tiltiņam. Piemineklis bija ļoti neierasts tiem laikiem – tam nebija augsta postamenta, tas reizē raksturoja Blaumaņa vienkāršību un gara dzižumu.

1939. gadā piemineklis mainīja atrašanās vietu. To uzstādīja uz 2,5 metrus augsta postamenta nelielā skvēriņā, ko ierobežoja Krišjāņa Barona, Blaumaņa un Pērses iela. Blaumaņa tēls pacēlās pāri cilvēkiem un zaudēja savu sākotnējo jēgu. Tagad gan nekas vairs neliecina, ka te atradies piemineklis, jo 1947. gadā to nolēma pārvietot atpakaļ uz sākotnējo vietu. Pieminekļa pamatnē lasāmi vārdi no Rūdolfā Blaumaņa dzejoļa “Tālavas taurētājs” –

*Mans zelts ir mana tauta,
Mans gods ir viņas gods.*

Vēl Rīgā Blaumanim ir “sava” iela un arī muzejs. 1906. un 1907. gadā rakstnieks dzīvoja Lielajā Ņevas ielā 8. nama 7. dzīvoklī. 1923. gadā Lielā Ņevas iela, ko savukārt līdz 1885. gadam sauca par Lielo Fūrmaņu ielu, tika nosaukta par Blaumaņa ielu. Rozentāla un Blaumaņa memoriālais muzejs iekārtots arhitekta Konstantīna Pēkšēna projektētajā īres namā Alberta ielā 12. Šis 1903. gadā celtās jūgendstila ēkas 9. dzīvoklī no 1904. gada līdz

1916. gadam dzīvoja ievērojamais latviešu gleznotājs Janis Rozentāls. No 1906. gada līdz 1908. gadam ar pārtraukumiem Rozentāla dzīvoklī istabu īrēja Rūdolfs Blaumanis.

Kur vieglāk peldēt?

Peldoties jūrā, gadās arī “nogaršot” jūras ūdeni un sajust, ka tas ir sāļš. Ūdens sāļumu mēra promilēs (šo mērvienību apzīmē šādi – ‰). Ja ūdens sāļums ir 1‰, tas nozīmē, ka 1 litrā ūdens ir izšķīdis 1 grams dažādu sāļu.

“Vissālākā” jūra pasaulē ir Sarkanā jūra. Tās ūdens sāļums sasniedz 41,5‰. Okeānos ūdens sāļums ir apmēram 35‰. Bet “vissaldākā” ir mūsu Baltijas jūra – tās ūdens sāļums vidēji ir tikai 7‰. Taču ūdens sāļums ir atšķirīgs ne tikai dažādās jūrās – tas atšķiras arī vienas jūras un pat liča robežās. Arī dažādos gadalaikos ūdens sāļums ir dažāds.

Baltijas jūras Kurzemes piekrastē no Nidas līdz Kolkasragam ūdens sāļums mainās maz – visu gadu tas ir apmēram 6,5 – 7‰. Bet pavisam cita aina vērojama Rīgas līcī. Līča piekrastē vasarā un rudenī ūdens sāļums ir apmēram 5,5 – 6‰. Toties pavasarī ūdens sāļums līča piekrastē ir 3,5 – 5,5‰. Pie tam vismazākais tas ir dienvidu piekrastē, Rīgas tuvumā. Skaidrs, kāpēc tas tā. Tieši līča dienvidu daļā ietek trīs lielas upes – Lielupe, Daugava un Gauja. Pavasara palu laikā jūrā ieplūst vairāk saldūdens, tādējādi kādu laiku piekrastē jūras ūdens ir mazāk sāļš.

No jūras ūdens sāļuma ir atkarīgas vēl dažas ūdens īpašības. Pirmkārt, saldūdens sasalst 0 °C temperatūrā, turpretī okeāna ūdens sasalst –2 °C temperatūrā. Otrkārt, jo ūdens sāļāks, jo tas ir blīvāks. Tādā ūdenī ir vieglāk

peldēt. Piemēram, Nāves jūras (īstenībā tā nav jūra, bet gan tā saucamais sāļezers) ūdens sāļums pārsniedz 250‰ (25%), un tik sāļā ūdenī cilvēks gribot negribot turas virs ūdens un negrimst.

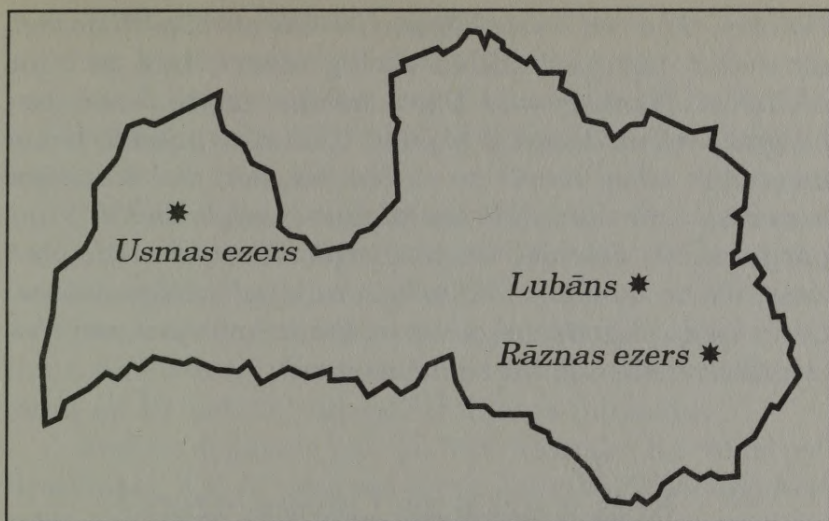
Tātad var secināt, ka Latvijā vieglāk peldēt ir “īstajā” Baltijas jūrā – pie Liepājas, Pāvilostas, Ventspils. Toties, ja gadās norīt kādu malku jūras ūdens, tad “saldāks” tas būs Rīgas līča piekrastē.

Vai Latvijas ezeros ir daudz ūdens?

Latvijas ezeros kopā varētu būt apmēram 2 kubikkilometri ūdens. Reizēm tiek minēti pat 3 kubikkilometri. Būsim pieticīgi, samierināsimies ar mazāko lielumu un padomāsim – vai tas ir daudz vai maz? Lai par to spriestu, šis daudzums ir ar kaut ko jāsalīdzina.

Pasaulē ūdens krājumi saldūdens ezeros ir apmēram 90 – 120 tūkstoši kubikkilometru (apmēram tikpat ūdens ir arī sālsezeros). Tādējādi Latvijā, kas aizņem 1/2290 daļu pasaules sauszemes, ir 20 – 25 reizes mazāk saldūdens ezeru ūdens krājumu nekā vidēji pasaulē. Vai tas ir maz?

2 kubikkilometri ir tas pats, kas 2 miljardi kubikmetru. Tā kā Latvijā dzīvo apmēram 2,5 miljoni cilvēku, tad katram iznāktu 800 kubikmetru jeb 800 000 litru ūdens. Savukārt, ja visu Latvijas ezeru ūdeni izdotos vienmērīgi sadalīt pa mūsu valsts teritoriju, tad to klātu apmēram 3 centimetrus biezs ūdens slānis. Lai visu Latvijas ezeru ūdeni sapildītu dzelzceļa cisternās (katrā cisternā ietilpst 60 kubikmetru ūdens), būtu nepieciešams vairāk nekā 33 miljoni dzelzceļa cisternu. Ja no šādām cisternām, kuru garums ir apmēram 12 metru, sastādītu vilcienu, tā garums sasniegtu 40 000 kilometru. Ja tas

būtu iespējams, šāds vilciens vienu reizi apjoztu zemeslodi pa ekvatoru.

Bet kurā Latvijas ezerā ir visvairāk ūdens? Latvijas lielākais ezers Lubāns šajā ziņā ieņem tikai trešo vietu. Lubāna ezerā ir 128 miljoni kubikmetru ūdens. Otro vietu ieņem Usmas ezers ar 190 miljoniem kubikmetru. Bet pirmajā vietā pēc ūdens daudzuma ir Rāznas ezers. Tajā ir 405 miljoni kubikmetru ūdens – piektā daļa no Latvijas ezeru kopējā ūdens daudzuma. Bet nedaudz vairāk ūdens nekā Rāznas ezerā ir Pļaviņu ūdenskrātuvē (tā gan nav ezers) – 510 miljoni kubikmetru.

Latviešu tautas teika

Kā ezeri cēlušies

Sensenos laikos ezeru nemaz nebijis. Dievs dzīvo radību dzirdījis tikai ar lietu. Ūdeni viņš glabājis lielā, lielā pērlē. Kā jau zināms, Velns iekāro visu, kas ir

Dievam, tāpat arī šoreiz Velnam ienācis prātā pērli nozagt un nedot dzīvajai radībai tik ilgi dzert, līdz tā viņu pielūgšot. Kādreiz, kad Dieva nebijis mājās, Velns pakampis pērli un devies ar to prom. Ticis savā mitekļi, Velns mēģinājis ūdeni dabūt no pērles ārā, bet, tā kā atslēga atradusies pie Dieva, Velns ūdeni nevarējis dabūt. Viņu pārņēmušas dusmas, un pērli viņš tik stipri metis pret zemi, ka tā saplīsusi. Nu visu zemi applūdinājis ūdens. Dievs vienu daļu ūdens gan sasmēlis, bet pārējais sasūcies zemākās vietās, un tur radušies ezeri.

Kurš ir dziļākais Latvijas ezers?

Latvijas dziļākais ezers ir Drīdzis jeb Drīdža ezers, un tas jāmeklē ezeriem bagātākajā Latvijas novadā – Latgalē, apmēram 15 km uz ziemeļiem no Krāslavas.

Ezera lielākais dziļums ir 65 metri un 10 centimetri. Tas ir dziļākais ezers ne tikai Latvijā, bet arī visā Baltijā. Drīdža dziļākā vieta atrodas gandrīz 10 km garā ezera vidusdaļā. Vēl var piebilst, ka 20. gadsimta 20. gados tika izrakts kanāls, kas savienoja Drīdzi ar kaimiņos esošo Ota ezeru, un Drīdža ūdenslīmenis pazeminājās par pusmetru. Tātad pirms tam ezers bijis pusmetru dziļāks.

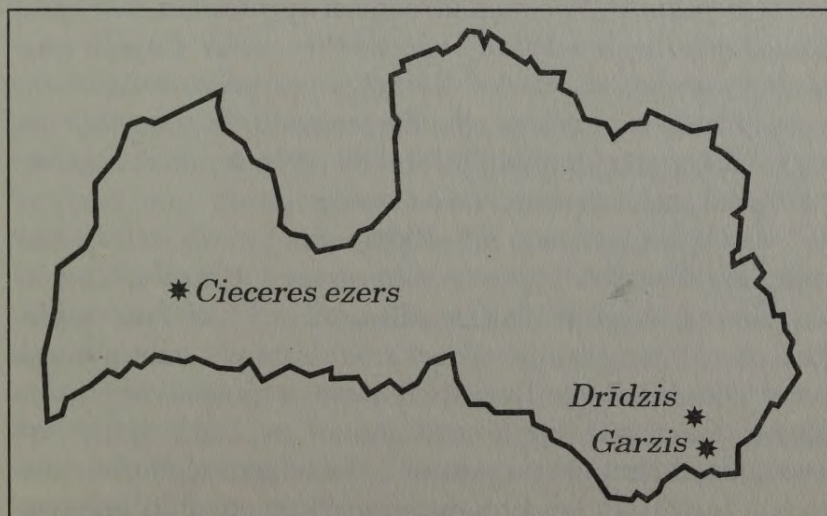
Netālu no Drīdža ziemeļrietumu gala, ko sauc par Sauleskalna līci, 211 metrus virs jūras līmeņa un 50 metrus virs ezera līmeņa paceļas arī pats Sauleskalns – sena latgaļu svētvieta. No Sauleskalna virsotnes labi pārskaatāms Drīdža ezers un plaša apkārtnē, kurā starp pauguriem mirdz arī citu ezeru spoguļi. Lai saglabātu un aizsargātu šo skaisto Latgales augstienes dienvidu daļas stūrīti, izveidots kompleksais dabas liegums – Drīdža ezers ar apkārtējo ainavu.

Taču ezera dziļumu raksturo ne tikai tā lielākais dziļums, bet arī vidējais dziļums. Var taču būt tā, ka ezerā ir dažas dziļas vietas, bet kopumā ezers ir sekls. Drīdža ezera vidējais dziļums ir tikai 12,8 metri, un šajā ziņā tas ir tikai otrajā vietā Latvijā.

Savukārt lielākais vidējais dziļums ir Garajam ezeram jeb Garzim, un tas ir 16,5 metri. Garais ezers ir otrais dziļākais ezers Latvijā – tā lielākais dziļums ir 56 metri. Arī Garais ezers atrodas Latgalē, Krāslavas rajonā starp Indru un Piedruju. Garā ezera rietumu krasta pussalā atrodas ap 10 metrus augstais Udinavas pilskalns.

Trešais dziļākais Latvijas ezers atrodas Kurzemē pie Brocēniem. Tas ir Cieceres ezers, kura lielākais dziļums ir 50 metri, bet vidējais dziļums – 7,2 metri.

Salīdzinājumam var minēt, ka pasaules dziļākais ezers atrodas Krievijā – Austrumsibīrijā. Tas ir Baikāls, kura dziļums sasniedz 1620 metrus jeb vairāk nekā pusotru kilometru. Tik dziļa nav pat Baltijas jūra, pie kuras mēs dzīvojam. Baltijas jūras lielākais dziļums ir 459 metri, Rīgas līča lielākais dziļums – 67 metri.

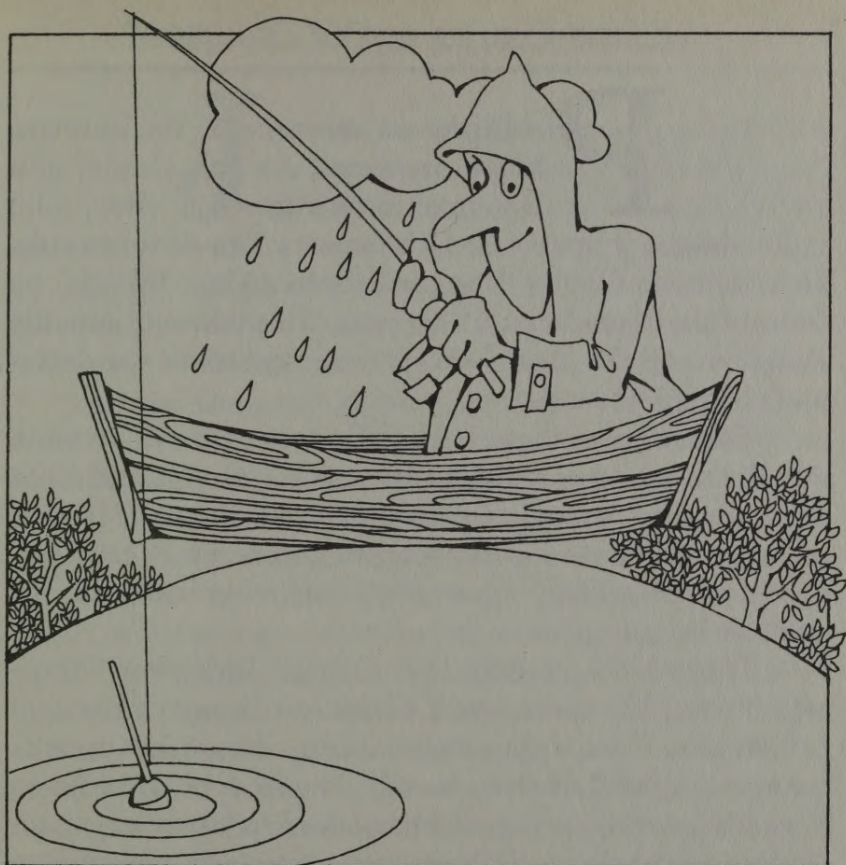
Cik augsts ir ezers?

Vai tik šajā jautājumā nav kāda kļūda? Ezeram taču nekāda augstuma nav. Varētu runāt vienīgi par to, cik augstu virs jūras līmeņa atrodas ezera ūdens līmenis. Tomēr nekādas kļūdas nav. Zeme ir apaļa, un ne velti to reizēm sauc par zemeslodi. Un, ja apaļa ir Zeme, tad “apaļām” vajadzētu būt arī zemeslodes ūdens virsmām. Vislabāk par to var pārliecināties jūras krastā. No kādas augstākas kāpas skatoties uz jūru, redzams, ka jūras un debess robeža nav vis taisna, bet gan izliekta.

Tieši tāpat izliekta ir arī jebkura ezera virsma, tikai ne vienmēr to var pamanīt. Jo lielāks ezers, jo lielāks tā ūdens virsmas izliekums. Un Latvijas lielāko ezeru krasos šo izliekumu jau var itin labi redzēt. Ezera ūdens virsma izskatās pēc milzīga kupola. Un tā “augstums” arī sniedz atbildi uz virsrakstā uzdoto jautājumu.

Pats par sevi saprotams, ka lielākam ezeram kupola augstums ir lielāks. Šo kupola augstumu nav pārāk grūti aprēķināt. Pēc vienkāršotiem aprēķiniem var iegūt šādu formulu: $h = 125 d^2 : R$, kur h – ezera kupola augstums metros, d – ezera diametrs vai arī ezera garums vai platums kilometros, R – Zemes rādiuss (var pieņemt, ka tas ir apmēram 6380 kilometri). Pēc šīs formulas var izrēķināt jebkura ezera kupola augstumu.

Nelielam ezeram vai diķītim šis kupols nemaz nav manāms. Piemēram, ja ezera diametrs ir 100 metri, ūdens kupola augstums ir tikai 2 milimetri. Arī 1 kilometru platumam ezeram augstumu vēl nevarēs pamanīt – tas sasniegs tikai 2 centimetrus. Bet 10 kilometrus garam vai platumam ezeram tas būs diezgan ievērojams – nepilni 2 metri. Apmēram šāds kupola augstums ir Latvijas lielākajam ezeram – Lubānam jeb Lubāna ezeram (tas ir 9 kilometrus

plats un 14 kilometrus garš). Lubāna kupola augstums garenvirzienā ir jau gandrīz 4 metri. Turpretī Latvijas garākajam ezeram – gandrīz 18 kilometrus garajam Engures ezeram – garenvirzienā ūdens kupola augstums pārsniedz 6 metrus. Un tas nozīmē, ka, stāvot pie ūdens Lubāna vai Engures ezera galā, pretējā krasta līnija nebūs redzama (tikai derētu pieliekt nieres, lai tās neaizsedz skatu pāri ezeram).

Bet, tā kā līdz lappuses beigām ir vēl nedaudz vietas, tad var piebilst arī to, ka Rīgas līča (tas gan nav ezers) ūdens kupola augstums starp Salacgrīvu un Kolkasragu sasniedz apmēram 200 metrus.

Kā no Gaujas nokļūt Daugavā?

Protams, pa ūdensceļu. Paskatoties kartē, redzams, ka gan Gauja, gan Daugava ietek Rīgas līcī. Starp abu upju ietekām ir apmēram 18 kilometri. Tātad viens veids, kā nokļūt no Gaujas Daugavā, būtu šāds. “Jākuģo” pa Gauju līdz Rīgas līcim un tad gar līča piekrasti jāmeklē Daugavas ieteka jūrā. Ja tā atrasta, tad tālāk var doties pa Daugavu uz augšu.

Šādu ceļu pa Rīgas līci līdz Daugavas grīvai un tālāk līdz Rīgas ostai vai koku šķīrošanas vietām 19. gadsimtā veica plosti, kurus pludināja pa Gauju. Plostu ceļojums pa jūru bieži vien beidzās ātrāk, nekā iecerēts. Vētras laikā vai pat stiprākos viļņos plosti bieži vien izjuka un pie galamērķa nenonāca.

Tāpēc 1899. gadā uzsāka Gaujas–Daugavas ūdensceļa būvi. 1903. gada aprīlī Gauja un Daugava jau bija savienotas. Ūdensceļa pirmais posms bija 3 kilometrus garais Gaujas–Baltezera kanāls, kas savienoja Gauju ar Mazo Baltezeru. Šis kanāls bija paredzēts tikai plostu pludināšanai, tāpēc tā dziļums tikai nedaudz pārsniedza vienu metru. Tālāk plosti, kurus jau vilka nelieli velkonīši, no Mazā Baltezera nonāca Lielajā Baltezerā un tad pa jaunuzbūvēto 3 km garo Juglas kanālu (to sauc arī par Baltezera vai Bukultu kanālu) – Juglas upes posmā, kas savieno Juglas ezeru ar Ķīšezeru. Pēc Juglas kanāla izbūves ūdens līmenis abos Baltezeros pazeminājās gandrīz par 2 metriem. Savukārt no Ķīšezera plostu ceļš veda pa Mīlgrāvi uz Daugavu.

Gaujas–Daugavas ūdensceļa kopējais garums sasniedza apmēram 25 kilometrus, un šis ūdensceļš pastāvēja līdz 60. gadu vidum, kad koku pludināšana pa Gauju tika pārtraukta.

Kāpēc Daugava kļuvusi īsāka?

Jaunākajās uzziņu grāmatās ir rakstīts, ka Daugavas garums ir 1005 kilometri un 352 kilometrus upe tek pa Latvijas teritoriju. Savukārt dažādās agrāk izdotās grāmatās Daugavas kopējais garums uzrādīts 1020 kilometri un upes garums Latvijā – 367 kilometri. Tātad Daugava ir kļuvusi īsāka par 15 kilometriem, pie tam tieši Latvijas robežās.

Kā tad Daugava varēja kļūt īsāka? Tā kā Daugava ir saīsinājusies tieši Latvijā, tad te arī rodama atbilde uz šo jautājumu. Ir zināms, ka agrākajos gados, veicot meliorācijas darbus, tika iztaisnotas daudzas Latvijas mazās upes. To likumotais tecējums tika pārvērsts par kaut ko līdzīgu taisnam, “skaistam” grāvim. Līdz ar to samazinājās arī upišu garums. Kaut kas līdzīgs tika izdarīts ar Daugavu. Tikai šajā gadījumā iztaisnošana notika citādi – uzceļot uz Daugavas hidroelektrostacijas. Augšpus hidroelektrostacijas aizsprosta izveidojās ūdenskrātuve. Tai piepildoties ar ūdeni, Daugavas gultne mainījās – kādreizējie upes līkumi pazuda zem ūdens un upe kļuva taisnāka un arī īsāka. Tādējādi, uzceļot uz Daugavas trīs hidroelektrostacijas – Ķeguma HES, Pļaviņu HES un Rīgas HES, Daugava tika saīsināta par 15 kilometriem.

Taču, ja tā labi padomā, būtībā Daugava ir kļuvusi vēl īsāka. Diez vai šajās trijās ūdenskrātuvēs sastājušos ūdeni var uzskatīt par īstu Daugavu. Un tādā skatījumā Daugava ir “zaudējusi” apmēram 130 kilometrus. Uzceļot kādreiz iecerētās Jēkabpils un Daugavpils hidroelektrostacijas, Daugavu iespējams saīsināt vēl vairāk. Īpaši lielu Daugavas posmu varētu saīsināt augšpus Daugavpils, iztaisnojot skaistos Daugavas lokus. Tiesa, upe šajā posmā tek dziļā ielejā un ieguvums kilometros nebūtu liels. Taču pēc sākotnējā projekta Daugavpils ūdenskrātuve stieptos

no Daugavpils līdz Krāslavai, tālāk līdz Piedrujai un krietni iesniegtos arī Baltkrievijas teritorijā. Un šo apmēram 90 kilometrus garo upes posmu no Daugavpils līdz Baltkrievijas robežai tad nu gan nekādi vairs nevarētu saukt par Daugavu.

Kura ir Latvijas lēnākā upe?

Kura ir Latvijas lēnākā upe? Kā lai to noskaidro? Straumes ātrums dažādos upes posmos var būt atšķirīgs. Bieži upes tecējuma ātrumu, īpaši lielākām un platākām upēm, ietekmē arī vējš. Līdz ar to arī upju straumes ātruma mērījumi ne vienmēr dotu iespēju noteikt straujāko un lēnāko upi. Tāpēc upes tecējuma ātrumu parasti raksturo ar upes kritumu – upes iztekas un ietekas ūdens līmeņa augstumu starpību.

Latvijas lēnākās un rāmākās upes plūdums uz jūru sākas lejpus Bauskas pilsdrupām, satekot divām citām upēm – Mūsai un Mēmelei. Šajā vietā jaunās upes ūdens līmeņa augstums ir tikai 11 metri virs jūras līmeņa.

Jau vajadzētu noprast, ka runa ir par Lielupi. Tā kā Lielupe ir 119 kilometrus gara, tad vidēji upes kritums ir 9 centimetri uz 1 kilometru. Nedaudz augšpus Emburgas pēc 25 kilometru tecējuma Lielupes ūdens līmeņa augstums ir vairs tikai 1 metrs virs jūras līmeņa. Tātad atlikušajā nepilnus 100 kilometrus garajā posmā upes kritums ir 1 metrs jeb 1 centimetrs uz kilometru. Posmā lejpus Emburgas Lielupe tek pa līdzenumu. Lēzeno krastu un lēnā tecējuma dēļ pavasarī Lielupe bieži applūdina lielas zemes platības.

Bet tas vēl nav viss. Apmēram 70 kilometrus garajā posmā lejpus Jelgavas – no Iecavas ietekas Lielupē līdz

jūrai – Lielupes kritums ir tikai 20 centimetri! Tāpēc savā lejtecē Lielupe bieži “tek atpakaļ”. Tas notiek, kad Rīgas līcī pūš stiprs ziemeļrietumu virziena vējš. Tas “dzen” ūdeni atpakaļ upē, neļaujot tam ietecēt līcī un tādējādi paceļot Lielupes līmeni Jūrmalas robežās pat par 2 metriem. Vēja izraisīto ūdens līmeņa celšanos reizēm var samanīt pat 90 kilometrus no Lielupes ietekas jūrā – pie Staļģenes un Emburgas.

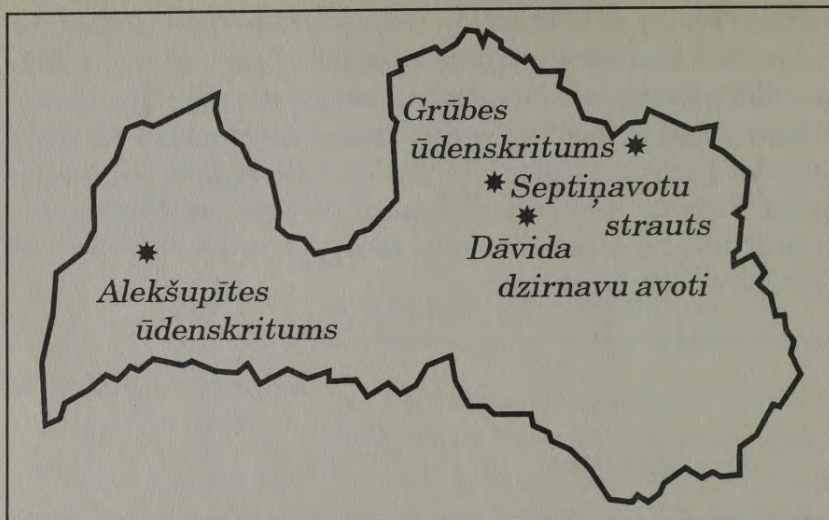
Latviešu tautas teika

Lielupe

Reiz viens kungs saderējis ar Velnu, ka Velns nevarēsot aizbērt Lielupi. Velns salīdzis uz trim siekiem zelta. Labi. Velns nogājis upes krastā un sācis ar zemēm dambēt, bet Dievs sūtījis labi lielu lietu, un tas zemes aizskalojis. Tagad Velns skrējis pēc akmeņiem. Otro klēpi nesdams, upe jau pusē aizdambēta. Kungs redz, ka labi nebūs, iet stalli un dzied kā gailis. Gailis domājis, ka laiks jau dziedāt, sasitis spārnus un skaļi nodziedājis. Velns izmetis trešo klēpi pusceļā un aizlaidies, jo kungs bij salīdzis līdz pirmiem gaiļiem. Tā Velns paspēlēja trīs sieki zelta naudas.

Kur ir augstākais ūdenskritums Latvijā?

Latvijas ūdenskritumus nevar salīdzināt ar pasaules augstākajiem ūdenskritumiem, kuros ūdens, burtiski, gāžas lejā no gandrīz vienu kilometru liela augstuma. Augstākais ūdenskritums pasaulē ir Anhela ūdenskritums

Dienvidamerikā, Venecuēlā – 979 metri (pēc citiem datiem – 1054 metri). Šā ūdenskrituma augstumu grūti pieejamā vietā 1949. gadā izmērījis Venecuēlā dzīvojošais latvietis Aleksandrs Laime. Latvijas augstākie ūdenskritumi ir viegli atrodamī un pieejami un to augstumu var mēģināt izmērīt jebkurš.

Par augstāko ūdenskritumu Latvijā tiek uzskatīts Aleksūpītes ūdenskritums Kuldīgā. 8 metrus platā ūdenskrituma augstums ir 4 metri un 15 centimetri. Ūdenskritums atrodas Ventas kreisajā krastā netālu no Aleksūpītes ietekas Ventā, tikai mazliet leņķus Ventas rumbas un skaistā ķieģeļu tilta pār Ventu. Aleksūpītes ūdenskritums augšpusē ir apmūrēts un uz tā uzcelts aizsprosts, kas veido dzirnavu dīķi. Ūdensdzirnavas šajā vietā esot bijušas jau 13. gadsimtā vienlaikus ar Kuldīgas pili. Tagadējās dzirnavas, kas redzamas blakus ūdenskritumam, uzceltas 19. gadsimta sākumā.

Taču par Aleksūpītes ūdenskritumu augstāks ir divpakāpju ūdenskritums Vaidavas upē pie Grūbes dzirnavām. Arī šis 12 metrus platais ūdenskritums, ierīkojot

dzirnavas, ir nedaudz pārveidots – nobetonēts. Dati par ūdenskrituma augstumu ir atšķirīgi – pēc vienām ziņām tas ir 4 metrus un 30 centimetrus augsts (pakāpju augstums 1,5 metri un 2,8 metri), pēc citām ziņām – 4 metrus un 20 centimetrus augsts (pakāpju augstums esot 2 metri un 2,2 metri). Kā ir īstenībā, katrs var noskaidrot pats. Grūbes ūdenskritums jeb vienkārši Vaidavas grūbe atrodas pie pašas Vidzemes šosejas. No vietas, kur šoseju šķērso Apes–Alūksnes ceļš, jādodas pusotru kilometru uz Igaunijas pusi. Pie ūdenskrituma apskatāms arī Grūbes dolomīta atsegums.

Bet varbūt par augstākajiem ūdenskritumiem Latvijā varētu atzīt 7 metrus augsto Dāvida dzirnavu avotu tecējumu pār laukakmeņiem Vaives krastā netālu no Vidzemes šosejas vai 7,5 metrus augsto Septiņavotu strauta kritumu Kazugravā, kur strauta ūdens plūst lejup pa vecā karjera krauju? Abi šie “ūdenskritumi” meklējami netālu no Cēsīm.

Vai Kolkas bāka peld prom no krasta?

Pašā Kurzemes pussalas galā atrodas Kolkasrags. No tā gandrīz tieši uz ziemeļiem jūrā iestiepjas apmēram 6 kilometrus garais Kolkasraga sēklis, kas nošķir Rīgas līci no Baltijas jūras.

Dziļums virs sēkļa lielākoties nepārsniedz pusotru metru, bet vietām te ir tikai 20 centimetrus dziļš. Skaidrs, ka tādā dziļumā vai, pareizāk sakot, seklumā nekāda kuģošana nesanāk. Sēklim nevar tikt pāri pat viena otra lielāka zvejnieku laiva, kur nu vēl īsti kuģi. Kolkasraga

sēklis ir ļoti bīstams kuģošanai. Te kopš senseņiem laikiem gājuši bojā neskaitāmi kuģi un laivas.

Lai kuģošana nebūtu tik bīstama, Kolkasragā vajadzēja celt bāku. Zināms, ka pirmā bāka te uzbūvēta ap 1532. gadu. Taču ar vienu bāku šajā bīstamajā vietā ir bijis par maz. 16. gadsimta vidū apmēram 50 metru attālumā viena no otras tika uzbūvētas divas bākas, kas norādīja sēkļa virzienu. Šīs abas bākas nojauca 1812. gada kara laikā un atjaunoja 1813. gadā.

Taču Kolkasraga sēklis joprojām bija ļoti bīstams, tāpēc 19. gadsimta beigās tika nolemts sēkļa galā apmēram 5 kilometrus no krasta izveidot mākslīgu saliņu un uz tās uzbūvēt bāku. Saliņu veidoja no lieliem laukakmeņiem, ko veda ar laivām, bet ziemā – ar pajūgiem pa ledu. Un tā 1884. gadā darbu sāka jaunā Kolkasraga bāka, kas strādā vēl šodien.

Savukārt jūrai tuvākā vecā Kolkasraga bāka 19. gadsimta beigās bija jau sagrūvusi. To veicināja jūra – izskalodama krastu un līdz ar to arī bākas pamatus, it īpaši vētras laikā. 20. gadsimta sākumā bojā gāja arī otra vecā bāka. Drupas vēl var redzēt pašā jūras krastā nedaudz uz Ventspils pusi no Kolkasraga smailes.

Bet kāpēc tāds jautājums – vai Kolkas bāka peld prom no krasta? Jūrai izskalojot krastu, gāja bojā abas vecās Kolkasraga bākas. 1884. gadā jaunā bāka tika uzcelta nepilnus 5 kilometrus no krasta uz mākslīgas akmeņu saliņas. Turpretī šodien krastu no bākas jau šķir vairāk nekā 5 kilometri jūras ūdens. Tas, protams, nav tāpēc, ka bāka lēnītēm pārvietotos uz Igaunijas pusi, bet tāpēc, ka jūra izskalo Kolkasraga krastu.

Tajā pašā laikā katru gadu Kolkasraga sēklī nogulstas apmēram pusmiljons kubikmetru smilšu, ko Baltijas jūras straumes atnes gar Kurzemes rietumu piekrasti. Vai šajā sakarā Kolkasraga sēklis savukārt nevar kļūt vēl sekļāks? Varbūt kādreiz Kolkas bāka atkal būs krastā?

Kolkasrags

Velns grābis smiltis no Stiebra kalna (no Mazirbes pieci kilometri – pirmais kalns, ka brauc uz Dundagu no Mazirbes) un nesis uz jūru, lai to samestu ciet, lai kuģi ietu bojā un gūtu sev vairāk dvēseļu. No pirmā klēpja cēlies Kolkā sēklis – rags. Otro klēpi nepaspējis izbērt, gailis ar dziesmu pārtraucis, jo tad Velns vairs nevarējis iet.

Kur Latvijā ir kāpas?

Kāpas ir vēja sanesti smilšu pauguri jeb “smilšu kalni”. Kāpas parasti rodas klajās, smilšainās vietās, kur redzamas “plikas” smiltis un kur nekas netraucē pūst kāda noteikta virziena vējam. Kāpas sāk veidoties, ja vēja pūsto smilšu ceļā ir kāds šķērslis – tas var būt kāds celms, zāles cers vai krūms. Ap šiem šķēršļiem sāk veidoties mazas smilšu kaudzītes. Tās pamazām saplūst, un veidojas arvien lielākas smilšu kaudzes. Savukārt no šīm kaudzēm ar laiku izaug kāpas.

Kāpas var būt ļoti dažādas gan pēc lieluma, gan pēc izskata. Parasti kāpu augstums ir no 10 līdz 30 metriem, bet tās var būt pat 100 metrus augstas. Latvijā vairāk izplatītas vaļņveida kāpas, kas izskatās pēc milzīgiem, vairākus simtus metru gariem un apmēram desmit metrus augstiem baltmaizes kukulīšiem. Bet paraboliskās kāpas pēc izskata atgādina pat vairāk nekā kilometru garus un līdz 30 metrus augstus pakavus vai baltmaizes radziņus. Kāpas sastāv no ļoti smalkas smilts. Kāpu smilšu graudiņu caurmērs lielākoties nerasniedz pat pusmilimetru. Tas

ir saprotams – lielus smilšu graudiņus vējam pārvietot būtu daudz grūtāk. Lielākajai daļai kāpu nogāze, kas atrodas tajā pusē, no kuras pūš vējš, ir lēzena. Toties aizvēja nogāze ir stāva.

Tagad ir skaidrs, kas ir kāpas. Bet kur tās atrodas? Latvijā kāpas ir jūrmalā. Tur kāpas parasti aizņem samērā platu piekrastes joslu, un šādas kāpas sauc par piekrastes kāpām. Augstākās piekrastes kāpas Latvijā – 34 metrus augstā Ķūpu kāpa un 36 metrus augstais Pāļu kalns – atrodas Baltijas jūras piekrastē uz dienvidiem no Liepājas. Taču kāpas var skatīt ne tikai jūrmalā. Latvijā kāpas sastopamas arī visai tālu no jūras – tās sauc par iekšzemes jeb kontinentālajām kāpām. Augstas kāpu grēdas un pauguri paceļas ap Taurkalni (netālu no Jaunjelgavas), pie Strenčiem, Daugavpils apkārtnē, apvidū starp Pededzi un Balupi.

Droši vien ir dzirdētas tautasdziesmas rindas:

*“Visapkārt smilšu kalni,
Pati Rīga ūdenī.”*

Šie “smilšu kalni” ir kāpas ap Rīgu. Tās izplatītas gandrīz visā Rīgas smiltāju līdzenumā no Kalnciema līdz Inčukalnam. Arī Rīgas augstākie “kalni” – Dzegužkalns un Grīziņkalns – ir kāpas.

Kur atrodas Latvijas lielākais amfiteātris?

Vispirms, drošs paliek drošs, būtu jānoskaidro, kas tad ir amfiteātris. Šis svešvārds sastāv no divām daļām. Kas ir teātris, to nu gan zina katrs. Bet vārda pirmā daļa “amfi” grieķu valodā nozīmē “apkārt, no abām pusēm”. Senajā

Grieķijā par amfiteātri sauca skatītāju vietas, kas bija iekārtotas pakalna nogāzē puslokā ap skatuvi, kā arī teātri ar šādi izvietotām skatītāju vietām. Šādā veidā reizēm ir izveidotas brīvdabas estrādes un koncertzāles. Savukārt Senajā Romā amfiteātris bija celtne, kurā skatītāju vietas bija iekārtotas visapkārt arēnai – apaļam vai ovālam laukumam, kur parasti notika gladiatoru cīņas. Pēc šāda parauga ir celti mūsdienu lielie stadioni un cirka ēkas.

Amfiteātri ir arī Latvijā, taču vislielāko no tiem nav radījušas cilvēka rokas, bet gan pati daba. Pavisam netālu no Rīgas, apmēram vidū starp Daugavas un Gaujas ieteku Rīgas līcī, atrodas Garciems. Savukārt no ciema mazliet uz Rīgas pusi starp jūru un dzelzceļu atrodas Garcieņa paraboliskā kāpa.

Kā jau noprotams no nosaukuma (paraboliskās kāpas atgādina milzīgus baltmaizes radziņus vai pakavus), šī gandrīz 3 kilometrus garā, vietām nepilnu puskilometru platā un ap 20 metrus augstā kāpa ir izliekta puslokā. Abi kāpas “ragi” ir vērsti pret jūru, un to iekšpusē tad arī atrodas Latvijā lielākais amfiteātris, ko no trim pusēm aptver kāpa. Šo amfiteātri sauc par Garcieņa kāpu amfiteātri. Tā platība sasniedz apmēram 1 kvadrātkilometru.

Garcieņa paraboliskā kāpa sāka veidoties 18. gadsimtā, kad tika izcirsti piejūras meži. Kāpa pamazām auga arvien lielāka un aizbēra Langas upi. 20. gadsimta sākumā kāpas smiltis esot apbērušas Legzdiņu mājas. Tagad to vietā ir viena no augstākajām kāpas virsotnēm – Legzdiņu kalns. Tas atrodas apmēram ceturtdaļkilometra attālumā no Garcieņa dzelzceļa pārbrauktuves uz Rīgas pusi un 100 metrus no dzelzceļa. Kāpa vairākkārt ir piespiedusi atkāpties tālāk arī Jaunciema–Carnikavas ceļu. Bet kāpas augstākā vieta – Brēdes kalns – paceļas gandrīz 30 metrus virs jūras līmeņa. Tas atrodas dažus simtus metru no jūras Garcieņam tuvākajā kāpas “ragā”, no kurienes paveras brīnišķīgs skats uz jūru. Šis skats

aizdzenot visas sliktās domas un liekot cilvēkam kļūt labākam, tāpēc Brēdes kalnam ir arī cits nosaukums – Labošanās virsotne.

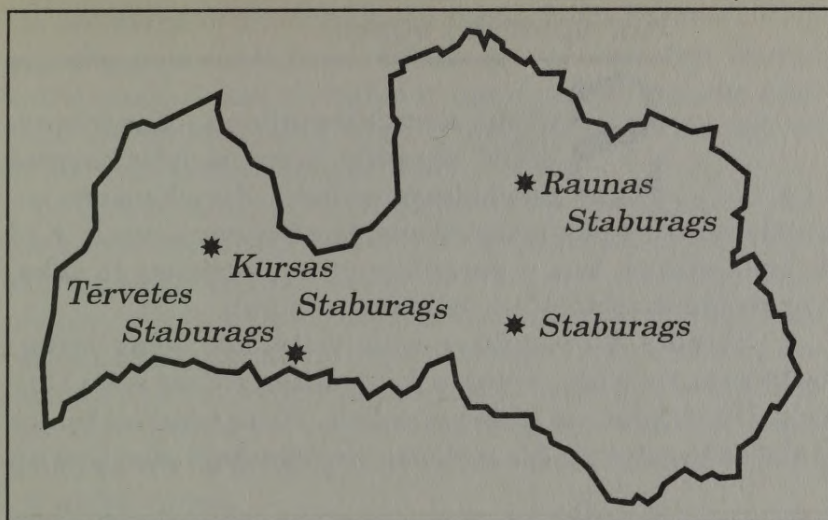
Kur meklēt Staburagu?

Daudzi droši vien atbildētu, ka Staburagu var meklēt tikai fotoattēlos, gleznās, filmās. Vēl Staburagu var sameklēt arī Valda sarakstītajā grāmatā “Staburaga bērni”, kas pirmoreiz iznāca 1895. gadā. Jā, kad vēl nebija uzbūvēta Pļaviņu hidroelektrostacija, Daugavas kreisajā krastā nepilnus 10 kilometrus augšpus Kokneses pacēlās gandrīz 20 metrus augstais Staburags. Tagad teiksmām un leģendām apvītā klints ir applūdināta un dus Pļaviņu ūdenskrātuves dzelmē. Nav vairs arī “Staburaga bērnos” aprakstītās Vīgantes muižas, nav Liepavota. Toties vēl ir Vīgantes parks, kur skatāma tēlnieces Aleksandras Briedes veidotā skulptūra “Daina”. Apmēram kilometru leļpus parka atrodas arī pats Staburags. Bet apskatīt to nevar – Daugavas krastā redzamas tikai akmens kāpnes, kas ved uz nogrimušo Staburagu.

Taču izrādās, ka Latvijā ir vēl trīs Staburagi. Kur tad tos meklēt? Arī šie Staburagi atrodas upju krastos.

Laikam jau pazīstamākais no tiem ir Vidzemes pusē. Pār košu, zaļām sūnām apaugušu, apmēram 4 metrus augstu šūnakmens klinti plūst avota ūdens. Tas ir Raunas Staburags, kas atrodas kādu kilometru no Raunas centra Raunas upes labajā krastā.

Savs Staburags ir arī Kurzemei. Kauķu kalns, ko sauc arī par Kursas Staburagu vai Imulas Staburagu, atrodas Imulas kreisajā krastā netālu no Matkules. Bet kāpēc tāds nosaukums – Kauķu kalns? Izrādās, ka par

kauķiem sauca cietus kaļķakmens gabalus, ko izlauza no klints un lietoja celtniecībā. Apmēram puskilometru augšpus Kauķu kalna Imulas pretējā krastā paceļas varenais Matkules jeb Buses pilskalns.

Trešais Staburags meklējams Zemgalē – Tērvetē, kas vairāk pazīstama ar Annas Brigaderes “Sprīdišiem” un Meža un ainavu parku. Tērvetes Staburags paceļas Tērvetes upes kreisā krasta ielokā netālu no Tērvetes jeb Kalnamuižas baznīcas.

Latviešu tautas teika

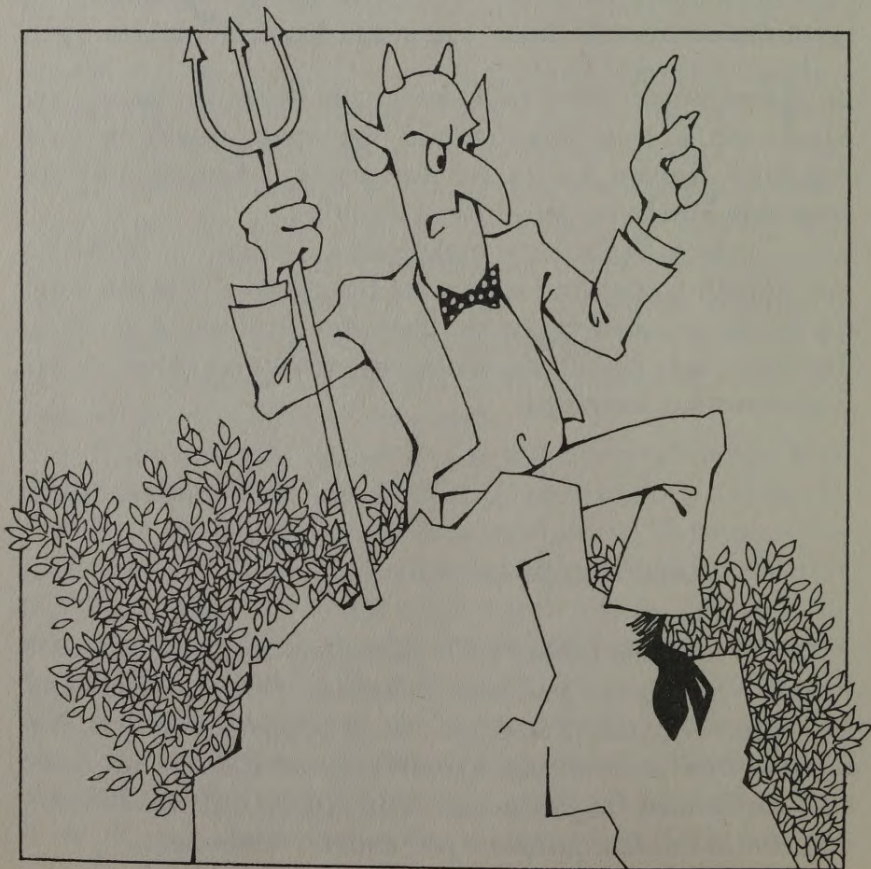
Staburags

Vecos laikos kāds jauneklis braucis Daugavā zvejot. Viņa līgava palikusi uz krasta. Piepeši sacēlušies briesmīgi viļņi, laiva apgāzusies un jauneklis noslīcis. Nu nabaga līgava raudājusi krastā caurām dienām un naktīm, lūgdamās, lai Daugavas dzīle atdotu mīļāko. Tā raudot, meita beidzot palikusi par radzi – Staburagu.

Kur sprediķo velns?

Sāksim ar citu jautājumu – kas ir sprediķis? Sprediķi saka mācītājs baznīcā dievkalpojuma laikā. Sprediķošana parasti notiek no paaugstinājuma, ko sauc par kanceli. Kad ir noskaidrots, kas ir sprediķis un no kurienes to saka, var mēģināt atbildēt uz uzdoto jautājumu.

Skaidrs, ka baznīca nav tā vieta, kur velns varētu teikt savu sprediķi. Velnam ir vajadzīga pašam sava kancele. Un izrādās, ka šāda kancele ir. Tā atrodas krāšņajos Salacas krastos pie Mazsalacas. Šajā jaukajā pilsētiņā un

tās apkārtnē ir daudz skaistu vietu. Pāris kilometru lejpus Mazsalacas Salacas labajā krastā izpleties Skaņā kalna parks. Skaņais kalns ir apmēram 20 metrus augsta smilšakmens klints upes kreisajā krastā. Taču par to, ar ko ievērojams Skaņais kalns, citreiz.

Skaņā kalna parkā nepilnu kilometru augšpus Skaņā kalna apmēram 300 metru garumā stiepjas Neļķu klintis, kas ir tikpat augstas kā Skaņais kalns. Klintīs ir neliels izcilnis, uz kuru lejup no klinšu augšdaļas ved kāpnītes. Lūk, šo izcilni, no kura paveras skaists skats uz Salacu un pašām Neļķu klintīm, tad arī sauc par Velna kanceleli. Nav zināms, vai velns no tās teicis sprediķi. Bet iespējams, ka tas tā ir bijis, jo ar velna vārdu tuvumā saistās vēl divas vietas.

Kāpjot lejup no Velna kanceles, drīz vien var nonākt pie Velna Skābuma baļļas jeb ķērnēs. Tā iesaukts avots, kas iztek no klints pie pašas Salacas. Savukārt, pakāpjoties stāvajā upes krasta nogāzē, var atrast Mazsalacas Velnalu. To sauc arī par Velna kambari vai Velna pagrabu. Pēc samērā šaurās un ne visai augstās alas ieejas skatam paveras plaša kupolveidīga telpa ar augstiem griestiem.

Bet eņģeļi iecienījuši Salacas pretējo krastu. Tajā apmēram kilometru augšpus Velna kanceles redzama Eņģeļu ala.

Latviešu tautas teika

Teika par Velna klinti (alu)

Mazsalacas upes krastā, netālu no Mazsalacas pilsētas, atrodas Velna klints. Klintī mājojis velns, kas visādi centies padarīt cilvēkiem un apkārtnēi ļaunu. Gudrojuši, kā Velnu aizdzīt. Salasījušies desmit vācu mācītāji, kas aizgājuši uz Velna klinti. Sākuši sprediķot. Necik ilgi

Velns no klints laukā! Ko gribot, ko meklējot? Vai šie esot svētie bez grēkiem? Velns sācis stāstīt katra mācītāja grēkus. Mācītāji saķēruši galvas un bēguši, jo negribējuši, ka tas viss nāk citiem ausīs. Tā Velns atkal mājojis tālāk un darījis ļaunu cilvēkiem.

Vēlāk uz to pagastu atnācis jauns latviešu mācītājs un arī aizgājis uz Velna klinti sprediķot. Jā, ne-cik ilgi Velns laukā! Mācītājs sprediķojis tālāk, nepie-griezdams Velnam vērību. Velns klausījies un skatījies, un teicis: “Arī tu neesi bez grēkiem, bet tev viņi nav lieli, lielākais grēks ir tas, ka tu mazumā nozagi vecmāmuļai adatu. Es redzu, ka tu tomēr esi stiprāks par mani, tad es atkāpjos un aizeju.”

Tā mācītājs aizdzinis Velnu. No tā laika Velna klints stāv tukša, bet kā baigs rēgs atgādina ļauno Velnu, kas kaitējis cilvēkiem.

Kur gulējis Lielais vīrs?

Parasti jau visi cilvēki guļ gultā. Arī Lielais vīrs nav bijis nekāds izņēmums. Taču mūsu gultas ir zem jumta, turpretī Lielā vīra gulta joprojām stāv zem klajas debess. Kas ir Lielā vīra gulta un kur tā meklējama? Lai atrastu Lielā vīra gultu, jādodas ceļā no Rīgas uz Ērgļiem (protams, var arī otrādi – no Ērgļiem uz Rīgu). Apmēram 35 kilometrus no Rīgas lielceļš ielokās Lielajos Kangaros.

Lielie Kangari, kurus sauc arī par Suntažu Kangariem, ir Latvijā lielākā osu grēda – gandrīz 30 kilometrus gara vaļņveida pauguru virkne, kas paceļas vairāk nekā 25 metrus pār purvaino apkārtni. Ceļš ved pa šauro pauguru virsotni, kuras platums vietām sasniedz tikai kādus desmit metrus. Šo Lielo Kangaru posmu mēdz dēvēt par

Īstajiem Kangariem. Un, kad ir veikti apmēram 10 kilometri pa Lielo Kangaru muguru un ceļš atkal nonācis lejā, var sākt meklēt Lielā vīra gultu.

Tā atrodas pa labi no Rīgas-Ērgļu lielceļa Mazās Juglas kreisajā krastā. Šī gulta nav nekas cits kā Ķoderu pilskalns. Ziemā, agrā pavasarī vai vēlā rudenī, kad kokiem nav lapu, pilskalns no ceļa labi redzams. Un tad var saskatīt, ka tas tiešām atgādina milzu gultu. Apmēram 65 metrus garā pilskalna abos galos paceļas 3 – 4 metrus augsti vaļņi – milzu gultas gali.

Bet kas tad ir bijis Lielais vīrs? Teikas stāsta, ka senos laikos Kangaru kalnu nemaz nav bijis – esot bijis tikai ezers un purvs. Bet tur, kur tagad ir Lielā vīra gulta, dzīvojis milzis – Lielais vīrs. No rīta viņš uzlicis vārīties putru un devies uz Rīgu pēc sāls. Savukārt, ja aprūcies ūdens, devies to pasmelt uz Lubāna ezeru. Iet pāri purvam uz Rīgu bijis grūti, un milzis pamazām uzbēris Lielos Kangarus. Bet Kangaru galā aiz purva, tuvāk Suntažiem, izveidojis sev gultu.

Spriežot pēc gultas izmēriem, Lielais vīrs varētu būt bijis apmēram 60 metrus garš. Tāda vīra soļa garums sasniegtu apmēram 25 metrus, un līdz Rīgai pēc sāls viņš ātrā solī aizjot un atjot kādā ceturtdaļstundā.

Kur atrodas Latvijas lielākais akmens?

Akmeņu Latvijā ir ļoti daudz. Tādus akmeņus, kuru caurmērs pārsniedz 10 centimetrus, pieņemts saukt par laukakmeņiem, kaut arī tie ne vienmēr atrodas uz lauka. Laukakmeņus, kas atrodas jūrā vai jūras krastā, sauc par

jūrakmeņiem. Savukārt nevajag domāt, ka šie tā saucamie jūrakmeņi meklējami tikai jūras tuvumā. Jūrakmeņi atrodas arī seno jūru krastos, kas tagad var būt diezgan tālu no jūras.

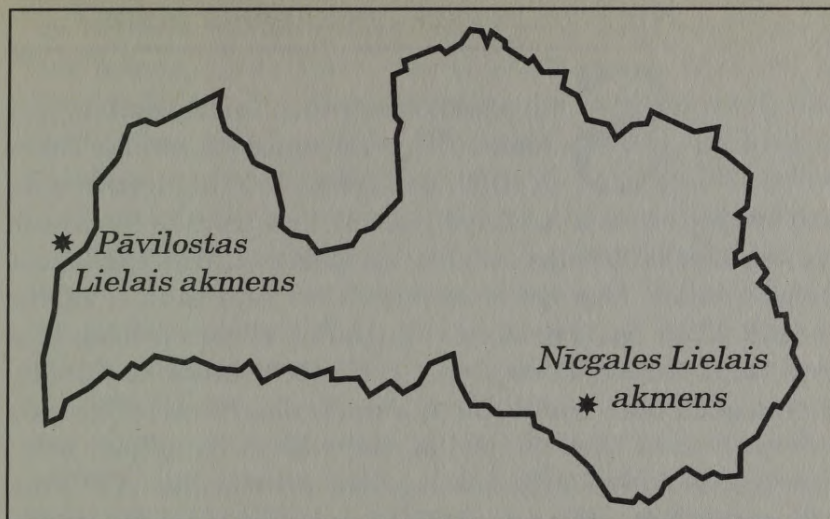
Pavisam lielus akmeņus (gan laukakmeņus, gan jūrakmeņus), kuru tilpums ir lielāks par 10 kubikmetriem, pieņemts saukt par dižakmeņiem.

Pusceļā starp Līvāniem un Daugavpili netālu no Daugavas atrodas Nīcgale. Latvijas lielākais akmens – Nīcgales Lielais akmens guļ meža ceļu krustpunktā apmēram 6 kilometrus uz austrumiem no Nīcgales dzelzceļa stacijas. Lielais akmens saukts arī par Balto akmeni. Tas ir 3,5 metrus augsts, un gan akmens garums, gan platums ir nedaudz lielāks par 10 metriem. Akmens apkārtmērs ir 31 metrs un virs zemes redzamās akmens daļas tilpums sasniedz 170 kubikmetru. 20. gadsimta 30. gados akmeni tika iekalti trīs pakāpieni.

Taču kādreiz Latvijā varētu būt bijuši arī lielāki akmeņi. Viens no tiem ir bijis Pērkona svētakmens, kas atrodas Liepājas ezera ziemeļu galā. Svētakmens apkārtmērs bijis apmēram 30 metri un tā augstums sasniedzis vismaz 4 metrus. Akmens saspridzināts 1841. gadā un izmantots šosejas būvei.

Liels akmens bijis arī Daugavā pie Krāslavas. Tā apkārtmērs krietni pārsniedzis 30 metrus un augstums – 3 metrus. Arī šis akmens saspridzināts jau 1818. gadā, lai nodrošinātu Daugavā labākus apstākļus kuģošanai. Ir nostāsti arī par kādu ļoti lielu akmeni, kas bijis netālu no Baldones pie Riekstukalna. Uz tā esot varējuši novietoties četri pajūgi.

Bet kur tad ir Latvijas lielākais jūrakmens? Ja runā tikai par tiem akmeņiem, kurus arī mūsdienās apskalo jūras viļņi, tad mūsu lielākais jūrakmens atrodas netālu no nelielās Kurzemes pilsētiņas Pāvilstas. Tā saucamais

Pāvilostas Lielais akmens meklējams apmēram pusotru kilometru no Pāvilostas uz Ventspils pusi. Akmens atrodas jūrā ap 100 metrus no krasta un ir apmēram 3,5 metrus augsts. Ja jūra ir mierīga, Lielais akmens virs ūdens slejas 2 metru augstumā.

Latviešu tautas teika

Līksnas akmens

Šis lielais akmens, par ko gribu rakstīt, atrodas Daugavpils apriņķī uz Nīcgaļa un Kolupa meža robežas. Viņš ir apmēram 16 kubikasu liels.

Velni nodomājuši aizdambēt Daugavu. Viņi sameklējuši ļoti lielu akmeni un to nesuši uz Daugavu. Akmeni nesuši divpadsmit velnu. Viņi nesuši visu nakti, bet pret rīta pusi tie dzirdējuši gaili dziedam, un nu nosvieduši akmeni purvā, uz Nīcgaļa un Kolupa meža robežas. Šis akmens atrodas tur šo baltu dienu.

Kurš ir Latvijas nacionālais putns?

Starptautiskās putnu aizsardzības padomes XII konferencē (tā notika Tokijā 1960. gadā) tika ieteikts katrai valstij izvēlēties savu nacionālo putnu, ko turpmāk izmantot kā simbolu dabas aizsardzības un īpaši putnu aizsardzības propagandai. Vienīgais ierobežojums bija tāds – valsts nedrīkst par savu nacionālo putnu izvēlēties putnu, kas par tādu jau atzīts citā valstī. Kopš tā laika nacionālā putna godā ticis iecelts, piemēram, lauku cīrulis (Dānijā), ūdensstrazds (Norvēģijā), sarkanriklīte (Anglijā), zeltgalvītis (Luksemburgā), baltgalvas jūrasērglis (ASV) un citi putni. Parasti nacionālais putns tika izvēlēts vairāk vai mazāk plašu aptauju rezultātā.

Savus nacionālos putnus izvēlējās arī dažas toreizējās Padomju Savienības republikas. Tiesa, tas notika klusi un kautrīgi, jo vārda “nacionāls” lietošana netika atbalstīta. Pirmā no bijušajām PSRS republikām bija Igaunija, kas 1962. gadā par savu nacionālo putnu izvēlējās bezdelīgu. Igaunijai sekoja Latvija: dabas pētnieki Pēteris Blūms un Jānis Baumanis 1963. un 1964. gadā organizēja aptauju republikas profesionālo ornitologu un amatierornitologu aprindās – un galu galā par Latvijas nacionālo putnu tika izvēlēta baltā cielava. Profesors Jānis Lūsis darīja to zināmu Starptautiskajai putnu aizsardzības padomei, kur baltā cielava oficiāli tika reģistrēta par Latvijas (toreiz Latvijas PSR) nacionālo putnu.

Kāpēc par Latvijas nacionālo putnu kļuva tieši baltā cielava? Izvēli noteica vairāki apsvērumi: 1) putnam jābūt sastopamam visā Latvijas teritorijā; 2) tam ir jābūt iedzīvotājiem labi pazīstamam un bez tam ar “labu reputāciju”; 3) putna nākotnei jābūt pietiekami drošai.

Baltā cielava lieliski atbilst visiem minētajiem priekšnoteikumiem. Pirmkārt, tā patiešām gan agrāk, gan

arī tagad ir parasta, bieži sastopama suga visā Latvijā (pie mums ligzdo 150 – 300 tūkstoši pāru). Otrkārt, kā tipisku kultūrainavu apdzīvotāju (baltā cielava mīt dārzos, parkos, dzīvžogos, dažādās būvēs, malkas un ķieģeļu kaudzēs utt.) to vajadzētu pazīt ikvienam. Baltā cielava bieži pieminēta latviešu pasakās, teikās un tautasdziesmās (piemēram, Krišjāņa Barona “Latvju dainās” cielava minēta ap 200 tautasdziesmu variantos). Visbiežāk tiek apdziedāts cielavas čaklums; tā minēta arī kāzu, dziedāšanas, godīguma un tikuma sakarā. Treškārt, nav konstatētas jēlkādas nelabvēlīgas balto cielavu skaita izmaiņas pēdējo gadu desmitu laikā, tāpēc to nākotne bažas nerada. Tiesa, balto cielavu labklājība lielā mērā saistīta ar lauku sētas likteni – krūmos un nātrēs ieaugušas drupas cielaviņas diez ko neciena...

Baltā cielava ir arī 1985. gadā dibinātās Latvijas Ornitoloģijas biedrības simbols – tās attēls grezno biedrības veidlapas, nozīmīti un dažādus izdevumus.

Lai tev labi klājas, baltā cielava!

Cik Latvijā putnu?

Latvijā kopumā ir reģistrētas apmēram 330 putnu sugas (“apmēram” tāpēc, ka laika gaitā tiek sastaptas arvien jaunas sugas). No tām apmēram 222 sugas konstatētas kā vismaz vienu reizi ligzdojušas, bet pārējās sastopamas ceļošanas vai ziemošanas laikā. Ir arī tādas putnu sugas, kuru īstā dzīvesvieta ir tālu no Latvijas, bet kas pie mums nonākušas nejauši. Pie tādām sugām pieder, piemēram, melnais un baltgalvas grifs, stepes smilšvistiņa, Sibīrijas ķauķītis un citas.

Putnu skaitu dažādos gadalaikos mēdz atspoguļot dažādi. Ziemā tiek skaitīti visi putni, bet vasarā (putnu

ligzdošanas laikā) – ligzdojošo putnu pāri, lai precīzāk raksturotu putnu vairošanās pakāpi (nebūt ne visi putni uzsāk ligzdošanu). Pirmo visu Latvijas putnu skaita vērtējumu (laika posmam pēc 1970. gada) Latvijas ornitologi veica 1994. gadā. Pēc šā vērtējuma Latvijā pavisam ligzdo apmēram 20 miljoni putnu pāru, bet ziemo apmēram 11 miljoni putnu. Ir aprēķināts, ka vismasveidīgākā pie mums ligzdojošā putnu suga ir žubīte – 2,6 – 3,2 miljoni pāru; tai seko lauku cīrulis – 1,1 – 1,8 miljoni pāru, svirlītis – 1 – 1,3 miljoni pāru un mājas zvirbulis – 0,75 – 2 miljoni pāru. Ziemā Latvijā visvairāk ir mājas zvirbuļu (1,5 – 4 miljoni putnu), mājas baložu (1 – 1,5 miljoni putnu), lielo zīlišu (0,7 – 1 miljons putnu) un zeltgalvišu (0,5 – 1,5 miljoni putnu). No ūdensputniem Latvijas ūdeņos visvairāk ziemo kākauļi – 30 – 100 tūkstoši putnu, tumšās pīles – 10 – 25 tūkstoši putnu (pie tam abas minētās sugas uzturas tikai jūrā), sudrabkaijas un kajakī – 20 – 50 tūkstoši katras sugas putnu – un arī meža pīles – 20 – 30 tūkstoši putnu.

No ligzdojošo putnu sugām ap 14% minētajā laika posmā ir skaitliski pieaugušas, ap 22% – samazinājušās, ap 55% – bijušas stabilas vai arī to skaits bijis svārstīgs. 9% sugu konstatēti ligzdojam Latvijā pirmo reizi.

No Latvijā ligzdojošo putnu sugām tikai apmēram 30 sugas (vienu septīto daļu) var uzskatīt par īstiem nometniekiem (t.i., tie arī ziemu pavada tikai Latvijā). Savukārt apmēram puse mūsu ligzdotāju nekad ziemā Latvijā nav sastapta, tātad ir īsti gājputni. Pārējās sugas ir daļēji gājputni, t.i., daļa putnu (parasti pieaugušie) paliek ziemot pie mums, bet daļa (galvenokārt jaunie) dodas ziemu pavadīt citur.

Vistālāk lidojošie gājputni, piemēram, ir upes un jūras zīriņi, baltie un melnie stārķi, bezdelīgas – tie lido pārziemot pat līdz Āfrikas dienvidiem, tātad līdz 10 000 kilometru tālu no Latvijas.

Cik putnu Latvijā valkājuši gredzenu?

Gredzenošanu kā putnu pētīšanas metodi pirmo reizi sāka lietot dāņu skolotājs Mortensens 1898. gadā. Latvijā sistemātiska putnu gredzenošana sākās tikai 1925. gadā, kad pēc Nikolaja fon Tranzē iniciatīvas pie Latvijas Universitātes tika nodibināta Latvijas Ornitoloģijas Centrāle (LOC), kuras vadītājs viņš bija līdz pat emigrācijai uz Vāciju 1939. gadā. Ļoti ierobežotus līdzekļus putnu gredzenošanai sākumā piešķīra Kultūras fonds, vēlāk – Mežu departaments. Līdztekus gredzenošanai LOC organizēja arī putnu pētījumus – faunistiku, fenoloģiju, migrāciju u.c. Putnus gredzenoja tikai brīvprātīgi entuziasti, bet viņu veikums bija visai ražens – līdz otrajam pasaules karam Latvijā tika iezīmēti 73 553 putni. Gredzenus ar uzrakstu “ORNITHOL.CENTR.RIGA” gatavoja Zviedrijā. 1940. gadā LOC vadību uzņēmās Kārlis Vilks, viens no tās aktīvākajiem līdzstrādniekiem.

Kara gados LOC darbība gandrīz apsīka. Brīnumainā kārtā, pateicoties dabas pētniekiem Bruno Bērziņam un Egonam Tauriņam, tika izglābts LOC arhīvs. Kara beigās arhīvs tika noslēpts kādās mājās Babītes ezera krastā, tādējādi novēršot tā iznīcināšanu vai izvešanu. Jau 1946. gadā putnu gredzenošana varēja atsākties. LOC tika pārdēvēta par Ornitoloģijas staciju un 1951. gadā iekļauta Bioloģijas institūta Ornitoloģijas laboratorijas sastāvā.

Pēckara gados Latvijā tika lietoti visai lielajai Padomju Savienībai centralizēti gatavotie gredzeni ar uzrakstu “MOCKBA” (Maskava); tikai ļoti specifiskiem pētījumiem neoficiāli lietoja paštaisītus gredzenus ar uzrakstu “LATVIA RIGA”. Gredzenotāju skaits svārstījās no 50 līdz 100, darbu sāka arī profesionāli ornitologi. Viss atkal mainījās 1992. gadā, kad pēc Latvijas neatkarības atgūšanas atjaunojās daudzas padomju laikā zudušas organizācijas –

to vidū arī Latvijas Gredzenošanas centrs, kas pārņēma daļu no LOC funkcijām. Mūsu dienās tiek lietoti tikai tādi gredzeni, kuros iespiests Latvijas vārds ("LATVIA RIGA" vai tikai "LATVIA").

Pavisam līdz 1997. gadam Latvijā ir apgredzenoti 263 sugu putni (kopskaitā 1,2 miljoni putnu; visvairāk – lielās zīlītes, lielie ķīri un melnie mušķērāji). Saņemtas ziņas par aptuveni 27 tūkstošu (2,3%) gredzenotu putnu atradumiem gan pie mums, gan ārpus Latvijas robežām. Visvairāk atrasto ir gredzenotie lielie ķīri (ap 6 tūkstoši), bet augstākais atradumu īpatsvars ir gredzenotajām pelēkajām pīlēm (ap 17%). Ar putnu gredzeniem gredzeno arī sikspārņus. Līdz 1997. gadam apgredzenoti 14,8 tūkstoši 7 sugu sikspārņi un saņemti 32 (0,2%) ziņojumi par gredzenoto sikspārņu atrašanu.

Kā izriet no iepriekš minētā, Latvijas Gredzenošanas centrs saņēmis ziņas tikai par diviem no katriem simt gredzenotajiem putniem, bet par sikspārņiem – desmit reižu mazāk. Ikviens var palīdzēt dabas pētniekiem, ziņojot par visiem gredzenotu putnu (arī sikspārņu) atradumiem uz Latvijas Gredzenošanas centru. Tā adrese – Miera iela 3, LV-2169, Salaspils. Ziņās būtu jānorāda gredzena numurs, putna vai sikspārņa suga (ja zināma), atrašanas vieta, datums un apstākļi (nomedīts, noķerts dzīvs un palaists, atrasts beigts utt.). Paziņojot savu adresi, jūs no Gredzenošanas centra saņemsiet ziņas par putna vai sikspārņa gredzenošanas apstākļiem.

Vai baltais stārķis ir svēts putns?

Kāpēc cilvēku attieksme pret balto stārķi ir tik dīvaina – saudzējoša un izpalīdzīga? Ne tikai tagad, bet jau gadu simteņiem un pat tūkstošiem ilgi – vēl tad, kad

savvaļas dzīvnieki tika uzskatīti galvenokārt par cilvēka iztikas avotu. Stārķis, kas sver 3 – 3,5 kilogramus, šķiet, būtu daudz iekārojamāks nekā cīruļi, strazdi vai citi sīkputni, kurus vēl samērā nesen (vietām arī vēl tagad) ar gardu muti mēdza notiesāt eiropieši. Stārķis, šķiet, varētu būt iekārojamāks arī par vārnām, kas bija liels atspaidis mūsu senčiem kuršiem Baltijas jūras krastos. Stāsta gan, ka stārķu gaļa neesot garšīga, bet diez vai tas bija galvenais iemesls, kāpēc baltos stārķus Eiropā, Āzijā un daļā Āfrikas ne tikai nemedīja, bet centās piesaistīt, būvējot speciālus ligzdu pamatus. Stārķa apmešanās uz mājas jumta tika uzskatīta un vēl tagad tiek uzskatīta par laimi un svētumu nesošu. Un bija pat laiks, kad stārķa nogalināšana tika sodīta ar nāvi!

Izkaidrojumu šai attieksmei atrast grūti – tā meklējama sen pagājušos gadu tūkstošos. Šķiet, ka senajā Ēģiptē baltais stārķis bijis tabu, senajiem izraēļiem tas bijis “neaizskaramais”, – šie uzskati arī veicinājuši īpašas attieksmes rašanos pret šo putnu. Tuvo un Vidējo Austrumu zemēs baltie stārķi tiek sargāti vismaz kopš Mekas dibināšanas laikiem (muhamedāņi, kuri neizceļas ar saudzīgu attieksmi pret dzīvniekiem, stārķus ciena un aizsargā kā būtnes, kas veikušas svētceļojumu uz Meku).

Domājams, ka saudzējošā attieksme pret balto stārķi no Rietumāzijas zemēm (palasiet pasaku krājumu “Tūkstoš un viena nakts”!) vēlāk līdz ar kristietību izplatījies arī Eiropā. Lai gan kristietība atzīst tikai vienu Dievu, kā tālas atskaņas no reliģijas senākās izcelsmes laikiem (totēmisma) saglabājusies arī īpaša attieksme pret dažiem dzīvniekiem. Piemēram, čūska tiek uzskatīta par nešķīstu, bet baltais stārķis – par svētu dzīvnieku. Svētelim (arī tā sauc stārķi) tiek piedēvētas dažādas teicamas īpašības – taisnīgums un izpalīdzība, uzticība un mīlestība. Piemēram, daudzus gadsimtus valdīja uzskats, ka stārķis ceļā uz ziemošanas vietām palīdz mazajiem putniņiem

veikt grūto un tālo ceļu, nesdams tos uz savas muguras; ka stārķi ir uzticīgi "laulību partneri" un ka neuzticīgie dzīvesbiedri tiek publiski tiesāti un bargi sodīti – noknābjot līdz nāvei.

Lai gan pastāv svētelim labvēlīgā māņticība, kopumā stārķu stāvoklis pēdējos 60 gados ir pasliktinājies. Kā ligzdotājs tas ir pilnīgi izzudis Beļģijā, Šveicē un Zviedrijā; Eiropas ziemeļrietumos stārķu skaits samazinājies piecas reizes, Centrālajā Eiropā – divas reizes. Tikai 90. gados stāvoklis ir nedaudz uzlabojies: pēc 1994. gada un 1995. gada uzskaites datiem, pasaulē pavisam ligzdojuši apmēram 160 000 pāru (apmēram par 1/5 vairāk nekā

1984. gadā). No tiem 85% ir tā saucamie austrumu migranti (lido uz Āfriku gar Vidusjūras austrumu krastu) un 15% – rietumu migranti (dodas uz Āfriku gar Vidusjūras rietumu krastu).

Latvijas stārķi ir austrumu migranti. To skaits kopš 1984. gada strauji audzis un 1994. un 1995. gadā sasniedzis 10 600 ligzdojošus pārus – vairāk nekā jebkad agrāk. Pirms otrā pasaules kara stārķu ligzdas atradās galvenokārt kokos (atsevišķos novados pat visas), bet mūsu dienās strauji pieaudzis uz elektrolīniju un telefona stabiem būvēto ligzdu skaits (apmēram divas piektdaļas). Samazinājusies arī cilvēku sniegtā palīdzība – 1934. gadā uz cilvēku liktiem pamatiem bija uzbūvēti 87% ligzdu, bet 1994. gadā tikai 28 %.

Stāstot par stārķiem Latvijā, jāpiebilst, ka baltie stārķi te nav dzīvojuši vienmēr. Viņu dzīvei nepieciešamas plašas atklātas ainavas ar daudzām mitrām teritorijām – ezeriem, dīķiem, applūstošām pļavām un upju palienēm, kā arī attīstīta lauksaimniecība, kas rada stārķim labas iespējas iegūt barību (var pavērot, cik rūpīgi stārķis seko arklam vai pļaujmašīnai, – iztraucētie kukaiņi, peles, kurmji un citas sīkas radības stārķim daudz vieglāk atrodamas un noķeramas). Latviju arī tagad var saukt par mežu zemi, bet pirms 200 un vairāk gadiem mežu te bija vēl vairāk, un tikai pamazām, pieaugot iedzīvotāju skaitam un līdz ar to lauksaimniecības zemju platībām, radās balto stārķu ligzdošanai piemēroti biotopi (dzīves vietas). 18. gadsimta beigās pašās pirmajās publikācijās par putniem Latvijas teritorijā tiek pieminēts gan baltais, gan melnais stārķis, bet nav ziņu par šo putnu izplatību un skaitu. Toties jau 19. gadsimta vidū vairāki pētnieki apraksta situāciju diezgan līdzīgi. Protī, agrāk baltie stārķi esot ligzdojuši tikai Kurzemē un to izplatības ziemeļu robeža stiepusies gar Daugavu, bet 19. gadsimta pirmajā

pusē balto stārķu skaits strauji pieaudzis – tie sākuši ligzdot visā tagadējās Latvijas teritorijā.

Par to, ka baltais stārķis Latvijā ir samērā vēls ienācējs, liecina arī latviešu tautas folklorā. Ir simtiem vietvārdu, pasaku, teiku, dziesmu par visdažādākajiem putniem un zvēriem. Liktos, ka ievērojamu vietu to vidū būtu jāieņem baltajam stārķim – lai nu kam, bet šim putnam nepievērst uzmanību nav iespējams. Bet – nekā! Stārķis tautasdziesmās un pasakās tiek minēts aizdomīgi reti. Interesanti būtu papētīt, no kuriem novadiem nākušas tās pasakas un tautasdziesmas, kurās svētēlis tomēr ir pieminēts. Tā varētu būt Kurzemes dienvidu daļa, kur baltie stārķi apmetušies uz dzīvi daudz agrāk nekā jebkur citur Latvijas teritorijā.

Dažādos laikos un novados baltais stārķis ticis saukts dažādi. Pie mums vārds “stārķis” un “starks” ieviesies no vācu valodas (vāciski *der Storch*). “Svētēlis” un “svēts putns” atspoguļo cilvēku attieksmi pret šo putnu, “gandrs” vietumis apzīmē gan balto stārķi (galvenokārt Lietuvas pierobežā; lietuviski stārķi sauc *gandras*), gan melno stārķi.

Ar svētēli saistās daudzi ticējumi, tiesa, pie mums, salīdzinot ar senajām stārķu zemēm, daudz mazāk. Visizplatītākā, protams, ir leģenda par svētēli – bērnu gādātāju, bet netrūkst arī citu. Piemēram, ja stārķi pavasarī ierodas tīri un balti, būšot sauss gads, ja pelēki, netīri – būšot slapja vasara; ja pavasarī pirmo reizi stārķi ierauga klabinot, sievietes virtuvē sadauzīs daudz trauku; ja mājā nomirusi saimniece, stārķis vairs neatgriezīsies vecejā ligzdā utt.

Svētēlis sargā māju no zibens un ugunsgrēka, tas visu redz un zina, gādā mājai laimi un bagātību. Toties, ja svētēlim dara pāri, tad tieši otrādi – tas uzsūta mājai uguni.

Starks

Kad Dievs redzējis, ka mušas un citi kukaiņi viņam vairs nav vajadzīgi, tad tas visus savācis kopā, iebāzis maisā un iedevis staram, lai nes uz upi slīcināt. Bet starks esot bijis ziņkārīgs, tas attaisījis maisu un gribējis paskatīties, kas tur iekšā. No maisa nu izlaidies viens dundurs un starks tam dzinies pakaļ. Kamēr tas ķēris dunduru, tamēr citi kukaiņi no maisa ārā un prom: katrs uz savu pusi. Dievs par to noskaities, sadevis tam ar nodeguli stingri pērienu pa spārniem un pavēlējis visu mūžu pārtikt no vardēm, rāpuļiem un kukaiņiem.

Ar ko melnais stārķis atšķiras no baltā stārķa?

Kaut arī melnais stārķis ir tuvs baltā stārķa radnieks, tā attiecības ar “radības kroni” – cilvēku – ir pilnīgi pretējas. Gandrs (tā melnais stārķis tiek saukts daudzos Latvijas novados) cenšas pēc iespējas izvairīties no jebkādas saskarsmes ar cilvēkiem, ligzdu būvē vecos, aizaugušos, bieži vien slapjos, grūti pieejamos mežos izcirtumu, purviņu vai meža pļaviņu tuvumā. Melnā stārķa izplatības areāls ir daudz plašāks nekā baltajam stārķim – visa Eirāzijas mežu josla apmēram starp 40. un 60. paralēli, kā arī nelielā apgabalā Āfrikas dienvidos. Diemžēl līdz ar dabisko, mitro mežu “savaldīšanu”, pārvēršot tos parkiem līdzīgās koksnes fabrikās, lielākajā daļā Eiropas melnie stārķi jau izzuduši, lai gan sākotnēji tieši melnais stārķis bija Eiropas “īstais” stārķis.

Toties Latviju patiesi var saukt par gandru lielvalsti – to skaits pie mums pēdējos 20 gados audzis, un ligzdu izvietojuma blīvums Latvijā ir lielāks nekā jebkur citur pasaulē. Kopējais ligzdojošo pāru skaits sasniedz vai pat pārsniedz tūkstoti. Dažviet gandru ligzdas pat ir samērā tuvu ceļiem un mājām – tik lielam šo putnu skaitam vienkārši nepietiek slēpto, nomaļo meža stūrīšu. Vissvētīgāko darbu gandru un daudzu citu dzīvnieku labā paveikuši bebrī.

90. gadu sākumā Latvijā bija ap 60 000 bebru, un to aizsprostotās upītes un grāvji veido daudzus dīķus, kas ir lieliska dzīvesvieta visdažādākajiem ūdens organismiem, kas savukārt noder kā barība lielākiem dzīvniekiem, arī melnajiem stārķiem.

Gandra apspalvojums, izņemot balto vēderu, paduses un zemastes spalvas, ir tumši brūns ar zaļganu metālisku spīdumu; kājas, knābis un sejas neapspalvotā daļa – sarkana. Tēviņi ir nedaudz lielāki par mātītēm.

Gandrs, tāpat kā svētēlis, ir gaļēdājs un ķer ciet jebkuru dzīvu radību, ko vien spēj aprīt. Tam vislabāk patīk medības tieši dīķī, grāvī vai ezerā, bradājot ūdenī dažkārt līdz pat vēderam. Tāpēc arī zivis, vardes un ūdenskukaiņi gandra ēdienkartē ieņem nozīmīgāko vietu.

Līdzīgi kā baltie stārķi, arī tie melnie stārķi, kuru dzimtene ir Latvija, pārziemot lido uz Āfriku. Arī lidojumu maršruti ir aptuveni tie paši, bet atšķirībā no baltajiem stārķiem melnie stārķi nelido grupās, bet pa vienam.

Arī par melno stārķi ir daži ticējumi, kuros tas parasti saistās ar aizsauli. Piemēram, tā parādīšanās esot priekšvēstnesis cilvēka vai mājdzīvnieka nāvei. Kāds nu tur brīnums – tādām melnām, slepenos meža nostūros dzīvojošam putnam jau nu nevarot būt padomā kaut kas labs! Šāda mazliet noraidoša attieksme pret gandrēm dažviet saglabājusies pat līdz mūsu dienām.

Kāpēc tītiņu sauc arī par grozgalvīti?

Minētais putns ir piederīgs dzeņu dzimtai, lai gan nemaz nav līdzīgs citām pie mums sastopamajām dzeņu sugām. Augumā tītiņš ir tikai mazliet lielāks par zvirbuli. Tītiņa pelēkbrūni raibumotais apspalvojums ir tik ļoti pieskaņots ķērpju un koku mizas krāsām, ka koka stumbram pieplakušu putnu ieraudzīt dažkārt ir gandrīz neiespējami, tāpēc dzirdēt to var daudz biežāk nekā redzēt. Tāpat kā citiem dzeņveidīgajiem, tam divi pirksti vērsti uz priekšu, divi – atpakaļ.

Tītiņi dzīvo skrajos lapkoku un jauktajos mežos, atsevišķos koku puduros lauku vidū, parkos un dārzos. Atšķirībā no citiem dzeņiem tītiņi dobumus nekaļ, bet aizņem jau izkaltos vai dabiskos dobumus, labprāt apmetas arī būrīšos. Bieži vien, atrodot piemērotu ligzdas vietu, kuru jau aizņēmuši citi putni (lielā zilīte, melnais mušķērājs u.c.), tītiņi izmet no tās ligzdu ar visām olām vai mazuļiem. Tītiņi paši gan ligzdu nebūvē – tiem pietiek ar praulu vai zāģu skaidu kārtiņu vai izmestās ligzdas atliekām dobuma vai būrīša dibenā. Maijā tītiņu mātīte izdēj 6 – 11 baltas, matētas olas. Tās pārmaiņus perē abi vecāki. Arī par mazuļiem, kas dobumu (būrīti) atstāj tikai pēc 24 – 28 dienām, rūpējas abi partneri. Arī barības ieguves ziņā tītiņi atšķiras no citiem dzeņiem, jo barojas lielākoties uz zemes, nevis kokos; tītiņu pamatbarība ir skudras un to kūniņas.

Un vēl viena liela atšķirība – tītiņi ir gājputni, ziemo galvenokārt tropiskajā Āfrikā, turpretī citi mūsu dzeņi ir nometnieki (visu gadu uzturas Latvijā).

Jāpiemin vēl kāda tītiņu īpatnība. Ja kādam gadās atrast dobumu vai būrīti, kurā sēž pieaugušais tītiņš, atradējs var piedzīvot lielas izbailes – paceļot būrīša jumtu

vai iebāžot roku dobumā, pēkšņi atskan šņākšana. Pirksti tad satausta mazu galviņu, kas grozās gara kakla galā, – nu čūska kas čūska! Domājams, ka ne vienu vien “iebrucēju” tītiņi šādā veidā aizbaidījuši prom – uz augšu pastieptās galvas grozīšana un šņākšana ir visai raksturīga šo putnu rīcība briesmu un uztraukuma apstākļos.

Te nu var piebilst, ka pirmo vārdu šis putns ieguvis, pateicoties savai rieta dziesmai, kas skan kā nedaudz stiepts un vienmērīgs “tītītītītītī”. Bet kāpēc tītiņu sauc arī par grozgalvīti? Tas ir sakarā ar jau minēto raksturīgo galvas grozīšanu – tītiņš spēj pagriezt galvu pilnīgi otrādi – pat par 180°!

Kā tad tītiņiem klājas Latvijā? Neiespējami, protams, saskaitīt precīzi, cik tītiņu pie mums ligzdo, tomēr ir aprēķināts, ka 90. gadu vidū Latvijā ligzdojuši 2000 – 5000 pāru tītiņu. Diemžēl arī šī ir suga, par kuru jāsaka, ka tā pēdējos 30 – 40 gados ir samazinājusies. Samazināšanās ir diezgan jūtama – apmēram par trešdaļu, tomēr ne tik liela, kā tas ir dažviet citur. Tā, piemēram, Anglijā tītiņi ieņem pirmo (!) vietu sarakstā, kurā ietvertas pēdējo 100 gadu laikā skaitliski samazinājušās sugas.

Tītiņiem var palīdzēt, piemērotās vietās izliekot tiem tīkamus būrīšus. Šiem būrīšiem jābūt apmēram 40 centimetrus augstiem, ar skreju zem paša jumtiņa. Un galvenais – jāpiestiprina pie koka nevis stāvus, bet slīpi – apmēram 45° leņķī. Būrīti jāieber neliela zāģu skaidu kārtiņa.

Kas tas ir – bauro kā bullis, nav bullis?

Pavasari un vasaras sākumā no ezeru vai diķu niedrājiem dažkārt atskan divainas skaņas – “bū... bū... bū... bū...”. Klusā laikā tās saklausāmas vairāku kilometru attālumā.

Šķiet, kāds jokdaris pūš tukšā pudelē vai arī skumji bau-
ro kāds izbēdzis bullis. Kas tad īsti rada šīs skaņas?

Tuvumā šo baurotāju ieraudzīt ir ļoti grūti – tas pat-
vēries niedrājā, un tā poza, krāsa, kustības – pilnīgi viss –
pielāgotas apkārtējiem niedru stiebriem. Šis baurotājs nav
bullis, bet ir putns – lielais dumpis. Miera traucētāju, kurš
gluži nejauši niedrājā uzdūries tā ligzdai, uzmanīgi vēro
dzeltenas acis abpus galvai. Lielais dumpis ir 70 – 80 cen-
timetrus garš, dzeltenbrūns, ar vertikālām tumšākām
svītrām uz kakla, krūtīm un vēdera. Tam ir garas kājas,
garš kakls un ļoti spēcīgs, ass knābis. Uz galvvirsas tumš-
brūna “micīte”. Briesmu gadījumā lielais dumpis pastiep-
jas augšup, izslej gaisā arī knābi un ligojas līdzī vēja
kustinātajām niedrēm, tādējādi kļūstot gandrīz nepama-
nāms. Bez tam lielais dumpis veikli kāpelē pa niedrēm,
bet lido neveikli. Lidojot tā galva ir ierauta plecos un garais
kakls salocīts S veidā tā, ka izskatās resns un īss. Ligzdā
(to, sakraujot kaudzītē galvenokārt pērnās niedru lapas,
būvē tikai mātīte) var ieraudzīt 3 – 7 olīvbrūnas olas vai
tikpat daudz pūkainu bēša krāsas dažāda lieluma mazuļu
(mātīte sāk perēt, līdzko izdēta pirmā ola, tāpēc arī mazuļi
nāk pasaulē ar vairāku dienu starplaiku). Gan perēšanu,
gan mazuļu aprūpi arī uzņemas tikai mātīte. Lielie dumpji
galvenokārt pārtiek no zivīm, bet pie izdevības netiek
noniecinātas arī citas sīkākas ūdens radības (varden, ku-
kaiņi u.c.). Medijums tiek ķerts, lēni bradājot vai nekustīgi
stāvēt un uzglūnot tam seklos ūdeņos.

Lielie dumpji ligzdo visā Latvijas teritorijā, bet ne-
vienmērīgi. Biežāk dumpji sastopami tur, kur ir plaši nied-
rāji – piemēram, Engures un Kaņiera ezeros. Ir aprēķi-
nāts, ka pavisam Latvijā ligzdo 200 – 300 šo putnu pāri,
un to skaits pēdējo 30 gadu laikā ir diezgan pastāvīgs.
Mūsu lielie dumpji ir gājputni un ziemu pavada Eiropas
dienvidos un rietumos, arī Āfrikas ziemeļos. Tikai paretam

atsevišķi putni šajā laikā sastopami arī Latvijā, it sevišķi – maigās ziemās.

Diemžēl jau sen ir izveidojies galīgi aplams priekšstats par to, kā šis putns izdod savas dīvainās skaņas: tas iebāžot knābi dūņās un tad pūšot. Nekā tamlīdzīga! Balsis tiek radīta, kaklu pastiepjot uz priekšu un uz leju, tad uz augšu; paplašinātais barības vads veido savdabīgu rezonatoru un pastiprina skaņu. Tāpēc arī lielais dumpis ir tik tālu dzirdams.

Latviešu tautas pasaka

Dumpis

Dumpis izmācījies ļoti dikti kliegt un lielīties, ka viņš kliegšot, tad zeme plīsīšot. Dievs tad atļāvis dumpam tik tad dūkt, ka viņš knāpi iebāzis dūņās. Dumpis nu ar tik tā vair kliežot, bet tomēr viņa balsi varot dzirdēt par septiņām verstēm.

Kas varētu būt gudrākais Latvijas putns?

Liels, melns, noslēpumains un gudrs – tāds ir priekšstats par kraukli tautas apziņā. Tas ir pieminēts daudzās latviešu tautasdziesmās, teikās un pasakās, parasti – kā “gudro vīru” pavadonis, ziņnesis un pareģis. Līdzīgas īpašības tam piedēvētas arī citu Eiropas tautu folklorā. Kāpēc tieši krauklis?

Krauklis patiešām izskatās cienījams – ap 65 centimetrus garš, spoži melns ar metālisku violetu vai zilganu

spīdumu. Tam ir liela galva ar spēcīgu, nedaudz kumpu knābi un "bārdu", ko veido garākas rīkles spalvas, ķīļveidīga aste. Kraukļu galvenā dzīvesvieta ir meži – gan skuju koku, gan jauktie meži, pēdējās desmitgadēs – arī kultūrainava, jo to ligzdas atrastas pat Rīgas teritorijā. Kraukļi ligzdu bieži ierīko priedēs, parasti koka galotnē uz lielākajiem sānu zariem. Ligzdas koku krauklis izvēlas kādas klajākas vietas tuvumā – purva malā, pie izcirtuma, pļavas. Ligzdu būvē abi partneri. Perēšanu (dējumā 3 – 6 zaļganas, zilganas vai pelēcīgas olas) uzņemas tikai mātīte, bet mazuļus, kas līdz pat lidspējas iegūšanai uzturas ligzdā, aprūpē abi vecāki. Kraukļu ēdienkarte ir ļoti daudzveidīga – tajā ir gan maita (beigtas radības; ne velti kraukļus dēvē par meža sanitāriem), gan sīki dzīvnieciņi un kukaiņi, arī sēklas un augļi. Tā kā šāda veida barība Latvijā iegūstama visu gadu, kraukļi ir nometnieki – pavada pie mums gan vasaru, gan ziemu.

Tagadējās Latvijas teritorijā kraukļi dzīvojuši jau no seniem laikiem. Pirmās rakstītās ziņas 18. gadsimta beigās liecina, ka tie bijuši parasta, visur ligzdojoša putnu suga. 19. un 20. gadsimtu mijā kraukļu skaits sakarā ar intensīvu to apkarošanu stipri sarucis un pētnieki kraukli aprakstījuši kā retu, ļoti piesardzīgu, cilvēka mītņu tuvumā reti novērojamu putnu. Savukārt 20. gadsimta 40. gados aizvien biežāk tika sastapti kraukļi ar pilnīgi atšķirīgu uzvedību – tā saucamā "pilsētas rase", kas ienāca Latvijā no ziemeļaustrumiem, un to skaits pieauga.

Mūsu dienās kraukļu skaits ir daudzkārt lielāks nekā pirms 60 – 70 gadiem – pēc pēdējā vērtējuma Latvijā ligzdo 2000 – 4000 kraukļu pāru. Viens no šo putnu skaita pieauguma cēloņiem ir gadu desmitiem ilgusī nevērīgā attieksme pret atkritumu (it sevišķi – gaļas pārstrādes uzņēmumu atkritumu) glabāšanu. Tā, nodrošinot kraukļiem lieliskas barošanās iespējas, daudzkārt paaugstināja putnu izdzīvošanas spējas grūtākajā gada laikā – ziemā.

Piemēram, pie Tukuma gaļas kombināta izgāztuves vēl 80. gados vienlaikus varēja sastapt pat 400 – 500 kraukļu.

Kraukļi patiešām ir ļoti gudri putni. No ligzdas izņemtus mazulus ir viegli pieradināt, un tiem iespējams iemācīt daudzus “trikus”, pat izrunāt dažus vārdus. Tātad ne velti burvji un zintnieki kraukļus izvēlējušies par saviem “palīgiem”.

Latviešu tautas pasaka

Vilks un krauklis

Vienreiz vilks mežā kā skrējis, uzskrējis uz naglu un sadūris kāju. Sāpēs vilks atgūlies garšļaukus, ka jādomā, tūliņ vai sprāgs. Krauklis to redzēdams pielaidies klāt un sācis jau mirējam acis knābāt; bet vilks kā ķēris, noķēris knābiķi un gribējis jau ēst. Te krauklis atpauzes: “Vai, brālīti, es nācu tevi dziedināt, tu taisies mani noriet: atnesīšu tev dzīvības ūdeni, apmazgāšu, būsi veselāks par veselu.” Labi! Lai tad nesot! Un nu krauklim bij jātura vārds, bij jāskrien dzīvības ūdenim pakaļ. Aizskrēja arī, pārnesa, apmazgāja slimo kāju un nu bij abi laimīgi: viens izārstējies, otrs dzīvību izglābis.

Kas neskrien kājām uz Āfriku?

Grieze griež... Vienveidīgā, griezīgā “rerrp–rerrp, rerrp–rerrp” skaņa klusās vasaras naktis pieskandina Latvijas laukus. Bet kas vēl zināms par griezi bez tās dziesmas? Grieze sava slēptā dzīvesveida dēļ ir viena no vismazāk izpētītajām putnu sugām Eiropā. Diemžēl

Rietumeiropā vairs nemaz nav ko pētīt – līdz ar lauksaimnieciskās ražošanas intensifikāciju griežu skaits ir ļoti, ļoti samazinājies, tāpēc tā iekļauta “Pasaulē apdraudēto putnu sarakstā”.

Latviju gan vēl arvien var uzskatīt par griežu lielvalsti – 90. gadu vidū te ligzdoja vismaz 22,7 tūkstoši griežu pāru. Griezēm labvēlīgs faktors pēdējos gados bijusi lauksaimniecības krīze – mazāk lietoti ķīmiskie līdzekļi, daudzas pļavas un tīrumi vispār netika apstrādāti, tāpēc griežu skaits nesamazinās (vai pat palielinās). Visvairāk griezēm patīk palieņu pļavas un citi zālāji – kultivētās pļavas, ganības, nekultivētās pļavas. Atrast griezes ligzdu iespējams tikai laimīgas nejaušības gadījumā vai pēc ļoti ilgas un pacietīgas meklēšanas. Tā ir vienkārša bedrīte, kas izklāta ar sausām lapām un lakstiem, parasti kādā sausākā pļavas vietā blakus zemiem krūmiem, lieliem lakstaugiem vai dzīvžogiem. Skaitliski dējums ir diezgan liels – 8 – 12 olas. Tās ir ovālas, maskējošā zaļganpelēkā krāsā ar sarkanīgi brūniem vai pelēkiem plankumiem. Griežu mazuļi ir ģērbti melnā pūku tērpā, ligzdu tie atstāj drīz pēc izšķilšanās un jau pēc 3 – 4 dienām spēj baroties patstāvīgi. Griezes ēdienkarte galvenokārt sastāv no dažādiem kukaiņiem, bet tā ēd arī augus un to sēklas. Barību skrienot un palecoties putns uzlasa no zemes vai arī nolasa no augiem. Griezes ir nesabiedriski putni, veikli skraida un slēpjas zālē. Tās ļoti grūti pamanāmas arī to maskējošā apspalvojuma dēļ – tajā pārsvarā ir brūnraiba un pelēka krāsa ar tumšākiem plankumiem un svītrām. Griezes ir nelielas (garums ap 27 cm), un grūti noticēt, ka tās ir dzērvju radniecības, – griezēm nav ne garā kakla, ne knābja, arī kājas nevar uzskatīt par ļoti garām.

Pie griežu dabiskajiem ienaidniekiem pieder ūdri, Amerikas ūdeles, kaķi, sermuļi, lapsas un baltie stārķi. Tomēr galvenais griežu ienaidnieks ir cilvēks – gan atņemot tām ligzdošanas biotopus (dzīves vietas; nosusināšana,

kultūru maiņa u.c.), gan tīši vai netīši iznīcinot (griezes bieži iet bojā, pārlidojumu laikā saduroties ar elektrības vadiem un bākām, bet Krimā un Aizkaukāzā vēl mūsu dienās griezi uzskata par vērtīgu medījumu un augstu vērtē tās gaļu).

Griezes ir gājputni, pie tam tās ziemo visai tālu – Āfrikā, 6000 līdz 10 000 kilometru tālu no ligzdošanas vietām. Mīts par to, ka griezes uz ziemošanas vietām iet kājām, laikam radies tāpēc, ka iztraucētas tās parasti nevis aizlaižas, bet aizlavās pa zemi; bez tam griezes ceļo naktī, kad cilvēkiem to reti izdodas novērot. Protams, griezes uz Āfriku dodas tāpat kā visi putni – lidojot, un, lai arī spārni griezēm ir salīdzinoši īsi, tās spēj veikt tālus pārlidojumus bez nosēšanās.

Kur dzīvo zivju dzenītis?

Tropu putni pārsvarā ir krāšņi, spilgti, krāsaini – tāpat kā meži, kuros tie dzīvo. Paradīzes putni, papagaiļi, tukāni, degunradžputni un citi lepojas ar koši dzeltenu, sarkanu, zaļu un zilu apspalvojumu. Turpretī Latvijas iemītnieki pārsvarā ir tādi kā mūsu dabas krāsas – pelēcīgi, brūngani, melni, balti. Tomēr arī Latvijas putnu saimē var atrast dažus krāšņus, spilgtus tropisko mežu putnu radniekus – vālodzi un zaļo vārnu, pupuķi un zivju dzenīti. No tiem vislabāk pie mums ir iedzīvojušās vālodzes (Latvijā ligzdo 30 līdz 50 tūkstoši pāru). Pupuķu un zaļo vārnu skaits pēdējās desmitgadēs stipri sarucis (ligzdo attiecīgi 100 – 300 un 10 – 100 pāru), bet zivju dzenīšu daudzums ir svārstīgs (300 – 400 pāru).

Varētu domāt, ka visiem mūsu putniem, kuru tuvākie radnieki ir tropu apdzīvotāji, jābūt gājputniem, jo ir

skaidrs, ka arī šīs sugas radušās tropos. Tomēr zivju dzenīši to starpā ir izņēmums – tie tik ļoti pielāgojušies mūsu apstākļiem, ka nereti sastopami pie neaizsalušiem Latvijas ūdeņiem arī ziemā, it sevišķi tad, ja tā pagadījusies maiga (vairums zivju dzenīšu gan ziemo Rietumeiropā). Zivju dzenīši ir mazi putniņi (ap 16 centimetrus gari, 30 – 45 gramus smagi) ar padruknu ķermeni, lielu galvu un spēcīgu, garu knābi, ar īsām kājiņām. Bet pats jaukākais ir šo putniņu apspalvojums – mugura un spārnu virsa spilgti metāliski zila, vēders un krūtis koši oranžas, galva zila, ar oranžbalto plankumu uz vaigiem un baltu zodu.

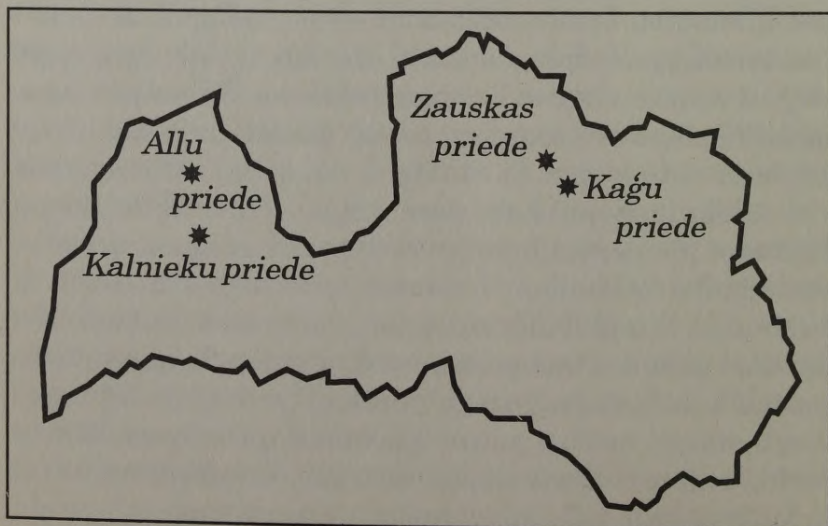
Zivju dzenīši dzīvo tādos upju un strautu krastos, kuros sastopami smilšakmens atsegumi un krastu nobrukumi. Šādas vietas zivju dzenīšiem nepieciešamas, lai izraktu 30 – 100 cm garas alas, kurās tie ierīko savas ligzdas (olas šajās ligzdalās tiek dētas tieši smiltis bez jebkāda izklājuma). Gan par 5 – 7 baltajām olām, gan par mazuļiem, kas ligzdu atstāj jau lidotspējīgā vecumā, rūpējas abi vecāki. Zivju dzenīši ir ļoti čakli un nereti pagūst izperēt pat 2 dējumus vienā vasarā. Bet tēviņš ir sevišķi čakls – bieži vien tas apņēm divas un pat trīs sievas, kuras mīt pat kilometru attālumā cita no citas, tādējādi tā dienas pāiet nemitīgās rūpēs par visām sievietēm. Lielāko laika daļu zivju dzenīšiem aizņem barības gādāšana. Ēdienkartes pamatā ir sikas zivtiņas, arī ūdenī mītošie kukaiņi. Zivju ķeršana notiek visai savdabīgi – nekustīgi sēžot uz kāda virs ūdens izstiepta koka zara, zivju dzenīši izlūko ūdeni. Ieraugot piemērota lieluma zivtiņu, tie sakļauj spārnus, strauji pikē tieši ūdenī un nirstot (līdz 1 metru dziļi) satver šo zivtiņu. Bez pūlēm izniruši, zivju dzenīši ar noķerto zivi dažkārt uzlaižas tajā pašā zarā, kur sēdējuši, lai atpūstos un ērtāk satvertu savu ieguvumu. Zivju dzenīšu ligzdas viegli atšķirt no citu putnu ligzdalām (piemēram, krastu čurkstu alām) – tās ir slēptas zem krasta pārkārēm, stipri nokaļķotas un, galvenais, nelāgi ož pēc zivīm.

Kur ir Latvijas dižākā priede?

Uzdotajam jautājumam būs vairākas atbildes. Pašlaik dižākā priede Latvijā varētu būt Allu dižpriede (reizēm to sauc arī par Aļļu dižpriedi). Tā atrodas Kurzemē. Pusceļā starp Usmu un Ameli ceļš ved pāri Stendes upei. Allu priede jāmeklē pārsimt metru leņpus tilta Stendes kreisajā krastā. Dižpriedes stumbra apkārtmērs sasniedz 4 metrus un 40 centimetrus.

Savulaik nedaudz varenākas par Allu priedi ir bijušas Kaģu priede un Kalnieku priede. Arī šo abu priežu stumbra apkārtmērs bija 4 metri un 40 centimetri, bet diemžēl abas priedes arī vienlaikus 1990. gadā nokaltušas. Arī Kalnieku priede auga Usmas apkaimē – dažus kilometrus uz dienvidiem no Spāres, pa labi no Rendas ceļa. Savukārt Kaģu priede auga dažus kilometrus uz dienvidiem no Smiltenes.

Smiltenes pusē augusi arī priede, par kuru varenāka Latvijā joprojām nav atrasta. Tā bija Zauskas priede, kas

auga Smiltenes–Valmieras ceļa malā, 5 kilometrus no Smiltenes. 1951. gadā priede nokalta, un 1958. gadā tā tika nozāģēta. Zauskas priedes stumbra apkārtmērs bija 4 metri un 63 centimetri (caurmērs jeb diametrs – 1 metrs 46 centimetri). Priedes vecums izrādījās apmēram 370 – 385 gadi, tātad tā “dzimusi” ap 1570. gadu. Vietā, kur auga Zauskas priede, uzstādīta 5 metrus augsta tās stumbra daļa. Atsevišķi Zauskas priedes stumbra gabali apskatāmi arī Latvijas Dabas muzejā un Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā pie Vidzemes zemnieka sētas.

Tomēr jāpiebilst, ka priedes dižums ne vienmēr saistās ar tās stumbra resnumu, bet gan arī ar slaidumu un garumu. Kur varētu meklēt slaidākās priedes Latvijā, par to citreiz.

Vai gliemezis lien ārā no savas mājas?

Vairums gliemežu piedzimst vai izšķiļas no oļiņas jau ar gatavu “mājiņu”, ko sauc par čaulu. Kamēr gliemežītis ir maziņš, tā čaula ir ļoti plāna, trausla un mīksta. Šis ir bīstamākais dzīves posms katram gliemežim, jo ar tādiem mīkstiem gliemežiem labprāt mēlojas kukaiņi, abinieki, kurmji un daudzi putni. Dzīvniekam augot, čaula aug līdzī un sacietē. Mazāk ir tādu gliemežu, kuriem “mājiņas” nav. Tos sauc par kailgliemežiem un tiem ir garens tārpveidīgs ķermenis.

Cilvēki bieži domā, ka kailgliemeži ir no čaulām izlīduši gliemeži. Gliemezis, kuram ir mājiņa, nekad nevar to pamest. Mājiņa ir saaugusi kopā ar saimnieku kopš tā piedzimšanas brīža. Tajā atrodas visi dzīvnieka iekšējie orgāni. Čaula tos pasargā no apkārtējās vides nelabvēlīgiem apstākļiem. Kailgliemežu čaula daudzu tūkstošu

gadu laikā ir izzudusi. Par to, ka arī kailgliemežiem čaula kādreiz ir bijusi, un par to radniecību ar gliemežiem liecina tikai plāna plāksnīte, kas slēpjas kailgliemežu mugurpusē zem īpašas seģenes jeb mantijas. Tā kā kailgliemežiem nav čaulas, tie ir vairāk pakļauti sausuma un karstuma nelabvēlīgajai ietekmei.

Latvijā kopumā ir zināmas 10 kailgliemežu sugas. Kailgliemežus mīlojamies ar salātiem vai zemenēm bieži var sastapt dārzos. No meža atnestās sēnes jāatbrīvo no rūsganā kailgliemeža. Gan simpātijas, gan zināmu nepatiku var izraisīt lieli, līdz 15 centimetrus gari melni vai melnraibi kailgliemeži, kas labprāt uzturas vecu māju mitros pagrabos, vecos parkos un mežos. Tos sauc par tumšajiem kailgliemežiem.

Tumšais kailgliemezis ir viens no lielākajiem kailgliemežiem Latvijā. Kailgliemežu ķermeņu krāsas ir košākas nekā "čaulaiņiem". Piemēram, tumšais kailgliemezis var būt gan bezkrāsains, gan melnraibs, gan pilnīgi melns. Jo dzīvnieks jaunāks, jo tas ir gaišāks. Šie gliemeži raksturīgi un interesanti ar savdabīgām mīlas rotaļām. Savas simpātijas tumšie kailgliemeži izrāda, karājoties vairākas stundas gandrīz pusmetru garos gļotu pavedienos pie koku zariem, pagrabu vai alu griestiem. Iestājoties vakaram, tumšie kailgliemeži kļūst rosīgi. Tie izlien no slēptuvēm un līdz pat brīdim, kad nožūst rīta rasa, dodas meklēt ēdamus ķērpjus, sūnas, sēnes un aļģes. Labprāt mīlojas ar satrupējušu koksni. Sausās un saulainās dienās tumšie kailgliemeži uzturas dažādās slēptuvēs zem balķiem, zem koku mizas, zem akmeņiem un dažādās spraugās, kur tie var paglābties no karstuma un sausuma.

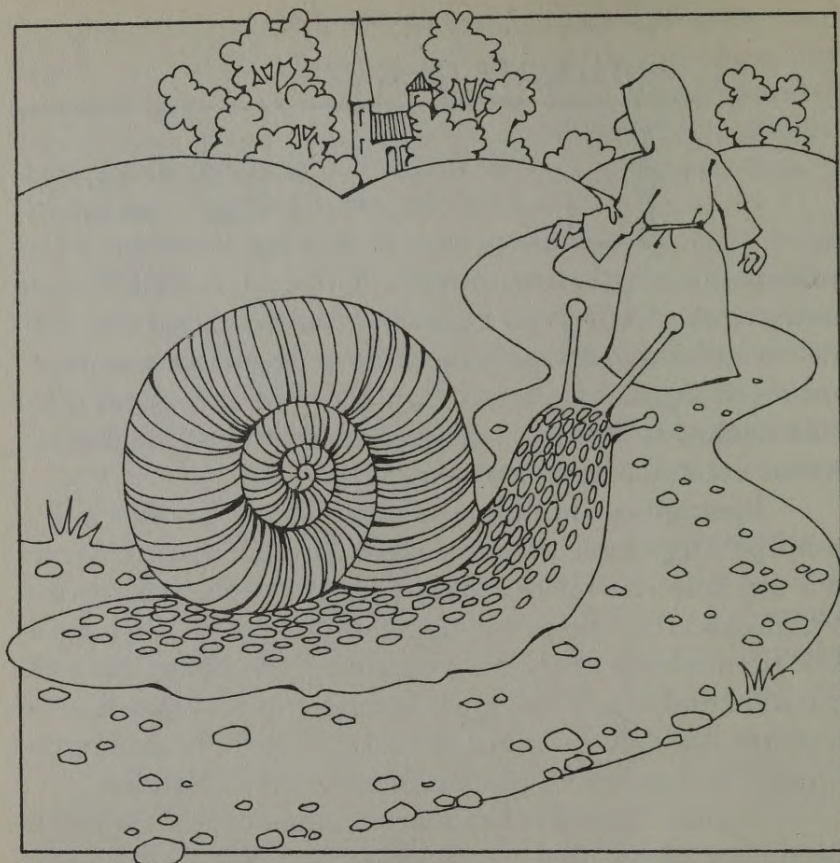
Ļoti līdzīgs tumšajam kailgliemezim ir milzu kailgliemezis, kas ir lielākais no sauszemes kailgliemežiem, – tā garums sasniedz 20 centimetrus. Latvijā tas ir ievazāts no Rietumeiropas un uzturas vienīgi cilvēka mītņu tuvumā. Ja jau ir "milži", tad ir arī "punduri". Mazākie kailgliemeži sasniedz tikai 2 centimetru garumu.

Kā sauc Latvijas lielāko sauszemes gliemezi?

Latvijā (arī pasaulē) vismazākais sauszemes gliemezītis ir mazais punktgliemezis. Tā lielums nepārsniedz ar pildspalvu uzrakstītu punktu. Turpretī vislielākais no sauszemes gliemežiem ir parka vīngliemezis. Parasti to dēvē vienkārši par vīngliemezi. Šāds nosaukums tam dots ne jau tāpēc, ka tas dzertu vīnu. Savā dzimtenē, par kuru tiek uzskatīta Itālija, vīngliemezis iecienījis vīnogulājus, kuros nobauda vienu otru lapiņu.

Pieauguša vīngliemeža glīti spirālē savītās kaļķu mājiņas augstums un platums parasti sasniedz apmēram 4,5 centimetrus un reti pārsniedz 5 centimetru robežu. Vīngliemeži barojas ar augu mikstajām daļām. Vislabprātāk tie mīlojas ar gārsu, cūkpienēm, dadžiem, nātrēm; dārzā uzmeklē salātus, gurķus, zemenes un kāpostus. Šo mīkstmiešu dzīves ilgums parasti ir 7 gadi. Ir zināmi gadījumi, kad parka vīngliemezis nodzīvojis 15 gadus.

Romas impērijas leģionāri vīngliemežus kā pārtikas produktu ņēma līdzī pārgājienos. Arī Napoleons savos karagājienos pārtikai līdzī ņēma vīngliemežus. Pateicoties vīngliemežu gaļas augstvērtīgajām īpašībām, franču karavīri Krievijas bargajā ziemā badu necieta. Arī mūsu dienās vairākās Eiropas valstīs vīngliemezis ir iecienīta delikatese. Lielākie gardēži ir franči. Francija katru gadu importē apmēram sešas tonnas šo dzīvnieku. (Vīngliemeži importēti arī no Latvijas – 60. un 90. gados.) No vīngliemežu gaļas gatavo apmēram simt dažādu ēdienu, izmantojot gan muskuļaino kāju, gan aknas, gan oliņas. Lai gaļa būtu garšīgāka, senie romieši baroja gliemežus ar speciāliem aromātiskiem augiem. Gatavotie ēdieni ir ļoti augstvērtīgi – sātīgi, ar bagātīgu olbaltumvielu,

mikroelementu un vitamīnu daudzumu. No vīngliemežiem gatavo arī dažādus medikamentus.

Latvijā parka vīngliemezis varētu būt parādījies ap 13. gadsimtu. Vīngliemežu izplatību īpaši veicināja vācu garīdznieki un mūki. Viduslaikos viņi šos dzīvniekus audzēja kāpostu laukos, izlaida klosteru dārzos un ēda tos gavēņu laikā. Latvijas klimats izrādījās vīngliemežiem piemērots, tie veiksmīgi pārcieta ziemas un sekmīgi iedzīvojās jaunajās dzīves vietās. Turpmākajos gadsimtos šo gliemežu izplatību veicināja vācu baroni un poļu kņazi. Vīngliemeži galvenokārt tika ielaisti muižu parkos kā dekoratīvi elementi. Arī mūsu dienās šo dzīvnieku izplatību

joprojām sekmē cilvēki, izlaižot tos dārzos vai māju tuvākajā apkārtnē. Ja vīngliemežus pilnībā apmierina tiem ierādītā dzīves vieta, tie diezgan ātri savairojas un sāk paši apgūt jaunas teritorijas. Latvijā šie dzīvnieki ļoti labi jūtas vecos parkos, upju ielejās un gravās ar kaļķainu augsmi. Dārzos šie lēnie, bet ēdelīgie ciemiņi tiek sagaidīti ar dalītām jūtām. Vieni māk sadzīvot ar vīngliemežiem un neželējas par apēstajiem salātiem vai zemenēm, turpretī citi jūtas nelaimīgi.

Kur Latvijā vēl lido vāveres?

Kurš gan nepazīst kuplasti vāveri – vienu no mūsu mežu parastākajiem iemītņiem? Pie tam tā bieži redzama pat pilsētas parkos. Vai kāds to redzējis lidojam? Veikli lecām no zara uz zaru – to jā, bet lidojam... Lido taču tikai putni un sikspārņi. Un tomēr ir vāveres, kuras lido (pareizāk sakot, planē), – lidvāveres.

Lidvāveres visumā ir ziemeļnieces: tās ir samērā bieži sastopami dzīvnieki gan Somijā, gan Krievijas Eiropas daļas ziemeļdaļā, gan Sibīrijas plašumos, bet dzīvo arī Latvijas mežos. Lidvāveres apdzīvo taigas tipa mežus. Bet ne visus: tikai tos, kuros bez eglēm aug arī vecas vai vidēji vecas apses. Apsēs, kuru koksne ir samērā mīksta, parasti ir dabiski vai dzeņu kalti dobumi. Tajos lidvāveres no ķērpjiem, zvēru spalvām un sūnām ierīko savus lodveida midzeņus. Dobumi vajadzīgi arī visām dobumperētāju putnu sugām – no mazajām zilītēm līdz pūcēm un lielajai gaurai. Dobumos savus midzeņus ierīko susuri, parastā vāvere un uz citiem dobummīļiem kārā meža cauna. Apse ir viens no tiem kokiem, kuram pateicoties Latvijas meži bioloģiskās daudzveidības ziņā ir daudz bagātāki par daudzu citu Eiropas valstu mežiem.

Lidvāveres, kā jau liecina to nosaukums, ir vāverēm līdzīgi dzīvnieki. Salīdzinājumā ar “īstajām” vāverēm lidvāveres ir krietni mazākas: apmēram divas reizes vieglākas, ausis tām īsas, toties acis vairāk nekā divas reizes lielākas (raksturīga nakts dzīvnieku iezīme). Ķermeņa sānos lidvāverēm ir raksturīga ādas kroka (lidplēve), kas sēdošam dzīvniekam tikpat kā nav manāma, toties, izplešot kājas, arī lidplēve izplešas un ķermeņa virsma tiek krietni palielināta. Arī pats ķermenis un it īpaši aste ir saplacināti (lidvāveres starp zvēriem zināmā mērā ir tas pats, kas butes starp zivīm). Tas ļauj lidvāverei no 10 metru augstuma aizplanēt 40 – 50 metrus tālu. Šāda “lidojuma” aculiecinieki tepat Latvijā apgalvo, ka briesmu brīžos lidvāvere noplanējusi apmēram 200 metru.

Lidvāveres sava 10 – 13 gadus ilgā mūža lielāko daļu pavada vienā vietā. To dzīves iecirknis parasti aptver mežu apmēram 50 – 60 metru rādiusā ap midzeni. Reti kad lidvāveres no midzeņa dodas baroties pārsimt metru tālāk. Pat savus “lidojumus” tās parasti veic pa vienu un to pašu maršrutu. Sākotnēji maršruts tiek kārtīgi “pieslīpēts”, lai citreiz briesmu gadījumā to veiktu pilnīgi automātiski, ātri izzūdot no “mednieku” redzes loka. Lidvāveres ir iekārots medījums gan caunām, gan pūcēm. Novērots, ka, parādoties pūcei, lidvāveres izmanto vēl vienu aizsardzības paņēmienu: pieplok pie koka stumbra un sastingst, reizēm pat uz stundu.

Diemžēl instinkti lidvāverēm nepalīdz izsargāties no cilvēka. Parasti ir tā, ka lidvāveres un cilvēka ceļi krustojas, kad cilvēks cērt koku, kurā lidvāverei ir midzenis. Lidvāvere savu midzeni uzskata par drošāko paslēptuvi, kuru nekādā gadījumā nedrīkst atstāt. Bieži vien lidvāvere paliek koka dobumā, pat kokam gāžoties, un tad tā tiek stiprā mērā apdullināta vai pat nosista. Igaunijā reģistrēts gadījums, kad lidvāvere koka dobumu pametusi tikai tad, kad koks jau atradies kokzāģētavā. Tā nu gadās, ka par

lidvāveru klātbūtni parasti uzzina tikai tad, kad tās atrod, cērtot mežu, – tad, kad to dzīves vieta tiek iznīcināta.

Tomēr nebūs daudz cilvēku, kas šo “lidojošo” zvēru vispār redzējuši. Un ne jau tikai tāpēc, ka lidvāvere rosās tikai krēslas un nakts stundās. Jau baltvācu dabas pētnieki rakstījuši, ka 19. un 20. gadsimtu mijā lidvāveres sastaptas gandrīz vienīgi Latvijas ziemeļaustrumu un austrumu daļā, lai gan vēl 19. gadsimta sākumā tās redzētas arī Kurzemē.

20. gadsimta 60. un 70. gados lidvāveres dzīvojušas vēl samērā plašā teritorijā – Lubānas, Gulbenes, Žīguru un Smiltenes apkaimes mežos, mūsu dienās – vairs tikai dažās vietās Alūksnes un Balvu rajonos. Cik ilgi Latvijas mežos vēl “lidos” lidvāveres, tas lielā mērā atkarīgs no mums – cilvēkiem. Arī mūsu kaimiņvalstī Igaunijā lidvāveru skaits un izplatība stipri sarukusi, tomēr valsts ziemeļaustrumu daļā – lidvāverēm bagātākajā apvidū – atrasts apmēram 100 lidvāveru apdzīvotu koku dobumu.

Kur dzīvo “dzīvžogu cūkas”?

Attapīgākie angļu valodas pratēji teiks, ka “dzīvžogu cūkas” dzīvo Anglijā, jo “dzīvžogu cūka” taču ir burtisks angļu vārda “*hedgehog*” tulkojums. Kas ir šīs īpašās cūkas? Nē, tās nebūt nav radnieces mājas vai meža cūkām. Angļi ar vārdu “*hedgehog*” apzīmē dzīvnieku, ko mēs visi pazīstam kā ezi. Anglijā tie laikiem īpaši iecienījuši dzīvžogus, ja tikuši pie tāda nedaudz savāda vārda. Arī slavenais vācu dabas pētnieks Alfrēds Brēms savulaik jau rakstījis, ka ežu iemīļotākās slēptuves ir dārzu žogi un zaru kaudzes, bet ežu izstiepto purniņu viņš salīdzināja ar cūkas snuķi.

Lai būtu kā būdams, ezis ir viens no pazīstamākajiem dzīvniekiem ne tikai Anglijā, bet arī Latvijā. Kas gan

nezina, ka eži nēsā to pašu frizūru, ko mūsu tagadējais Valsts prezidents? Pie mums eži ir tikpat iemīļoti kā baltie stārķi. Un, tāpat kā stārķi, arī eži ar savu neparasto uzvedību ir radījuši ne vienu vien leģendu un pretrunīgu apgalvojumu. Tā, piemēram, multiplikācijas filmās iecienīto sižetu par ezi, kas vāc pārtikas krājumus ziemai, sadūris sēnes vai ābolus uz savām adatām. Diemžēl bērni jāapbēdina: mežmalā, dārzā vai parkā dzīvojošais ezis to nedara. Vākt krājumus ezim nav nekādas vajadzības, jo ziemu tas pavada dziļā miegā. Kāpēc tad reizēm var sastapt ezi, kuram uz adatām uzdurts ābols? Daži ežu pētnieki to skaidro kā eža pašārstēšanos, pareizāk sakot, kā cīņu ar ērcēm un citiem parazitājiem. Skābā ābolu sula palīdzot aizbaidīt tās daudzās ērces, kas lielā skaitā mitinās uz eža ķermeņa.

Pētnieku vidū nav vienprātības, vai eži vispār ēd ābolus. Vieni apgalvo, ka ežu uzturā ietilpst arī ogas un augļi, citi to noliedz. Nerimst strīdi arī par eža kā mednieka spējām. Vieni apgalvo, ka eži ir lieliski peļu un čūsku ķērāji. Citi turpretī saka, ka eži uz šādu "varoņdarbu" ir spējīgi tikai izņēmuma gadījumos, pie tam galvenokārt nebrīvē turētie. Strīdu nav tikai par to, ka ežu ēdienkartē pārsvarā ir dažādi kukaiņi un to kāpuri. Angļu dārzkopji ežus iesaka arī kā labāko līdzekli cīņai ar gliemežiem, it īpaši kailgliemežiem.

Eži un kukaiņu ēšana – tas ir tikpat pašsaprotami kā govys un zāles ēšana. Eži taču pieder pie kukaiņēdājiem – vienas no izcelšanās ziņā senākajām zīdītājdzīvnieku kārtām. Bez mums pazīstamajiem ciršļiem un kurmjjiem šajā kārtā apvienoti arī tādi jau vārda pēc vien eksotiski dzīvnieki kā vihuhoļi, tenreki, ūdrtenreki un šķeltzobji. Pie tam starp ežiem, kuru pasaulē ir kādas 15 sugas, ir arī tādi, kas pēc skata vairāk atgādina žurku, jo ir bez adatām un ar garu asti. Un cik ežu sugu ir Latvijā? Viena? Nē. Tas, ko mēs parasti saucam par "ezi", īstenībā ir vai

nu "baltkrūtainais ezis", vai arī "brūnkrūtainais ezis". Pirmajiem uz krūtīm vai pat pa visu vēderu ir balts plankums, arī uz diezgan tumšās "sejas" ir gaišas joslas. Savukārt otrajiem uz gaiši pelēkā vēderpuses apmatojuma fona krūšu rajonā ir brūngani dažādas formas plankumi un uz salīdzinoši gaišākā purniņa izdalās tumšas joslas. Visbiežāk, pie tam visā Latvijas teritorijā, sastopami baltkrūtainie eži. Bet brūnkrūtainie eži sastopami reti, iespējams, tikai valsts ziemeļdaļā.

Gan vienu, gan otru ežu iecienītākās dzīves vietas ir parki, retāk meži, krūmāji vai mežmalas. Šie dzīvnieki vairās ne vien no tumšiem mežiem, bet arī no mitrām vietām. Eži sastopami arī pilsētās, pat Rīgā, it īpaši pilsētas nomalēs, privātmāju un dārzu rajonos. Lietus laikā tie medībās nedodas.

Katrs, kam gadījies atrast ezi, zina par tā paradumu briesmu gadījumā savilkties adatainā kamolā. Varētu likties, ka adatas ežiem ir labs paš aizsardzības līdzeklis un ka ežiem dabisko ienaidnieku nemaz nav. Tomēr eži ir samērā iecienīts laupījums gan plēsīgajiem putniem, gan plēsīgajiem zvēriem. Īpaši manīgi ežu mednieki ir ūpji un lapsas. Lai lapsa varētu nokost ezi, tai tas vispirms jāievel ūdenī. Ezis atritinās un peld, lai noturētos virs ūdens. Tā kā eža vēders šajā gadījumā paliek neaizsargāts, lapsai eža satveršana grūtības vairs nesagādā. Tomēr visvairāk ežus apdraud automobiļi un ķimikāliju lietošana lauksaimniecībā. Novērojumi liecina, ka daudzviet Latvijā ežu skaits gājis mazumā.

**Tava labākā
grāmata par Latviju**

1. grāmata

Redaktores Dz. Dāvidsone, M. Starka

Korektore M. Starka, Z. Gražanska

Tehniskā redaktore M. Zaumane

Formāts 60x90/16. 13 iespiedl. Ofsets piedums.

Izdevniecība "Aplis",

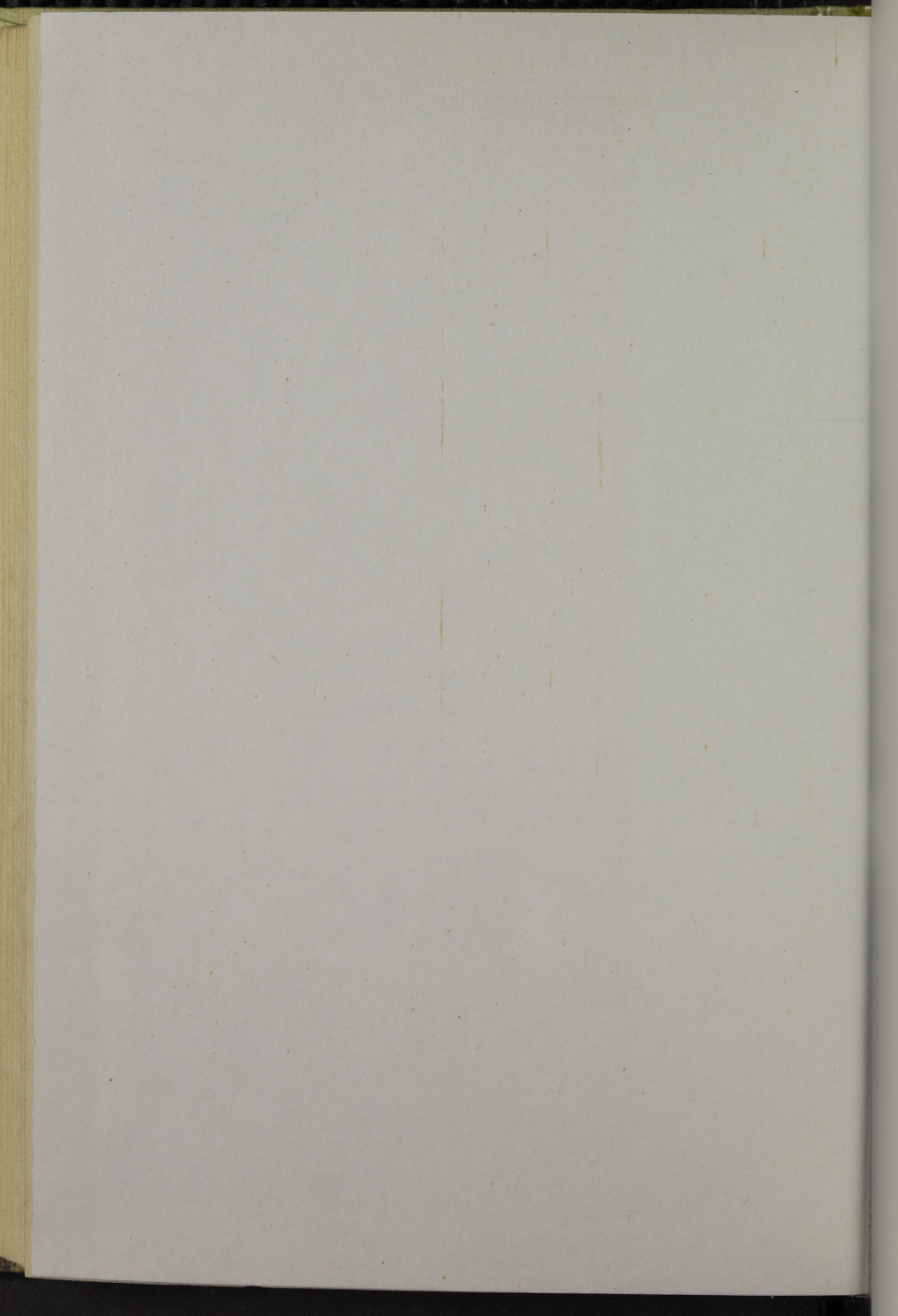
Aspazijas bulv. 24, Rīgā, LV-1050.

Iespiesta "Tipogrāfija Ogrē", Brīvības ielā 31, Ogrē.

Iesieta tipogrāfijā "Rota", Dzimavu ielā 57, Rīgā.

ISBN 9984-10-010-3

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS**

2. 70

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTEKA

0304017460

109 *jautājumi*
un atbildes
par
Latviju

Kad Latvijas teritorijā ieradās
pirmie cilvēki?
Kas bija Rīgas bīskaps Alberts?
Ko vēstī Brīvības piemineklis?
Vai Latvija ir izzudusas pilsētas?
Kā Daugavpils pārcelās tuvāk Rīgai?
Kur Minhauzens piesēja zirgu?
Kurš ir dziļākais Latvijas ezers?
Kā Latvija ar Lietuvu
mainīja pilsētas?
Kur meklēt Staburagu?
Vai baltais stārkis ir svēts putns?
Kur ir Latvija dziļākā priede?
Kur Latvija vēl lido vāveres?

1. grāmata

āplis